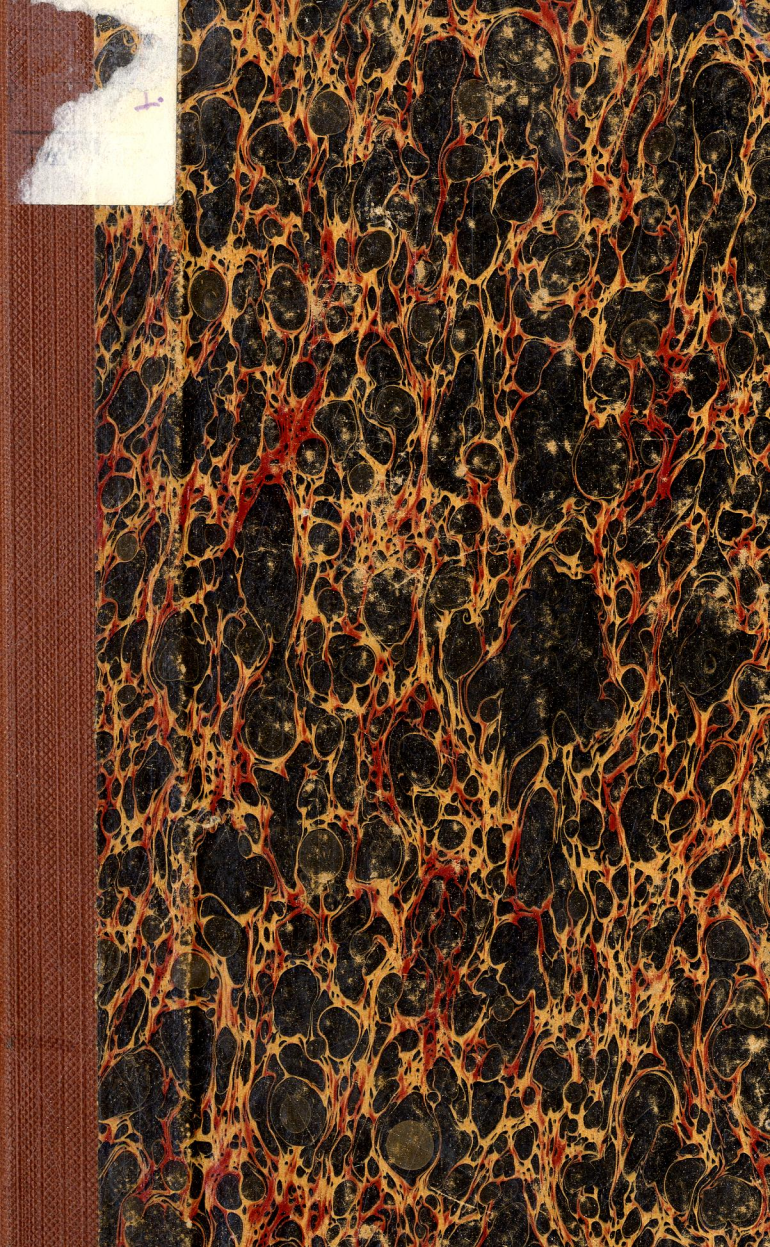
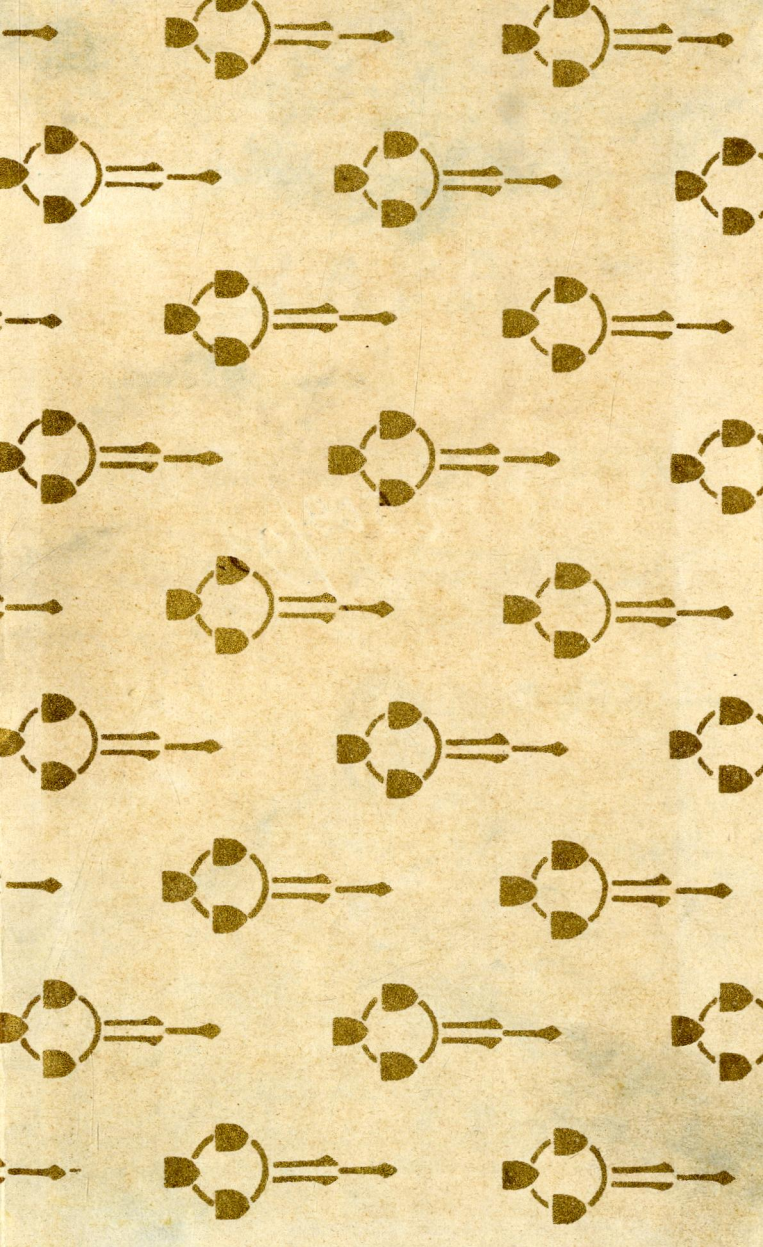

~~2509/93~~

06
V 10

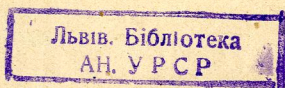
Дар. 99- $\frac{3}{14}$ 50

Богдан Лепкий.

КАРА

та

ИНЬШІ ОПОВІДАННЯ.

~~13.161.~~

~~2509/93.~~

Назвоні

ЛЬВІВ, 1905.

—
НАКЛАДОМ

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
зарєєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

WS(2-4u)5-644

Львівська державна наукова бібліотека

А Я А Я

Львівська державна наукова бібліотека

Львівська державна наукова бібліотека

с. 02

Львівська державна
наукова бібліотека
3443

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під надзором К. Беднарського.

Зміст.

1. Перша зірка	.	.	.	.	1—9
2. Над ставом	.	.	.	.	10—15
3. Жертва	.	.	.	.	16—26
4. Оповіданє дяка	.	.	.	.	27—33
5. Гусій	.	.	.	.	34—39
6. Гостина	.	.	.	.	40—49
7. Матвій Цапун	.	.	.	.	50—55
8. Нездала п'ятка	.	.	.	.	56—59
9. Мати	.	.	.	.	60—67
10. Настя	.	.	.	.	68—79
11. В глухім куті	.	.	.	.	80—101
12. Мій товариш	.	.	.	.	102—122
13. Кара	.	.	.	.	123—140
14. Звичайна історія	.	.	.	.	141—154
15. Іван Медвідь	.	.	.	.	156—167

Смисл

0-1	1	Смисл
10-15	2	Смисл
20-25	3	Смисл
30-35	4	Смисл
40-45	5	Смисл
50-55	6	Смисл
60-65	7	Смисл
70-75	8	Смисл
80-85	9	Смисл
90-95	10	Смисл
100-105	11	Смисл
110-115	12	Смисл
120-125	13	Смисл
130-135	14	Смисл
140-145	15	Смисл

Перша зірка.

Доктор Стефан Русович уставав о годині 8 рано. До девятої одягався і снідав, о 9 відбирав пошту і до десятої прочитував листи й часописи, від 10 до 12 ординував, а о 12 виходив на місто, звідкіля вертав що йно коло півночі. Так жив від п'ятиох літ і було йому добре. Недужі звертали ся до нього з повним довірем, знайомі любили його за тиху і приязну вдачу, а сам про себе він мав доволі добре поняття. „Не краду, думаю собі, не розбиваю, за усьо плачу і то готівкою — mein Liebchen, was willst du noch mehr?“

І нині він так само збудився о годині 8, одягся дуже старанно, випив сніданє і задзвонив на слугу.

„Подати мені пошту!“

П'ять хвиль по девятій сидів у бігуновому кріслі, коло нього стояв невеличкий японський столик, а на ньому лежали всякі часописи й листи.

Пан доктор брав один по одному, розрізував кістяним ножиком куверту і читаючи сьміявся, крутив на знак вдоволення свої гарні вуса, або поважно хмурился високе, біле чоло. Були то переважно листи від знайомих Віденців і Віденок, бо з земляками він майже не листував ся. Родичі

померли, знайомі забули про нього і не було до кого писати.

Так само часописи він держав самі німецькі, а тільки один, одинокий „рутенський“ дневник, що нагадував йому колишню біду й нужду.

Як мило згадувати лихо, що минуло!

Той „рутенський“ дневник то була остання нитка між ним і вітчиною; не будь її, пан Русович був би правдивим вольним чоловіком, Віденцем із крови й кости. А так — раз на день він почував себе сином бідного, покривдженого галицького мужика. Нічого лекшого, як тую нитку прірвати, справді дивно, чому він того не зробив. Може се була звичайна привычка, а може цікавість, а може одна з тих невідгаданих тайн, що лежать на споді людської душі, як невідомі досі пів звіри — пів рослини на дні незглубимого моря.

Прочитавши листи і переглянувши німецькі часописи, доктор Русович розірвав опаску „рутенського“ дневника. Починав від новинок, від того, яке завтра сьвято. Яке? — Навечеріє Різдва Господнього, значить ся — сьвятий вечір. Так сьвятий вечір.... Випустив із рук часопись і десятий раз повторив „сьвятий вечір“. Такий з дванайцятьма стравами, із пахучим сїном, із квочкою, з дїдухом, із кутею і з колядою; такий наш сїльський сьвятий вечір, що пригадує якісь давні, дуже давні часи. „В тім, щось є! Так, у тім щось є“.

Пан доктор давно позбув ся „рутенської шлямазарности“, він навіть вірив, що Рутенцям було би далеко лїпше, колиб у них не було такої „плаксивої вдачі“ і тому він дуже здивував ся, звідки у нього взяв ся нараз такий ліричний настрій. „Сьвятий вечір! В тім щось є!“

Закурив гарне порторіко, пустив крісло в рух і гойдаючи ся став снувати думки.

Буде тому як раз п'ять літ. Він тоді кінчив медицину і хотів чим скорше здати іспит та стати лікарем. Нехай хоч на старости літ натішать ся його родичі своїм „паном доктором“. Та не судило ся їм діждати тої потіхи. Як прийшла зимна і мокра осінь, повмирали обоє. А він навіть на похорон не їздив, бо довідав ся за пізно. Місцевий парох не радив родині тягнути його в таку далеку дорогу та ще перед останнім ригорозом. За те запросив його на сьвята. „Приїдьте, пане доктор — писав — та най вам здає ся, що їдете до своєї власної хати, бо ми на вас дивимо ся, як на сина“. І він поїхав. Завтра п'ять літ мине від тої хвилі, як закутаний в стару медвежу шубу, припорошений снігом і з обмерзлимими вусами в'їхав на повіство в Розпукові. Завтра п'ять літ, як той час скоро минає! Як тепло було в сільській старосьвітській хаті, як чисто і привітно! А як його там радо витали, мов не знати якого добродія! Йому до нині соромно, що ті люди були для нього такі добрі. А він?... Або він що? Нікого не вбив, не обікрав за всьо готівкою платить і вже!... Панна Надя накривала стіл до сьвятої вечері. І чи той поспіх, із яким зносила тарілки і тарелі, чи праця в пекарні, чи може... досить, що рум'яна була, як яблуко нахилене до сонця. Він помагав їй в роботі, а краще сказати спиняв, навіть збив одну тарілку. А як накрили стіл, то пішли виглядати першої зірки: Як діти. Бігали від вікна до вікна і визирали, чи не сходить. „Ану звідки зійде, чи від села, чи від ліса? Я кажу, що від села. А я, що від ліса“. Аж і зійшла. Зійшла над цвинтарем, бліда і тиха, як сирітська. І він добре тямить ту хвилю, коли обоє стояли біля вікна і мовчки дивили ся на ту першу зірку. Стояли близько себе, бо близькі були собі гадками, душею і бажаннями, які в ту хвилю слали до тої першої

зірки... Завтра мине п'ять літ. І щож здійснило ся з тих бажань, що він у загальї зробив за той час? Вирвав кілька сот зубів, випив кілька бочок пива і більше що? От краще не казати. І який-же буде завтра той його сьвятий вечір?

Кілька товаришів Німців, кілька німецьких дотепів, кілька „великих пив“, а потім чотири пусті стіни... Ні, так довше не може бути!

Кинув недопалене порторіко, відсунув столик і взяв ходити по хаті неспокійно, скорою ногою...

Поїде. Най дієть ся, що хоче, а він таки поїде. Як то, щоби він не мав такого гарного, свого сьвятого вечера? Такого із кутею, з дїдухом, із сїном і... і з панною Надею. Так із Надею. Або що? Або він дитина, щоби мав соромити ся того? Отже з панною Надею. Виїде нині в вечер, а завтра в полудне буде в Золочеві. Тут з'їсть обід, возьме фякра і на вечір буде в Розпукові. А хорі? Хорі?

— Деяким вичистить зуби, затрує, заложить тим-часову пльомбу, а інших справить до свого знайомого, молодого дентиста. Він і так не має що робити. Задзвонив на слугу і казав ладити валізу.

„Яку?“

„Тут велику. Їду на кілька днів“.

Слуга витріщив очі, якби сам собі не вірив.

„Їду на кілька днів — розумієш?“ повторив доктор.

„Розумію — прошу пана“.

„Ну — то рушай!“

На другий день перший раз від п'ятох літ зійшло йому сонце над рідною землею. Перший раз від п'ятох літ побачив рідні села і почув рідну живу бесїду. Дивував ся, що хати такі самі маленькі і нужденні, як колись, що діти по снігу ходять босі, а жінки двигають воду як

ослиці, совгаючи ся і падучи по дорозі. Стара біда, лиш одно його вдоволяло: — ті люди мали такі білі, здорові зуби.

Коло Перемишля зробило ся цілком ясно. Сонце озолотило верхи дерев і церковні хрести. І тепер побачив доктор Русович одну велику зміну. Він запримітив, що давні, деревляні, тісні, але гарні, характеристичні сільські церкви, мовби під землю позападали ся, а на їх місци повиростали муровані, банясті, присадковаті, одна на одну схожі, як із одної фабрики спроваджені і повмуровувані в землю.

Коло них стояли звичайно великі, також муровані приходства. При них тим нужденнійше виглядали ті згорблені, повикривлювані мужицькі хати. Визираючи крізь вікно другої кляси питав ся сам себе: хто відчиняє в тих хатах маленькі, вічно замкнуті віконця і хто впустить крізь них сонце, воздух і освіту?

А питаючи ся так, почував себе винуватим, якоюсь несвідомою, а все таки великою виною...

І тепер пригадав собі свої молодечі мрії і може перший раз у життю побачив бездонну пропасть між намірами й ділом. Пригадав собі її, Надю, як підчас свят перечить ся з своїм сусідом, що звісний був із перестарілих поглядів на соціальні справи. Видить, як та молода, чотирнацятьлітна дівчина побиває його щирістю гадок і правостою волі, найсильнішою своєю зброєю і чує, що вона мала слухність і що годило ся стати по її боці. До життя треба ідеалів, інакше чоловік худобіє. На те нема ради....

Чим дальше їде, тим більший неспокій обгортає його, як ученика, що зі школи вертає до батьківського дому. Здаєть ся йому, що галицькі залізниці їдуть дуже поволи і що він ногами скорше забіг би.

А він іще п'ять літ сидів на місці і зовсім не спшив ся. Справді, як се могло бути! Чому його не скортіло поїхати сюди?

Не розуміє.

В кінці — Золочів. Ну, славити Бога. Тут уже він як дома. Тут знає кожний кут, кожду хату, кожний камінь при дорозі. . . .

Казав забрати свій клунок і нести до фякра.

Та в сїньох стало ся з ним щось дивного.

Просто напад Євреїв. Чотири сини Ізраеля, брудні, з торічним болотом, не тільки на чоботях, але навіть на лиці, кинули ся на його валізу, та почали тягнути кожний до себе. Кілька інших припало до збентеженого доктора і вимахуючи батогами взяли його тягнути кожний до свого воза. „Я вельможного пана за корону завезу до міста“.

„Мої коні ліпші, його „півтора кінь“ по дорозі здохне“.

„Най ласкавий пан сїдають на мій повуз. Такого повузу і ві Львові нема“.

Доктор підняв палицю, відтрутив найблизшого напасника і лиш тоді приступив до торгу. Чистий напад розбишаків і то в білу днину. Се також одна з галицьких „своєрідностей“.

Стративши чверть години часу на торги, без яких у Галичині ніде не обійде ся, вибрав найліпший повіз і найменше худі коні та казав себе везти на обід, а відтак до Розпукова.

Давно не було йому так мило і давно не почував він себе таким молодим і щасливим, як у ту хвилю. На дворі невеличкий мороз, а він сидить у теплій шубі та розглядаєть ся по лісах, полях і селах, яких не видів так довго. „Витайте, старі, добрі друзі! Ось я знов між вами. Не гадайте, що я про вас забув у великому місті, що вас не люблю! Борони Боже. Ви мені по давньому милі. Подождіть, може я частійше

буду видати ся з вами, а може остану ся у вас на все. Побачимо!“

Дзвінки дзвонять, як на процесії, і віз доволі скоро котить ся по гладкій, снігом припорошеній дорозі.

„Цікавий я, що вони скажуть, як мене побачать? Здивують ся, цілком природно, що здивують ся, а потім стануть оглядати мене зі всіх боків, чи дуже змінив ся. Потім панї добродійка побіжать у пекарню, щоб скорше давати вечерю, бо я голоден, а отець добродій засиплять мене питаннями про війну, про парламент, про конституцію в Росії. А Надя?... Пригадає йому старі, добрі часи, коли вони собі тикали. Певно, що так, не інакше. Не знав, чи дуже змінила ся? Всеж то п'ять літ минуло. Тоді мала чотирнадцять і ходила в прикороткій суконці, а тепер їй дев'ятнадцять — панна. Мабуть виросла, споважніла. А не знав, чи має такі румянці, як яблуко, звернене до сонця? Побачимо“.

За такими гадками не счув ся, як повіз в'їхав на попівство в Розпукові.

Той самий прикрий заїзд, той самий старий пес гавкнув на них кілька разів, як за напасть і пішов спати в солому і той самий пастух ніс сїно для коров, бо то нині сьвятий вечір і худобі годить ся краще попоїсти.

Пан доктор зліз і пішов на ґанок. Нові сходи. Тамті мабуть зігнали. І двері також нові. Трошки більші й гарнійші. Потиснув за клямку і жде. Нема нікого. Застукав до вікна й чув, як стукало йому в грудях серце. В тім ізза угла вибігла боса дівчина і спускаючи соромливо очі до долу промовила: „Най пан ідуть наоколо, бо туди замкнено“.

Пішов наоколо. В сїнях привитала його мокрим поцілуєм кухонна пара, приправлена запахом вареної риби, сливок і горівки з медом.

З сінний, через канцелярію, увійшов до гостинної. Не змінила ся нічого. Тільки змаліла, зробила ся низша й сумнійша. Між двома вікнами стояла та сама різьблена, висока канапа, крита старим рипсом у великі китиці. Перед нею величезний турецький ковер, а на коврї шість таких самих, як канапа високих фотелїв. Під зеркалом на столї годинник із ковалями, що видзвонювали на клепалї години, в кошах квітки і більш нічого. На стінах великі, святі образи. Все те стояло від трицятьох лїт на тїм самім місци, застояло ся і зілляло ся з собою в якусь нероздільну цілість. Веюди чисто, ясно, нїде нї порошинки. Тільки фортепяну не було. — Певно перенесли до іньшої кімнати, — погадав собі Стефан. Ще він і не роздивив ся гаразд, як від їдальні надійшла вона — панї добродійка. Привитала його сердечно, але спокійно. Попросила сїдати і сама пірнула в високий, старосвітський фотель. „Як на старому портреті“ — погадав собі Стефан, приглядаючи ся її срібному волосу, вільному чорному кафтанови і високим, різьбленим плечам фотелю. „Який гарний портрет“....

„Отже ви собі раз про нас старих таки пригадали та приїхали нас потїшити — почала рівним дзвінким голосом. — А ми думали вже собі, що ви в тому Відні геть до чиста знімчили ся. Тож-то буде радости, як мій старий верне“.

„А деж отець добродій поїхали?“

„На друге село, до хорого. Поки стемнієть ся, повинен бути. Знає, що я чекаю з вечерою“.

„Панї Добродійка?“

„Я...“

То слово „я“ мало свій дивний, глухий, немилый звук.

„А панна Надя?“ — спитав несміло Стефан.

„Надя...“ повторила їмость.

„Так, де панна Надя?“ повторив своє питання Стефан.

Замість відповіді взяла його за руку і попровадила до вікна.

„Там!“ — сказала показуючи на цвинтар.

Стефан мимохіть глянув. Із вікна видно було горб, засіяний численними маленькими горбками. На них лежав білий, зимний сніг. З під снігу вилазили менші й більші хрестики й хрести. Над ними кивали ся безлисті вишні і білі берези. З самого краю стояв новий, білий хрест. Стефан вдивив ся в нього і не міг очий відорвати. То вона. . . . На дворі робило ся сіро, а потім темно. Лиш той хрест стояв білий, ясний, великий. В тім на його лівому рамені щось блисло, як іскорка, як сьвітлячок. То сходила перша зірка, та сама, якої вони колись так радо визирали. . . .

Над ставом.

Ще сонце й не гадало сходити, як Матвій встав. На помацки підійшов до вікна і виглянув на двір.

— Тра йти! промовив — заки сонце зійде, буду над ставом. Будний*) ще спить і не зараз встане. Бодай йому заплющило на віки! Побив мене колись тут... і за що? За отакого линця. (Він показав на руку). Тьфу Нехрист поганий!

По тім короткім монольогу відступив ся від вікна і знов майже на помацки доліз до постелі.

— Марино!

— Га-а?

— Я йду!

— Йде-еш?

— А зладь обід, бо їсти схочу.

— Ну-ну, я зладжу... Лише вважай, Матвію, на того будного. Він мабуть дигає на тебе...

— Вже я йому — відповів Матвій, — затискаючи здоровий кулак і вийшов із хати.

На дворі стало сіріти. Молодий ранок ви-хоплював ся з по-за виднокруга і легонько здирив із небосклону темну опону ночі. Він гасив зорі, будив птахи і цвітам очи обмивав росюю.

*) Будник — ставничий.

— Господи допоможи! — промовив Матвій і закинув фатку на плечі.

Йшов тихо пустою улицею, поміж двома рядами загород селянських, минав придорожні хрести й фігури, здіймаючи побожно шапку, перейшов і міст біля млина, що на нім, як люди кажуть, щось страшить і вийшов із села.

Матвій знав, що будний спить; він поклав би й ринського, що будний не встане перед сходом сонця, а все таки, чим ближше було до ставу, тим тихше ступав. а на греблі з його чималих ніг зробилися майже котячі лапи. Тихо перекирався через виднійші місця, аж зник у прибережних шуварах і лозах.

Став був великий. По середині плесо чистої води вилискувалося, як скляна тафля і відбивало в собі остатні звізди на небі і місяць, що блід зі страху перед сонцем, і хмари ранні рожеві, що піднималися легонько з виднокруга та розбігалися по цілім небозводі, немов приготавляючи дорогу перед походом ясного сонця.

В лісі, що ріс над берегом ставу і раз-у-раз приглядався у ставі, а деколи й купав свої голови кудряві в його водиці — було тихо. Деколи яка поранна птиця перелетить понад верхівля дерев, деколи серна стрибне в гущавінь, перебираючись до жерельної води, деколи листок зашестить і впаде — і знов тихо.

— Чуєш? — промовив Матвій, надставляючи уха — о! о! як плюєкає проклята! Се плітка грає. . . А отсе шупак ударив собою, аж бризки пішли водою . . . о! о!

Й справді! Середранньої тиші чути було, як плюєкалися риби, і видно було, як по кожній з них лишалися кружала водяні, ширшали, аж розплилися у легоньких філях.

Матвій прийшов на своє місце. Була се верба дуплава й похила, що лиш корінєм дер-

жала ся землі, а ціла звисала на воду. На неї сів Матвій, як на коня, і одною рукою держачи фатку на рамени, а другою підпираючи ся, посував себе так довго, аж доліз до голови. (Головою у верби зовуть, як звісно, те місце, де кінчить ся пень гладкий, а починаєть ся галузя). Тут усадовив ся Матвій, як у коши і, баламкаючи ногами, закинув фатку.

Тимчасом сонце викотилось, як розжарена куля і воду в ставі закрасило золотом і кровю. Десь і птахи озвали ся гуртом і заспівали разом, мов той нарід у церкві. І риби громадами підбігали під верх витати молоду днину, — та не одна з них відпокутувала свою цікавість, опинивши ся в Матвієвій торбі, що для риб була справдішнім гробом. Звідси для них одна лишень дорога — на жидівську стільницю...

Та в міру того, як отся погана торба ставала повійшою, на серци Матвія чинило ся якось то красше. Він уже заздалегідь обчислював гроші за нинішню ловлю. І не так то грішми тішив ся Матвій, як тими двома келішками горівки, що їх у додатку до гроший сподівав ся дістати за рибу від Рухлі. Гроші — от звичайно гроші! Купиш соли, сірників, та камфіни, тай уже по грошах! А горівка — то таки річ не глупа. І гріє і веселить, і сили додає — просто чарує... І як то в бісового батька не ловити риби? І гроші возьмеш, і горівки напеш ся, тай праця не така тяжка... От який той будний не мудрий! Не позваляє ловити риби! А хіба-ж воно можна? Мати фатку і став під боком тай Рухлю в суєдстві — і не піти на рибу? Де-ж там! А врешті, що йому на тім залежить, тому проклятому будникови? Та-ж пан не збідніє через ту рибу, що Матвій собі зловить, та віднесе до Рухлі... У нього стільки поля, стільки хліба, стільки маєтку, що Господи! Що у нього риба? Ну, а таки, Богом

та правдою, риба не панська річ. Таже, він її не годує і води не виробляє, як у іоральни горівку. Де ж там! Воду зсилає Господь із неба, з дощами, і випускає її з землі сьвятої. . . Тому то й вода, а в воді риба не належить ні до пана, ні до Івана, а є власність усіх людей, так як сонце, як місяць і як той воздух, що ним дихають люди. . .

Потонувши в таких — на його погляд — справедливих думках, Матвій і не счув ся, як у лісі затріщало сухе галузе, і, як кількох людей, уоружених ломаками, появило ся на березі ставу. На переді йшов будний. . .

Був се хлоп сильної будови тіла, з лицем як у двірської собаки, котра і ночі не доспить і по хребті дістане, а панського добра допильнує.

— А ти знов тут! — зверещав будний до Матвія, — злази сюди, пташку! Чуєш?

Матвій узрівши будника, став як стїна блідий, але йти не думав.

— Чи я по тебе йти маю? — крикнув будний, вививаючи ломакою по воздуху.

— Стрібуй! — відповів холоднокровно Матвій, прибираючи оборонну поставу.

— Гей! хлопці! здійміть його звідтам як грушку! — крикнув будний, пускаючи ся лїзти на вербу.

За будним полїзли інші, та заледви вчїпали ся похилого пня, нараз щось затріщало, відтак шум, крик, плюск води і кількоро людей враз з підорваною вербою провалило ся в воду.

Перший видїстав ся з води Матвій. Він стрїпав кілька раз своєю кудрявою головою і вода потекла з ух і рота, та цюрком пустила ся з волося по лиці. Та не було як просушуватись. Осудивши своє не надто корисне положенє і роздивившись сяк-так у ньому, він зїмив повалену вербу, і придержуючись її одною рукою, відбив

на кільканацять метрів від берега — на став. Другою рукою держав перевішну через плечі торбу, з якої половина рибок повтікала на волю.

Будний на силу видрапав ся на беріг. Вода стікала з нього на траву, як із собаки. Він тряс ся цілий від зима і зі злости. Його помічники бовтали ся в трощі і в сітовиню.

— Не вилазїть! — кричав до них будний.

— Ловїть його! Хто зловить, дістане на могорич. . . Ловїть скорше, бо втікне!

І справді, Матвій щасливо виліз на вербу і веслуючи ногами, став посувати ся на середину ставу.

Тоді будному прийшла до голови нова, щаслива гадка. Він підбіг кілька кроків від води на беріг і підняв із землі камінь.

— Хлопці! до мене! — крикнув метаючи його в Матвія. Хлопці справді вилізли на беріг і град каміння посилав ся на Матвія.

А він тимчасом припав грудьми і головою до колоди і звільна плив на середину ставу. Каміне минало його щасливо, лише вода оббризкувала його зі всіх сторін, за кожним разом, як камінь падав біля нього в воду. Матвій став мовити отченаш, а в воздух розмишляв над тим, що риба його пропала і двох келїшків горівки не буде.

— Берїть менші! — верещав будний, — бо більші не доходять, і цїляйте! Хто вцїлить, дістане на могорич!

Град камінців посилав ся в друге.

Плюск води, легонький крик. . . ще кілька камінців від берега і. . . тихо.

— Досить! закомандував будний. — А тепер ходїть до пана.

Але хлопці не йшли. Вони дивилися як Матвієва розбита голова, то виринала з води, то потопала. Аж і потонула на віки.

На середині ставу гойдалася самотня колода, оббризкана кров'ю. Перед хвилиною сколочена вода, вернула знов до свого спокою і відбивала в своїм чистім зеркалі синє блакитне небо і кілька хмар білих погідних, і сонце ясне гаряче, що з гори заглядало цікаво в воду.

*

*

*

А дома тимчасом уже чекав на Матвія обід готовий і діти вибігали аж за ворота дивитися, чи не несе їх тато рибу.

ЖЕРТВА.

— Робіть що, кумцю, бо не дочекаю! Щось мені той день раком лізе. Часом тає майне, як із батого тріснув, а нині як навмисне!...

Вже радабим його одної хвилі взріти, мого синонька, мого єгомостика. —

І бігала від вікна до вікна та зазірала, чи не їде. А як на мості затуркотів який віз, то прожотом кидала ся у двері, а потім вертала за-сумована до хати. Не їде!

В хаті було прибрано, як на Великдень. За образами квітки, на постели подушки, як сніг білі, на скрини, що найладніший обрус. Попід стелею волочив ся легонький, синявий димок.

То мати ладаном обкурила хату, щоби хлоп-ський сопух не вражав „його“ панського носа.

На печі горів червоний огонь, а кума Гася варила молочну кашу і жарила що найкрасшу курку. Всьо для нього, для єдиного сина, що вивчив ся у місті на „ксьондза“ та мав приїхати до рідного села на першу службу божу.

Кума Гася орудувала коло печі і з зави-стю поглядала на щасливу сусіду. Бідна вдова, а всеж діждала ся такої потіхи. З найбільшим богачем не міняла би ся тепер. Де там!

— А відеуньте, кумо, горщик із кашою, приказувала Грінчиха, щоби не прикуріла, бо не їв би вам. То не наш хлопський язык, ні. Де, де, де!... А курку можете жаром обложити, щоби скрушила, бо твердої також не схоче їсти. Хлоп і ремінь вгложе, як зголодніє, а таке панє не годно. У них уся сила на розум відходить, на науку...

— Та воно так, — потакувала Гася — наш „христини“ то твердий, як дубина, а пани як хворост... Якосьтут була я у писаря, за податок. Чекаю та чую, як пастух із наймитом закладають ся. Як з'їш мені, каже наймит, отой їніт, що дівка саме з лямпи викинула, то дістанеш від мене шістку!

— Алє — дістану?

— Так мені, Боже! Ось люди чують!

Слово по слові, заложили ся. І що ви кажете! Як узяв вам дурний пастушисько жмякати закопчений, смердячий їніт, як узяв, то вам до двох отчєнашів зжер цілий до чиста, як булку за їрейцар... Ану дайте ви панови ринський, чи схоче!

Грінчиха як би нічого не чула, взяла казати:

— Ніхто не знає, яка то добра дитина. То алє син! По що мені, каже до мене, жінки, коли я маю таку добру маму. А деж мені хто в світі годен так догодити, як ви! Будемо собі, мамуню, жити, як у Бога за дверми, і буде нам добре. Будуть нас люди любити, будуть шанувати і Бог буде нас благословити. Кажу вам у церкві, на самім передї, зробити мальовану лавку, щоби ви собі сиділи, як панї, бо ви старенькі і не сильні на ноги. То раз дитина!

Оповідючи кивала ся, якби заводила і правою рукою обтирала заєдно то губи, то очи.

Б. ЛЕШКИЙ. Оповідання.

2

13.161.

Львівська державна

Львів. Бібліотекнаучова бібліотека

АН. УРСР

3443

— А я йому кажу: Роби, синоньку, як знаєш. Я тобі женити ся не бороню, щобись не нарікав на мене. А йно бери собі гідну.

„Або то чоловік знає, що бере? Або то годен кого передізнати?“

— Божа воля, синоньку, кажу до нього. Бог сьвятий знає, що тебе чекає. Може не дарма снів ся ти мені на сивім коні, з золотим хрестом, як перед тобою всі люди клякали, а ти їхав та благословив на право і на ліво... Ой беріть, кумо, беріть, бо збігне!

І обі жінки кинули ся до невеликого горшка, з якого летіло молоко, призначене на кашу. Але прибігли за пізно, молоко розляло ся по вуглю і шипіло як гаде, пускаючи з себе таку сиву і густу пару, як у лазни. Цілий припічок облитий був білими струями, що звільна збігали на долину і під порогом творили калабаню. Десь зараз і кітка взяла ся і не чекаючи дозволу, почала хлєптати, десь і пес висунув ся з підлави і собі взяв їсти. Кітка не згодила ся на спілку і в хаті підняв ся такий крик, що не чути було, як віз заїхав на подвірє і як у хату увійшов довго сподіваний гість.

Увійшов, згинаючи спину, бо висока, і гнучка стать не містила ся в низькі двері.

— Слава Ісусу Христу! — сказав і приступив до мамі.

В хаті зробило ся нараз тихо. Пес, почувши коні, чим скорше вибіг крізь відчинені двері і довго чути було, як врадуваний бігав довкола наймита й воза. Кітка спокійно доїдала розлите молоко. Гася стояла біля печі і поряdkувала горшками.

Довго, довго стояв син в обіймах мамі і чув, як на його зимні руки падали її горячі сльози.

— То тебе вже, синоньку, цілком пустили? То ти вже звідси нікуди не поїдеш? То ти вже такий, правдивий, „ксьондз“?... А я думала, що не діжду ся тебе, що Пан Біг не дасть мені грішній почути твого божого слова, що хіба на моїм гробі парастас сьвятий відправиш. А тут, яке щастє, яке щастє!

Якжеж я тобі, Господи милосерний, подякую за таку велику ласку?!“

Син, розуміючи, що мама мусить виговорити ся зі своєї втіхи, не переривав їй, лиш мовчав. А як міркував, що вже досить радости вигнало ся зі сльозами і словами, то обережно підвів маму до лави, посадив її і сам сів коло неї.

Мовчали добру хвилю. Лиш тихе хлепанє щасливої матери мішало ся з веселим присканєм огню та з остатними гомонами сільських вечірних співів.

— Може би вечеру давати? — відозвала ся від печі Гася. — Їдомость певно голодні? — То тобі, синку, наймит не передав сніданку? Таж я приладила ковбасу і сир і наказувала, щоби на попасї віддав!

— Передав, мамуню, передав, та я тоді не мав охоти їсти, за те тепер повечеряю радо. —

За хвилю накрили стіл і подали їду.

Кілько то було клопоту, кілько біганини! А що в перед давати? Як давати? — а з чим? — бо то звичайно треба не по хлопськи, а з панська.

В кінці рішили, що в перед треба дати молочну кашу, бо так пани їдять.

Молодий пан-отець устав, змовив коротку молитву, жінки зітхнули й сіли.

На щастє каша не прикуріла і незвичайно смакувала гостеві.

— Я вже такої каші давно не їв — хвалив собі син — ще у вас, перед роком.

— Тільки молока замало — підхопила Гася. — Збігло нам. Не дармо кажуть, що де дві газдині, там порожні скрині.

— А може тобі, синоньку, ще? питала ся щаслива мати, бігаючи від скрині до печі і не зводячи ока зі свого пан-отчика.

— Алеж, мамуню, не заходьте ся, сїдайте та їдьте, бо мені смакувати не буде.

— Зараз, синочку, зараз, я тільки подам курку, таку крухеньку, що навіть мала дитина вглотить.

Та аж тут показав ся справжній клопіт. Не було вилок. Але й на те найшла ся рада; Гася скочила до учителя і за хвилину всьо було в порядку.

— Якїж бо ви! — дорікав тоді син. — Пощо така парада? Так, як би я забув пальцями їсти. Не робіть того, мамуню, прошу вас дуже, а то їй Богу, поїду собі від вас зараз завтра.

— Не страш мене, синоньку, не страш, голубчику, бо вмлію, — відповіла жартуючи мати і наложила йому на таріль що найліпший кусник.

Їли й говорили.

— То ти вже, синоньку, навіть сповідати будеш?

— А ви думали, що ні?

— Та не думала, але все якось сама собі не вірила...

А причащати також?

— А вжеж що як одно, то й друге.

— То ти може й стару Чаплиху поховаєш, бо її вже не багато належить ся.

— Як треба буде, то поховаю — відповів син.

— Але ти всьо вмієш, правда? спитала несьміло дивлячи ся на нього, як на образ, із трівогого і безмежною любовю.

— Вважай, синовьку, щоби ти ладно правив, щоби тебе всі хвалили, щоби нашим ворогам завидно стало. Та не гнівай ся на мене, що таке тобі кажу, але я рада би, щоби всьо було як найкрасше... О! О! — горлав було війт — чого тій торбійці захочує ся, ксьондза? А я його, поки на попа вийде, до арешту завдам, бо най менї народу не бунтує, най менї якихось „газетів“ та книжок не навозить!... А тут диви, тай на чийм стало? Видите, за ким потягнув Пан-Біг. Тепер, як його при якій оказії здіблю, то скажу йому так: пильнуйте, пане начальнику, щоби ви своїх пальців у громадських грошех не мачали та не завдавайте других до арештів, щоби вас не завдали!

— Алеж, мамуню, — гамував її син, — дайте йому спокій, що будете собі з такими людьми починати. Зробіть то для мене...

Розмова розгоріла ся на добре. Мати оповідала синові, що нового стало ся в селі і в околиці, а він мусів їй докладно розказати, як його сьвятили та запевнювати, що він тепер уже правдивий сьвященник, якому вільно і хрестити й вінчати і ховати.

Стара то сьміяла ся з радости, то плакала на перемену, а лице її поморщене і зжовкле набрало такого життя й сили, якби нараз від яких чарів відмолодніло о кільканацять літ. За те син мав на своїм лиці якийсь дивний сум, якусь понад свій вік повагу. Так, якби тісно йому було в тій малій хатині, якби його низька стеля давила — сидів похилений над столом. Здавало ся, що слухав маминої мови, відповідав навіть на її питання, але очі його дивили ся кудись дальше,

а його думки, як голуби летіли на звіди в якісь далекі, незнані краї. Хвилями тії голуби вертали, але без оливної галузки — і тоді в очах молодого пан-отця малював ся якийсь несвідомий жах, тоді ще гірше маліла його висока стать і ще нижше над стіл хилило ся його бліде чоло.

І був тоді як переспілий колос, або як цвіт, коли на нього впаде за багато роси...

Так пересиділи до пізної ночі.

— Пора нам — синоньку, спочати — сказала стара Грінчиха. — Ти завтра маєш службу божу.

Не відповів нічого. Слухав її, як колись за молодих літ. Устав, подякував за вечерю і заки в хаті зготовлять йому постіль, вийшов у город.

Що йно за порогом випрямив ся і відітхнув. Здоровий, сільський воздух Филею вливав ся в придавлені груди, відсвіжував, кріпив і розширяв їх.

— Як тут красно! — сказав сам до себе, ступаючи в город. — Так тут усьо на своїм місци, якби літа не йшли, якби ті грядки покопано перед десятима роками, якби то та сама капуста, яку колись садив із мамою, давно. А з тої-ж пори минуло немало часу!

Ступаючи зеленим, вузким килимом мурави, що стелив ся попід пліт до саду, пригадував собі, як на мураві білило ся полотно і як мама наказувала йому, щоби добре поливав водою, бо то для нього, до школи.

І поринав у пам'ять, як у кирницю і як ступлену воду витягав звідтам найкрасші спомини зі свого дитячого віку.

Пригадав собі навіть, як маленькою дитиною, в саме горяче полудне, посадила його мати коло полотна, щоби відганяв гусн. А батько, ідучи

в поле, нахилив ся над ним, погладив по головці, похвалив, що добре пильнує і дав йому червоне яблуко. Зелена мурава, біле полотно і червоне яблуко — дуже добре тямить...

В саді кожде дерево проговорило до нього. Насамперед то та кріслата грушка на самій середині. Пригадала йому, як спинав ся по ній за дулями та як у її дуплі шукав молодих пташків. А потім стара яблуня питала ся, чи тямить, як у її тіни читав якісь такі великі та грубі книги, що аж лице йому від них чорніло як від хмар. І як від градових хмар, падав, падав від тих книжок страх і сум... Тоді вона хилила над нього своє гілля і говорила: Держи ся, синочку, землі, як я.

Хто знає, чи не добре казала?... А там, у кутку, недалекого сусідського плота стоїть тоненька вишня, з ягодами червоними, як кров. Хитає ся, колише, як-би хотіла його досягнути своїми галузками, мов руками і каже: Чи пам'ятаєш, як стояв біля мене?... Не сам... не сам...

На жаль пам'ятав дуже добре, хоч рад був позабути. Обганяв ся від тих споминів, як від докучливих комах, а вони летіли на нього, як зів'яле квіття, або як листя зварене першим осіннім морозом.

Тямив її... Мала такі великі, сині очі, що дівчата з заздрости називали її вовчицею, а навіть старші не могли знести її зору. То були очі глибокі, як безодня і як безодня таємні і загадочні...

Сусідські діти — гонили разом товар, разом ходили до школи, цілу молодість пережили разом. І жадному з них навіть через гадку не перейшло, щоб могло бути инакше...

В школі тужив за нею, як за сестрою, а як приїхав до дому, то біг до того саду, щоб хоч через пліт побачити її. — Як ти виросла, Марійко?

— А який ти великий, Миколо! З тебе вже правдивий панч! — Потім обоє заходилися щирим, дитинячим сьміхом та змовлялися, що в неділю підуть до ліса на оріхи, або до тітки на друге село.

А літа плили!...

Колишні діти вирости, розвинулись. Стрічалися тепер рідше. Хиба в хаті, або в читальни, або...

Ні! Ні! Він того не тямить. Того ніколи не було! То все розбурхана уява, незвичайне зворушене, та ніч повна таємної краси, той зачарований сад... Опер голову об дерево і применув очі... Ось він їде остатній раз до Львова. Мати й сусіди випроваджують його. Вже рушили коні, вже покотився віз, утім, щось торкнуло його, щоби обернувся. Глянув і між деревами в саді побачив лице біле, біле, як стіна і ті очі страшні, як розпука.

Поїхав...

Потім рішив, що висьвятить ся безженним... Як і коли? — не знає.

Жінка селянка, попадає хлопка — що казали би люди, що сказав би той новий сьвіт, якого не знав, а бояв ся...

А до того мати... Був її цілою надією, цілим житєм. Рада була знайти для нього хочби царівну, хочби королівну. А тут звичайна, проста хлопка. Ні, то був би для неї за великий удар; рука його не здійснювала би ся, щоби завдати таку болючу рану своїй старій, добрій мамі.

Бив ся, як муха під скляним дзвоном, а в кінці рішив не женити ся. Мати осяде при нім, а він ціле життя посьвятить для добра людю.

Сказав собі раз і з тою гадкою зжив ся, як зживається самовбийник із гадкою про самобийство.

Самовбійство? Яке самовбійство? питав відчиняючи очи. І в ту хвилю якесь дуже ясне світло вразило його. З сусідської хати бігло воно як світляна кладка, аж до нього. Розтворив повіки і очи пустив по тій ясній доріжці.

В хаті, над колискою сиділа Марійка і співала. Тонкий, дріжачий голос, як шовкова нитка, вив ся по хаті:

Ой бідаж мені на тій чужині,
Що мене муж бє, тай не жалує,
Що мене муж бє, тай не жалує...

Вибігав із хати і снував ся по городі, по саді, довкола нього, по цілім світі...

Завтра буде стискати голови, всім... Може й вона прийде, може й на її скрани положить свої дріжучі долоні. Лиш його бідної голови не стисне ніхто. Ніхто! А потім підуть дни за днями, літа за літами, довгі, сірі, сднообразні, дни жертви і праці. Смерть і жите, жите і смерть і боротьба вічна, невсипуща.

Будуть приходити до нього з жалобами і жалями родичі на дітний, що їх не шанують, жінки на мужів, що їх бють і зневажають. Лиш вона не прийде до нього, вона зі всіх може найбіднійша...

А він навчати ме, що люди повинні одні других любити і одні другим не творити кривди, бо так навчає Христос. Навчати ме горячо, щиро, з цілої душі.

І так, ціле жите,

Тихо. Лиш деколи зірве ся доспілий овоч і впаде, деколи перший, зівалий листок полетить із тихим шелестом, срібний від місячного світла, як перший сивий волос.

Тихо. Лише з хати біжить ясна смуга і мечем врізуєть ся в серце. А по ній, як отруя по мечи, вливають ся в душу безнадійні слова піснї.

Ой бідаж мені..

І так ціле жите.

Вдивив ся, вслухав і чув, що за тим голо-
сом ішов би на край світа...

Ступив крок, два, але довга, чорна одежа
здержала його. Заплутав ся і впав на студену
землю. Припав до неї, притулив ся, як перестра-
шена дитина до матерньої груди. І здавало ся йому,
що котить ся на нього з висока якась велвка
і як світ важка скала. Чи вдержить її, чи двигне
її — Боже?...

На дворі лягла мрака; та їдка і зимна,
що спиває з цвітів красу.

Крізь неї на силу продирає ся пісня:

Ой бідаж мені на тій чужині,
Що мене муж бє тай не жалує...

* * *

А в хаті перед образом Пречистої навколіш-
ках стояла мати і заливаючи ся слъозами радо-
сти, дякувала Богови за своє і за синове щастє...

Оповіданє дяка.

— Дивуєте ся, панвчу, чому я опанчі не скину. Правда?... Не ви то перший. Що вже мені люди не наговорять ся: скинь та скинь! — але я того навіть слухати не хочу. Що мене обходить, що інші дяки, хоч і з хлопського роду, на панів попереходили? — нехай собі! А я, поки віка мого, сеї опанчі не скину... так ми, Боже, не скину! Раз я стрібував і більше не хочу. Видимо сам Пан Біг противить ся тому. Коли цікаві, то послухайте.

Давно те діялось, ще вас на сьвітї не було. Куди там! Подивіть ся на мене, який я сивий та старий, а тоді був як кров із молоком. Минуло ся...

Вчив ся у старого Титли, у того Титли, що про нього довкола люди говорять. Славний був Титла! Як почне було „Иже Херувими“, то слухаєм і не наслухаєм ся, а потрафляти за ним і не думай! Кождої неділі інакше витягає... І Бог його знає, чи вчений він такий був, чи сам що-раз то нові нути видумував, досить що на кожду неділю і сьвято інакше виводить...

Так до того Титли віддали мене покійні татуньо, най з Богом спочивають, на науку. І скорий я був до тої науки, і такий цікавий, що сам Титла нераз бувало каже: „З нього (себ-то з мене) незгірший дяк буде“. Особливо любив він мене за мій голос. Ей, голос бо то був, голос! Як дзвінок, як та сінтурка. Аж самому бувало в ухах лящить. . . Щоби як високо, то возьму, як шнурочком потягну. Лучало ся часом, що старий Титла зачне за високо. Співає, та співає, поки годе, а як видить, що не возьме, то зараз мене рукою в бік. А я, як не потягну, Боже, аж душа радуєть ся.

І добре мені було у того Титли, нарікати не можу. Газдиня мене любила, діти не помітали мною; жив я у них, як у родичів дома. Правда, часом, як кондак змилю, або глас не виспіваю, як треба, то дістану кілька по за уха, але що-ж? — Сказано: „без муки нема науки“. В кінці привик я й до тих позаушників тай добре мені було, тає добре, що лїпше не треба.

Та одна мені гризота була і то велика.

Пішле мене бувало пан-отець на друге село з курендою, або до міста на почту, або за фірманом з собою возьме, то усюди на мене кажуть „хлопче“ і „хлопче“! Тай і якже інакше казати, коли на мені опачина хлопська, чоботи на підковах, а капелюх із плетінки. Коби так сурдута капелюх кайстровий, як у інших піддячих, то що іншого! Всякий знав би чоловікови честь віддати. А то що? Кажу, що ти вчений, ніхто тобі не повірить, хоч зараз семей глас виспівай!

Тому-ж то я захотїв сурдута та капелюха кайстрового і так захотїв, що Боже! І неодну я днину передумав над тим, де їх узяти. А звідки-ж, як не від Жиди в місті?... Ну, але Жид не брат, ані сват. За дурно не дасть, треба грошей. А тут

не знаю, чи було мені за що труднійше на світі, як за ті гроші. Родичі бідні комірники, свояків богатих нема, а реєнт бувало, як дасть який грейцар, то хіба на шварц та на мило. „Най дякує Богу, що в люди вийде, — каже бувало, — що „хлопом“ не лишив ся. Він мені ще заплатити повинен!“ Часом лишень, як пішлють мене пан-отець із якою орудкою на село, або як відвезу гостей до міста, то дадуть мені добрі люди пару нових за послугу.

Ото й цілий мій маєток. З нього я й купував собі то застязку, то ремінець, то хустину до носа, все що потреба. Але найбільше йшло на тютюн. Курив я який лиш був найтаньший, але й на такий не все ставало. Тому то і сказав я собі теперки, що тютюну курити не буду, а гроші буду складати на капелюх та сурдут, і слова додержав. Цілий піст постив я без тютюну та пильно складав крейцар до крейцаря. До великодня насклададо ся того щось зо три риньські і шісток кілька... Добре вже не тямлю, бо знаєте, давні часи, чоловік старіє ся, старіє ся і пам'ять. Досить, що наскладав я три риньські ще й пару шісток. Так я ті гроші ховаю, так рахую, і тїшу ся ними, як мала дитина.

В цвітну неділю, по вечірні, післали мене до міста. До міста у нас було недалеко. Пішов я, поробив справунки тай до кравця! Який то був кравець? От полатайко, що камізольки парібкам робить. До доброго не було з чим показати ся... Взяв він на мене міру, показав якийсь кратястий дрелїх, чи якусь біду, та заправив за нього, як за рідну маму. Торг у торг, згодились ми щось за три риньські шайні і кілька шісток і я щасливий пізно у вечір вернув до дому.

Цілий страстний тиждень не було мені спокою. Чи їм, чи сплю, чи у крилосі співаю, все

мені „шпенцер“ на гадці. Що то нарід скаже, як мене в такому убраню побачить? Що скаже реєнтий? Може велить віднести, ще й налає... Пішли-ж би тоді всі мої заходи ні на що. Але ні, де там! Того не буде. Коли не дяк, то дячиха позволить. Вона й так усе в хаті горою. А дячиха не від того, щоби по панськи вбратись. Кращий зять — шляхтич, як хлоп простий у куртині*). Вже тоді вона мене на зятя ладила для своєї Карольки. Знав я то добре!

Прийшла велика субота, прошу ся в Титли до міста. „Чого — питає — волочити ся, як дід? чого?“ Біда! — думаю — треба конче сказати! І так завтра Великдень, побачити мусить... Сказав я. А Титла до мене, а Титлиха до Титли, а Каролька до обоїх разом, — такий ярмарок зробили, що крий, Боже! А я тимчасом за капелюх, та в ноги. Побіг до міста, а за кілька годин вернув із сурдутом. Сховав я той сурдут до скриничини тай чекаю завтра.

Другого дня, зараз із півночи, вмив ся я, вимастив голову гусячим смальцем та натягнув сурдут. Боже мій! Що я тоді мислив, того я нині не годен сказати. Здавало ся мені, що з паном не міняв би ся. Дячиха глянула на мене і усьміхнулась, а мені аж тепер чогось соромно стало. Як то? Скинув батьківську одежу? Але годі! Чи то оден хлопський син вийде на „ксьондза“ і також не може по хлопськи ходити? Такий уже звичай. Коби на ліпше, то можна й змінити, тільки на гірше сором... Оттак я себе успокоював, та біг до церкви. Але все мені соромно було. То лиш перший раз! — гадаю, — а потім привикну. Але перший раз мусить колись бути!

*) Куртина — коротка опанча, курта.

На моє щастє на дворі ще не свитало і мало хто мене добре видів, але за те в церкві всі увагу звертали на мене. Хто увійде до церкви, — чи перехрестить ся, чи ні, а на мене зирк! А мені зараз здає ся, що кождий сьміє ся і немов каже: „І ти Грицю пан!“ Ну, перший раз мусить бути. Треба стерпіти!

А вже найгірше надоїв мені дяк своїм грізним поглядом. Співає, співає, аж тут схилить голову і понад окуляри зирк на мене! А мені здає ся, що з'їсти мене хоче. „Ага! — думаю — заздрість тобі, що й я на пана переходжу... хотів усе за хлопця держати, а тут бач який з мене піддачий...“

За такими гадками то й спів не йшов. Кілька разів змилив я, не витримав нотки, перетягнув або не дотягнув, а Титла зараз за кождим разом у бік! Давнійше то й за ухо потягнув, а я собі байдуже, але нині ті штовханці так чогось боліли, що я рад був у землю сховатись. Як то? Шпенцер і штовханці — то зовсім не лицює... Але якось я видержав. Сховали ми плащеницю, відправили утрєню воскресну, почали службу... Прийшло Херувими. Можете собі уявити, що то за „Иже Херувими“ було на Великдень! Скрутне та штудерне, а що вже довге, то й казати не треба! У двоє довше, як у звичайне сьвято. Зразу всі ми по трохи потягали, а далі видимо, що не йде, тай перестали, пустили самого Титлу. А він аж заливає ся, аж очима завертає, так виводить і кінця здаєть ся не буде. Аж тут підірвав за високо. Виджу я і він видить, що не дотягне, та як не штовхне мене в бік! — а я як не попру ся, як не потягну, аж залящіло! Ну! добре — думаю, — що запіяв! був би Титла лютий, а так може за шпенцер забуде... Співаємо дальше. Титла як звичайно, руками вимахує, синьою хусткою від

табаки піт із чола обтирає, а я стою, всякої виводжу, а очима кидаю по церкві.

Аж тут чую: — коло мене сьміхи. Дивлюся на церкву: — сьміхи. Дивно мені. Що таке? В церкві сьміють ся. Я на церкву плечима, тай дальше співаю. Коли дурні, то сьмійтесь, як сорока до сира. . .

Але де там, співати не годен! Сьміхи та сьміхи. Чоловіки сьміють ся, жінки в бабинци сьміють ся, вправді з тиха, в кулак, але сьміють ся. Дивлять ся на мене і посьміхають ся. „Може добре на ковніри вздріли. . . Принїс від Жида шпенцер та може принїс зі шпенцером. . .“

Господи! коли мені се через голову майнуло, як не схоплю ся з крилоса, як не пудну з церкви! Здавало ся мені: ось-ось таки зараз зі стиду спалю ся. А кров так до голови бе та бе, що здає ся, залле чоловіка. . .

Кілько натягав ся Титла за уха, а ніколи так дуже не пашіли, як у ту хвилю. . . .

Вийшов я з церкви, а люди що стояли під церквою в сьміх. Біжу цвинтарем, а хлопці, що стояли під дзвіницею, в сьміх! А хлопчики менші біжать за мною та викрикують: „Диви, який пан! Диви, який пан!“

Прибіг я до дому а дядиха, як узріла мене, то аж присіла, так сьміє ся! Метнув ся я до комори та до Карольчиного зеркала, що було вліплене в стїну. Дивлюсь, а мої плечі мов мечем розрубані! . . . Ніщо інше, тільки потиснув ся я при „Ижи Херувими“, — шпенцер тріс. . .

Матінко моя! Такий мене гнів обхопив, що я аж заплакав.

Господи! І треба-ж мені було такої публіки, такого сьрому, на ціле село? Як же я тепер бідний людям в очи гляну? Як я до церкви покажу ся? Що мені Каролька скаже?

Виплакав ся я, виплакав, хоч який був великий, а тоді, як не кину отим сурдутом проклятим до землі! — та давайте мені, що хочете, чи я його більше уберу?! Видите, сам Пан Біг не каже цурати ся батьківської одежі. . .

Гусії.

Збудили його рано, разом зі сходом сонця. Від матери дістав спорий куснець хліба, на плечі закинув вереньку і пігнав гуси. Не багато їх було. Стара глива гуска і двоє маленьких, зелених гусенят. На його щастє сього року не вилізло більше. Глива була дуже поважна і спокійна, словом — чемна гуска. За те гусята не вдались у свою маму. То ставали, то вертали домів, то сходили з дороги. Вона гнівала ся на них, сичала, а навіть лопотала крильми. Гринуньо не мішав ся до них. У загалї він не знав, по що його так рано будять і на таке зимно висилають у поле, коли глива й без нього потрапила би піти, попасти себе і гусят і вернути до хати.

— Правда глива? — спитав зовсім поважно. Але глива мовчала.

— Правда глива? — повторив голоснійше і цьвігнув її батіжком. Глива злопотїла крильми, покрутила своєю довгою шиєю і закричала: Ге, ге, ге!

— А видиш, дурна гуска! — відповів Гринуньо і вже не питав ся більше, бо хотїв спати. Він умів йти і спати. Замикав очи, підтягав вереньку аж на голову і уявляв собі, що спить. Ноги тимчасом дріботали по зимнім, веснянім

болоті і приносили його над брід. Тут він підводив повіки і будив ся. Був певний що виспав ся і спати не хоче.

Бродом називали річку, що в тім місці заледви слезила ся по бруднім, болотнистім ложу. Береги мала на метер високі, вкриті муравою. За бродом було лишень кілька хат, що відскочили від села, а там ліс, поле і знов поле.

Глива з криком пустила ся до броду, гусенята покотили ся за нею. Гринуньо став над берегом. Був мало що більший від гливої, подібний до великої груді землі; сїрий, мовчаливий і неповоротливий. Лишень очи сьвітили ся у нього, як два великі вуглі. Тай тільки його, що тії очи, очи тай живіт надутий, як тарабан.

Став він тай подивив ся довкола. Сїро було і непривітно. Весна якось спізнила ся. По болотах ходили голодні, збіджені бузьки, по корчах сумно відзивали ся птахи. За скоро прилетїли. Гринунєви жаль стало тих птахів і він хотїв їм кинути хлїба. Але не йшли до нього, тому їв сам.

Хлїб був чорний, разовий, з муки, меленої на жорнах. Часто-густо між зуби попадав ся вістак, а навіть і камінець дрібний, але Гринуньо не зважав на те: Навіть не погадав, що може бути красший, питльований книш, або колач. Де йому про те думати. Колись давнїйше приносили йому мамуня з гостини або з міста булку, чи обарінок. Але то колись. Тепер маленькій Маруни приносять і то рідко. Чогось тепер білого хлїба не видати, лише чорний, чим раз чорнїйший.

З'їв, який був, останок кинув між гуси і сїв на беріг. Але на березї дув дуже вітер, тому зсунув ся низше під беріг.

Тепер лишень у чоло йому дуло і стару, татунєву шапку підносило. Насунув її аж на очи, веренькою обтулив ся, а ноги взяв під себе. Хвилю чув зимно, але не довго. Чи він землю розігрів,

чи земля його, досить що якось робило ся немов теплійше: в груди, в руки. Про ноги він не дбав. Були вони у нього, як два приправлені патики. Тонкі, чорні, з великими пороздзявлюваними пальцями, з грубою шкірою на підшві; більше подібні до птасячих нігтів, як до ніг людини. Ходив він ними так само добре по ostrім каміню, як по шовковій траві, по горячим піску, як по холоднім болоті; навіть стерні у жнива не робили йому ніякого болю.

Скулив ся й думав. Думав про те, як довго він гонить ті гуси, та як довго буде гонити. Хотів навіть числити, але вмів лишень до п'яти і не знав добре, чи вівторок приходить по середі, чи середа по вівторку. Тай що тут багато числити? Гонить від сьвят, а буде гонити доти, доки Маруня не підросте. А Маруня чогось ані руш не хоче рости Мудра нівроку. Та все таки колись вона мусить підрости, а тоді він накинє на неї вереньку, а сам піде до іншої роботи. А може до школи буде ходити?... Таки так; трохи буде яку іншу роботу робити, а трохи буде ходити до школи. . . Що таке школа, — Гринуньо не знав. Видів її лиш із верха, а в середині ніколи не був. З верха собі нічого. Привітненька. І дзвінок має. Боже милий! яка то десь розкіш дзвонити! Але де йому про те думати? То лишень старшим школярям позваляють деколи пан навчитель дзвонити, тай то лиш тоді, як сторожа Стаха пішлють зо школи. В школі тій, як чути, часом бють, кажуть клячати, руки в гору держати. То Гринуневи не дуже подобалось. На бійку він не був ласий. І без школи всі його били. . . Овва! най бють. Або то його болять? Колись боліло, а тепер ні. Лишень мамуня якось тут, як збив поливану мищину, як штовхнули його в бік, то таки почув. І до нині чує. . .

Та най там. Підросте Маруня, інакше буде. Але коли вона підросте, коли то буде?

Тут Гринуньо аж задумався і не знав, чого йому страшно стало. Немов у перше почув те їдке зимно, ту самоту тиху, всю свою нужду. Та зараз і погадав собі: — Чого боятись? Та-ж то день! Ще трохи тай прийду до дому, мамуня насиплять у миску борщу і м'ятої бульби, потім спати, а завтра знов пожену гуси отут, на те саме місце, над брід. Глигнув і той брід прийшов йому так, якби його не мав ніколи видіти, ніколи. І Гринуневі стало жаль.

Та почуте жалю не трівало довго, уступило місце почуттю болю.

Гринуня не раз боліло, але не так, як у ту хвилину. Його здавило під грудьми так, якби йому хто руку тамки всунув і вхопив, що там є, і держав, і давив. А тут його страх якийсь невідомий обхопив, страшенний страх. — Може болячка?

„Болячка“ в уяві Гринуня, то було щось найстрашнійше, що лишень може бути. Навіть смерті він не боявся.

Що смерть! Худа, як Стецева Палагна, з вищіреними зубами, з ясною косою. Ходить собі і косить. Прийде до чоловіка, шах, тай спокій. Він видів ту смерть під церквою на образі, а Стецева Палагна то таки недалеко від них мешкає. Нема чого боятися.

Але „болячка“, о, то погане!

Зелена як ропуха, з качачим писком, із котячими очима. Дуже погана. Одна Горпина ворожбитка вмів її виганяти з середини. — Лиши мене, — просить ся болячка. Десяте твоє покоління оминати буду, тільки лиши. —

А Горпина своє: вилази та вилази! І часом вона вилізе, а часом ні. Є така що вилізе, а є така, що ні.

З їх Гилька то таки не хотїла, хоч який був, корець пшениці брав; а „вона“ його взяла.

Гринуньо тямить. То було тамтого року на весну в оранє. Захорував Гилько, покликали Горпину, поклали його на вослін посеред хати і — виходи! То дуже сьмішно було.

Гилько кричав, а Горпина його місила, як тісто в діжці. Він видирав ся, його тримали, він іще дужше видирав ся, його ще дужше держали, Горпина ще гірше місила, вже не руками, але колїнами, а він іще гірше кричав. А далї, перестав, посниїв і захарчав. Тодї Гринунєви зробило ся страшно. Він утік із хати в город і від тої пори боїть ся „болячки“.

А на завтра було по Гилькови. . .

Чи не болячка?

Він почув, що його зуби дзвонять, руки і ноги трясуть ся, а голова ходором ходить. Дивить ся він на річку, а там, де була річка, там тепер мурава, а мурава, там де річка, а потім на переміну, тай знов на переміну, тай знов, тай знов.

Що тут почати? А вжеж нічого іншого, лиш займати гуси тай вертати до дому.

*

*

*

На силу доволїк ся до хати, а мати ну-ж до нього: А що ти, каже, сякий-такий сину, та так скоро гуси приганяєш! Та я з тебе вижену душу!

Але якось не треба було виганяти, сама вийшла. Та так, як би їй було жаль того нужденного тіла, виходила звільна, помалу.

Конав Гринуньо щось три дни. Приходили суєди, приходили жінки, жалували, потїшали, але не радили ніяк. — Таке йому від Бога прийшло, казали, тай „шлюс“.

Баба Горпина казала, що болячка, але виганяти не хотїла, бо за малий, тай нема як.

— От, коби Бог скорше забрав, бо завада в хатї. —

Та Бог не забирав.

— Таке мале, — говорили жінки, — а такої сили багато.

— То через неї, через маму. . . доповідали з тиха. — То на неї кара.

Говорили, доповідали, а дальше врадили по кривого Федорка післати, що в крилосї співав і в Почаєві був і сьвяті листи читав.

— Нехай, казали, прийде та прочитає лист божий та най бідна душа християнська не мучить ся.

Прийшов Федорко, прочитав лист божий і душа християнська сконала.

На дворі як на те було тепло, журчав потік на броді, розвинули ся верби коло броду, а хлопці поробили собі з них дудки і грали. А Гринуньо не чув того граня; його занесли під берези.

*

*

*

Дійшло опісля до Гринуневої мами, що то на неї недобрі люди говорили, що нїби то через її гріхи не міг покійний сконати; і їй було дуже прикро.

Таж вона його так любила! Одного його мала! А що вмер, — то така воля божа, а що гуси гонив, — то мусїв, бо мусїв. Хто мав за нього гонити? . . . Так то все. . . Де що на сьвітї, все на маму, ах, усе на маму!

ГОСТИНА.

Я спізнився до поїзду.

Вово й не могло бути інакше. Незнайома дорога, чужі коні і глупий візник — якже тут заїхати на час?

Пів милі перед двірцем виняв я з кишені годинник, і тримаючи його в руках, підганяв парібка: їдь, Федьку, скорше, бо буде пізно!

— „Але де! — перечив він, потрясаючи кудлатою головою — як я, колись тут із панночкою їздив, то сонце вже було геть-геть, — і ми не спізнилися. А нині? Адить, де сонїнько!“

І він показав бичевном позад себе так, що мало мені очий не вибрав. —

— „О! Що йно з полудня ступило“.

— „А колиж ти їздив? — питаю“.

— „Коли? Аво, якось зимою“.

— „Та зимою, небоже, сонце, хутше заходить як тепер“.

— „То що з того?“

— „Як то що? Значить, не чекай аж заїде сонце, тільки їдь, бо буде пізно“.

Ми не могли порозуміти ся. Мій Федько обстоював при своїм, що, мовляв, „колія“ відходить тоді, як сонце заїде. Тай вже.

Я підождав якої чверть години і обіцяв йому „корову“, як на час заїде, а коли й то не помагало, взяв батіг, і як знав, та міг, поганяв конний. Але коні не були скорійші від Федька і ми як-раз приїхали, коли поїзд від'їхав.

Дворець стояв посеред поля і в ньому під ту пору крім чорного, старого пса не було нікого. Ждальня зачинена на ключ, бюро також, роби що хоч!

Сів я на лавку, тай жду. Передімною шини, на право й на ліво біжуть, якби здоганяли себе.

На закруті зливають ся в одну сіру смугу і гинуть.

По обох боках поля. Одні з'орані, другі вже засіяні, треті вкриті стернею. Часом птах перелетить над ними, часом заяць шульне стернею і — тихо.

Видно, як вечір спускаєть ся на землю...

Посидів я, подумав, а дальше встав і почав *дальше* напрасно добувати ся до ждальні.

— „А який там дідько розбиває двері! — зверещав жіночий, пискливий голос, із гори. — Поїзд від'їхав тай спокій!“

— „Я хочу підождати до другого — кажу“. —

— „Другий не йде аж завтра. Тут у *ночі* ніякі поїзди не ходять“.

— „Дивне диво! — думаю собі. — Такий рух, а поїзди тільки в *днину* ходять.“ Але той самий жіночий голос пояснив мені, що тут, зараз за селом, у темній долині є такий непевний міст, що може кожної хвили *впасти* і тому туди нічю *ночі* ніякі поїзди не ходять.

Я хотів дальше випитувати ся, але вікно над моєю головою замкнуло ся з лоскотом і я довідав ся тільки, що незабавом верне сам пан начальник із села і скаже, що буде треба.

Чекаю я на того начальника. Де які розклади їзди були — попрочитував, де які оголошення висіли — по десять разів глянув, аж у кінці і начальника діждав ся.

Був то просто старший будник, що повнив на невеличкому дворці службу і урядника і касиєра, а як треба було, то і клунки до поїзду подавав. Від нього довідав ся я, що тут справді збудували такий поганий міст, що вже раз валив ся; тепер його перед кожним поїздом докладно осматрюють і тому туди ніяка залізниця не ходить.

— „А що я тут бідний до завтра буду робити?“ — питаю пана начальника.

— „Га! Робіть, що хочете. Було не спізнати ся. Ліпше приїхати годину скорше, як хвилину пізнійше“ — відповідає з учительською повагою. Найліпше їдьте до села. Там переночуйте в дворі або на приходстві, а завтра до поїзду.“

Се була справді одинока рада.

— „А якже те село називаєть ся?“

„Підберезь“.

— „Підберезь? То чудесно! Тут є мій товариш сьвященником...“

Гей, Федьку! Завертай коні! Їдемо до „Підберезя“.

За хвилину я знов сидів Федькови за плечами і наглив його, щоби їхав скорше, бо люди положать ся спати. Федько знов крутив кудлатою головою і казав, що він там їздив недавно з панотцем і було далеко пізнійше, а не спали.

— „Колиж ти їздив?“ — питаю.

„На празник“ — відповідає спокійно Федько.

Приїхали ми до Підберезя вночі. Допитали ся до попівства — заїздимо. З комина курить ся і в однім вікні сьвітло. — Славити Бога! Видно, що не вснули. Зліз я з того поганого возиська — йду. В городці — дивно. Ніби якісь грядки, ніби

цвіти, але все те запущене, заросле, як образ намальований і замазаний. Так само в хаті. Видно достаток, видно порядок, нема ладу. Якоюсь пустою віє з того дому.

Так буває, коли вернемо з далекої дороги.

Застанемо усю вимите, вичищене, відсвіжене, а всеж не таке, як треба.

Розглядаючись по хаті, закріпив я над фортецяном жіночий, гарний портрет і що йно тоді згадав, що мій товариш удовець.

Він жив із жінкою коротко і вона вмерла нагло і ненадійно.

Спомин той вразив мене не мило і я почав було жалувати, що заїхав туди, аж двері до гостинної відчинилися і на порозі появився мій колишній товариш. Був веселий, і жвавий та держався молодо.

Лаш над чолом, між густим, чорним волосом сріблилися білі нитки. Так „іноді“, за раня вдарить мороз і сріблить ся на зеленій, здоровій траві.

„Гора з горою не зійдеться!“ — кричав, витаючи мене. — От і не вір же тут бабським повірям! Мене від самого рана свербіла права долоня — аж отсе ти приїхав. Спасибі! — говорив трясучи мою рукою. — Спасибі, що не забув про мене і поступив до бідного пустинника. А я думав, що ми хіба на другім світі побачимося“.

— „Там своєю дорогою, а тут своєю“, — відповів я, стискаючи його холодну руку.

Звідкиж ти їдеш? Ага! певне від свояків. Мабуть спізнився до поїзду. Воно у нас лучається дуже часто. Задержують чоловіка від снідання до підвечірку, а потім під ніч пускають на волю божу. Та не даром кажуть: нема злого, щоб на добре не вийшло. Як раз завдяки тій нашій своєрідності я нині тебе бачу. „Правда?“ —

„Ти вгадав“ — і я оповів йому пригоду. Він слухав, дивлячи ся на мене лагідними, голубими очима, які пригадали мені мої давні літа. Нераз гляділи ми оттак один на другого щиро і просто, не маючи що перед собою скривати. Лиш нині ^{то}запримітив я на тих ясних зіницях якусь легку опону з мрії і смутку.

А перше були вони такі ясні та чисті, такі прозсірі, як гірська кярниця при дорозі.

„Але чекай! Ти певно голоден, а я харчую тебе словами. Марто, Марто! — кликнув, відчиняючи до пекарні в стіні прорубане віконце. — Подайте нам чаю, хліба з маслом та яєць, бо маємо голодного гостя. Лиш скоро!“

За підвечірком не могли ми наговорити ся. Школа, товариші, учителі, чого ми не переговарили за ту коротку годину! Показало ся, що багато з товаришів померло, і то таких, що думали як найдовше жити. Деякі оженили ся. —

„А деяким — замітив мій товариш — уже й жінки померли“.

Я не відповів нічого, лиш завзято взяв гризти суху, як старе лице, поморщену, булку. Думаючи над тим, якби відвернути розмову від немилої теми, почув я в сіньох важке ступане, якби дві довбні по підлозі били. Потім клямка так жалібно заскрипіла, якби її коваль кліщами відривав і в їдальню увійшла Марта, велика, груба відцвітаюча жінка.

Я понурив голову над чарку мутного чаю, але чув на собі, як нарід каже, якись недобрі очі.

„Єдомость! А що буде з вечерою? Почтар не привіз мяса.“

„Ну, то заріжте курку“ — відповів коротко господар, а з його голосу і з рухів видно було, що хотів її позбутися як найскорше.

Марта ще раз глянула на мене і на нього, обернула ся і вийшла, замикаючи з такою силою двері, як би їх ніхто більше не мав відмикати.

„Ну, ну! І ми так ненадійно стрінули ся. Ще раз дуже тобі дякую, що поступив до мене. Зробив ти мені велику приємність.“

Потім узяв мене під руку і водив по комнаті, розповідаючи про своє житє. Нарікав, що не має доброго сусідства, що нема з ким починати якої будь народньої роботи, що, одним словом, житє склало ся не так, як ждало ся.

„І скажи но ти мені, чому дійсність ніколи не може бути така, як мрія. Але то ніколи! Погадати собі, ах коби воно так, або сяк. І ось станеть ся, як ти гадав. А порівнаєш те, що є, з тим, що ти собі подумав і вийде не те. Не те, мій товаришу, не те!“

На вечеру їли ми курку, що ради моєї гостини понесла смерть. На силу давав я їй раду, така стара була і пересушена.

Запримітив се господар і було йому не мило. Він не видержав і коли Марта принесла на брудному підносі не дуже чистий чай, він сказав здержуючи на силу свій гнів: „що у нас ніщо ніколи не може бути так, як у людей! І чи то така велика штука спекти дурну курку?“

— „Е — ет! — відповіла Марта — єгомосцеви трудно догодити!“

Потім пішла до шафи, найшла дві зовсім до себе не подібні чарки, поставила їх перед нас і вийшла.

„О! Видиш яка! — сказав із жалем мій товариш, показуючи на кухонні двері. — Слова сказати не можна, бо обиджаєть ся; пані!“

Та при винї ми скоро якось забули і про суху курку і про товсту кухарку та балакали дальше, якби хотіли перебалакати все, що стало ся в часї нашої розлуки; немов бояли ся, щоб

не поминули чого, якої небудь дрібнички. І здавалося мені, що ми не розставалися зовсім, що мешкаємо собі дальше разом, як колись за шкільних часів і балакаємо.

Не чули ся ми, як зо стійного різьбленого годинника вискочила маленька зазулька і якби покривляючись якійсь правдивій зазулі, викукувала 11 годину.

„Марто! Стелити!“ — крикнув до кухонного віконця молодий пан-отець.

„Де?“ спитав знайомий жіночий голос:

„В гостиннім покою. А швидко!“

Крізь зачинене вікно бурмотів той сильний голос: „Усьо швидко тай швидко, так як би чоловік мав десять рук. Ій!“

„Пошукаємо для тебе свічки — почав мій товариш, відвертаючи мою увагу від немилого бурмотіння. — А води дати тобі також?“

„Дай, коли ласка. Хоч я, кажучи правду, не з гусячого роду.“

Забрали ми свічку й воду та пішли до спальні.

Була то невеличка, вузка комната з одними тільки дверми і з одним вікном, а вікно вибігало на городець. Під двома сліпими стінами стояли два ліжка з високими заплічками. Одно було постелене, а друге стояло нетенуте.

— „А ти чому не казав собі другого ліжка постелити? — питаю. — Були би ми дальше говорили.“

— „Того ліжка не стелить ся“, — відповів коротко.

І справді, те ліжко виглядало, як би його від довшого часу не рухано. Над ним, на стіні, висів жіночий, ненакручений годинник, а біля нього стояли маленькі, білим козушком виложені черевички. Крізь вікно видно було кілька дерев, за ними паркан, за парканом церков, за

церквою знов паркан, а дальше цвинтар із громадою деревляних хрестів і з одним кам'яним, що стояв між ними, як жіноча, біла постать із витягненими безрадно руками. Над тим усім осіннє небо, з кількома зьвіздами і з місяцем, що бори-
кав ся з навалою хмар. Від дерев, від церкви і від паркану падали чорні тіні, а від місяця сипало ся срібло. Як хмари перемагали його, то й срібло меркло, а як він перемагав хмари, то й срібло мерехтіло яснійше.

Я відчинив віконце і на нас дунув зимний, вогкий воздух.

„Ти спиш при відчиненім вікні?“ — спитав мій товариш і я у перше закримітив на його лиці дивний неспокій.

Замість відповіді я спитав: „А ти ні?“ і почав розбирати ся.

За хвилину лежав я в ліжку, любуючи ся відпочинком по кількогодинній їзді. Мій товариш сидів у ногах і ми говорили дальше, як други, що стрівши ся по довшій розлуці не можуть наговорити ся доволі. Але на моє диво закримітив я, що мій співбесідник забував ся; не відповідав на питання, або відповідав не до річі, був розсіяний і невважний. В його лиці, в голосі, в цілій появі малювало ся якесь дожиданє, не-
певність, тривога.

Ось вітер рушив занавісою при вікні і він зблід; ось зашелестів листок, спадаючи з галузки, а йому кров ударила в лице; ось якийсь шелест пішов по сальоні — і він зірвав ся на рівні ноги. Стояв, вдивляючись у відхилені двері і вслухуючи ся в нічну тишину.

В тім — якийсь звук. Якби хто злегка потрутив клявіші.

„Може кіт“, — кажу, щоб що небудь сказати.

„Не держу котів“.

„То може струна так сама від себе; на зміну воздуха.“

Хвиля тихо. А потім знов той самий звук — і мій товариш, не попрощавши ся зо мною, зникає в темряві гостинної комнати і замикає за собою двері.

Свѣчка гасне, місяць криється в хмарах, робить ся зовсім темно.

„Дивно! — думаю собі. — Звідки та нагла зміна? І що воно має значити?“

Перевертаю ся з боку на бік і не можу вснути. Часом здається мені, що за стіною хтось грає і так тихо, як би муха над струнами брѣла. Підношу ся, слухаю, тихо... Тільки вітер свище, хитаючи дзвонами в недалекій дзвінниці. Легаю знов і конечно хочу заснути. Вже чую, як повіки звільна опадають на очі і як гадки кануть у якусь бездонну пропасть. В тім... Якись зітхання в сусідній кімнаті, якись стони. Сідаю і насторошую уха... Ніщо... То скрипить певно відчинена брама на цвинтар.

В кінці починає падати осїнний дрібний дощ і його одностаїнне, а безнастанне цяпанє по даху дому і по шибих вікна вколисують мене до сну.

* * *

Коли я збудив ся, був білий день. Не білий, а сірий, бо дощ пустив ся на добре.

На ді мною стояв мій товариш у новій рясї з молитвенником у руці. „Іду до церкви. — Говорив тихо і мов несміло. — Не гоню тебе, але як хочеш на час заїхати, то збирай ся. Бувай здоров!“

Попращав ся сердечно.

„Ще раз дякую, що поступив. Зробив ти мені велику ласку. За той один вечір я пережив цілу молодість. Дай Боже побачити ся в друге.

Стиснув мене кріпко і вийшов. Від порога вернув ся. Був блідий, очі мав мутні, невиспані.

„Вчора — я — не попрощав ся з тобою. Не гнівай ся. Але бачиш, є річи, які не снили ся філософам.“

Вона була у мене. Звідтам — тут показав на цвинтар. — Приходить часом і грає. Довго... Є річи, які...“ решту заглушили дзвони.

* * *

В залізниці стрінув я сьвященника з сусідства. Перемоловши політику, зішли ми на людей.

„Дивний чоловік — той ваш товариш — почав пан-отець. — Часом нічого. Образований, мудрий, а часом як би йому чого бракувало. Серед розмови, серед вечері зірветь ся і їде не знати чому і по що. Чи вірите, що він від року не ночував поза домом. Прийде його година, то щоби дощ, щоби темрява, щоби не знати що, збираєть ся і їде. Навіть не пробуйте задержувати. Дивак.“

Матвій Цапун.

— Федьку!

— Га?

— А подиви ся, небоже, чи не йде богач.
Федько кидає молот, лізе не дерево і глядить у село.

— А що, йде?

— Дідько лабятий, не він. А де ви бачили, щоби богач додержав слова? Не дурно каже сьвяте письмо, що скорше верблюд увійде до царства небесного, як богач перелізе через ухо від ігли.

— Як кажеш, як? Борше верблюд увійде...
повтори но ти ще раз.

— Піп два рази проповіді не говорить.

— А хібаж ти піп? Тебе навіть на дяка не хотіли, аж я тебе приймив.

— Е-ет! Говоріть своє! — бурмотів Федько, і недобрый, що богач не виніс обіцяного підвечірка, став із такою силою розбивати каміння, що куски по всім цвинтарі літали.

— Федьку!

— Га?

— Не збавляй каміння, бо я тобі тепер не піду нового лупати. То мусить вистати на цілий гріб.

— Про мене, най стає, або ні. Я своє роблю — відповів Федько, але вже уважнійше чімхав камінні груди та не метав їх, а подавав своєму господареві до ями. А той стояв у ямі на стільци та мурував невеличкий гріб, так на дві трумні. Що накине кельнею вапно, то вставить у нього камінь, та прибе молотком. Часом, як камінь не сидить у справі — клене, а як не годен дібрати до міри, то чіхраєть ся в голову і спльовує.

Що кілька хвиль витягає кости та обтирає піт. Із роботи він не зовсім задоволений. Не вміє гробів мурувати. Клав хати, ставив печі і мурував склепи. Навіть двірська пивниця вийшла з під його рук, але гріб, то друге діло, та ще для хлопа. Де то хто ведів, аби хлопа ховали в мурованім гробі. Хлоп вийшов із землі, землею жив і в землі має гнити. Годувала його земля, найже він землю по-годує, най собі з нього хоч яка деревина потягне, або трава. А в мурованім гробі що? Зжеруть його хроби тай — тьфу!

Так роздумуючи, вивів стінку під верх.

Завтра зачне склепити. Але перше мусить богач оглянути роботу, бо така була умова, а з богачами сокоти ся. Прикрий наробд. Свого, то стільки, що за наднігтем не дарує, а чужого вірве, де лиш можна. Тай не був би богач!

Поклав останній камінь у самім кутку, вдарив молотком раз, другий, змірив і — добре. Тоді молоток кинув на середину гробу і розвів крижі. По пояс стояв у гробі, а від пояса на землі. Там зимно, мертвеччина, а тут — літо, трава, квітки. Пополудневе сонце припікає, над гробами мушки бреньять тихоньку панахиду, коло кам'яних гробів гріють ся ящірки, а коли вітер цілком утихне, то чути, як тріщать дерев'яні хрести, розсихаючи ся звільна. Саме над недомурованим гробом стоїть молода вишня; киваєть ся від вітру та потрясає своїми ягідками, немов говорить: на, зірви, сочисті.

Муляр ловить її за гиллю і зриває кілька ягід, щоб відсвіжити губу.

Але в ту мить пригадує собі богацький по-частунок і кличе:

— Федьку!

— Га?

— А піди по ти та подиви ся, чи не йде богач.

Федько кидає камінь та лізе на березу.

— Йде, присяй боже, йде! — кричить за хвилю. — І горівку несе і булки на закуску.

Тоді муляр і собі стає на окопі, та дивить ся, чи правда. А стежкою справді йде богач, Матвій Цапун. Його можна на пів милі по ході пізнати. Ніхто так не киваєть ся, як він, у право, в ліво, в право, в ліво, як маятник при годиннику в коршмі. Та ще має Цапун звичай, відпочивати що кілька кроків. Як йде з другим, то на такому відпочинку перериває бесіду, добуває ріжок із табакою і дає нюхати, як сам — то також нюхає і лаєть ся: „О, виш, дідовá! Як заорав! Бодай му так дідьки вилами спину орали. Кільки земельки сьвятої збавив!“ А іноді: „Казети би читав, гарбату пив, дзиґар смалив, а від праці як чорт від сьвяченої води тікає. А диви по ти, мудрагелю, на мене! Таж я навіть неділі сьвятої не втратив, не то що!“ А сопів Матвій Цапун, як переогодована ворона і час від часу за крижі хапав ся, бо щось там його кололо, якби хто шилом шпигав. Говорили в селі, що то так йому кривда людська боком лізе. Але то не правда, бо Цапун ніколи не кривдив, а йно на роботу був дуже прикрий, для других і для себе. Щось його до тої роботи перло, щось ним кидало, рвало. Зуби затискав, а робив. Буває часом така скоро конина. Чим більша гора, чим більший тягар, а вона скорше гонить. При такій конині не втримаєш пари. Змаргаєть ся на дух. І з Цапуним ніхто в сьвітї не годен був видер-

жати. Жівка ззараня постаріла ся, а челядина як дотягне до року, то на службу Божу несе, а на другий рік не стане, хоч ти їй золоті гори обіцюй. За те доробив ся Цапун маєтку. Кажуть, що коршмареві та дідичеві гроший позичав, такий богатир був. А жив як найбіднійший. Тільки табаку купував що найкращу і раз у рік упивав ся чорно́. А більше нічого. Непривітний був Цапун і неговірливий, невічливий. Все бувало в землю дивить ся, якби нічого більше не видів. Не засьмієть ся, не зажартує, хочби не знати що.

Але остатними роками змінив ся трохи.

Як подибле якого статочного газду, то жалуєть ся, що дітви не має і що маєток на чужі руки піде. „Але я вже щось таке придумаю, що ну!“ І придумав.

Маєток дасть на „добрі ціли“, так як той пан у місті радить, щоби цілий сьвіт знав, що жив такий мудрий чоловік, Матвій Цапун, а собі вимурує гріб. Видів такі муровані гроби у місті, з янгелами та всякими сьвятими. Там десь „алé“ лежати.

Тай мурують Цапунови гріб. Для нього і для Ксеньки, невеличкий. Тай не дорого. Щось за 30 срібних. Чи Цапун на таку суму не стати? А може він того не варта? Мой! Таж він ціле жите в арешті не сидів, нікого до криміналу не завдав, громади ніколи не зрадив. То не кождий потрафить!

Так роздумуючи, підходить до гробу.

— Дай, Боже, шасливо!

— Дай, Боже! Дякуємо! Дай, Боже, й вам!

— Ну, якже робота?

— Ніяк, огляньте!

— Перше випемо по чарці, бо мені в горлі сухо — відповів Цапун, наливаючи чарку.

— Дай вам, Боже, щобисьте ту роботу щасливо скінчили, тай щобисьте ще не раз мурували — каже Цапун.

— А вам, дай Боже, в мирі та спокою лежати в тому гробі — відповідає муляр, випиваючи чарку.

Потім дають челядникови, а потім Цапун кладе пляшку на гробовій плиті, виймає булки і просить, щоби їли та пили без нього, бо він йно на празник по другій не.

Мулярі сїдають при плиті, як при столі і підвечірюють, а Цапун кладеться спочивати. Перед ним лягає на траву останній промінь сонця. Кругом чинить ся сумирно, як на цвинтар пристало. В горі, над верховіттям дерев видно блідо-голубе небо, як помнятий шовк, долом лягають тїни. В горі запалюють ся зьвізди, а долом, як відблиск тих зьвізд, мерехтять сьвітлячки.

Часом листок задріжить на галузці, часом забренить пчола, що спізнила ся з поворотом до дому, з далека чути шум ланів і клекіт води і торохтання возів — пригад, що там, за цвинтарем якийсь другий, живий сьвіт.

Тихо. Ось блиска перша капля роси, задзвонили пільні сині дзвіночки, повіяло кадилом від сосон, почала ся вечірня, цвинтарна молитва. Тихо! Глядить Цапун і видить, чого доси не видїв, чує, чого не чув ніколи. І мило йому думати, що така вечірня тишина зійде колись на нього в гробі. Що лежати він буде поруч своєї жінки в вічнім відпочинку, без журби про завтрашню днину. А коли настане така тиха година, як тепер, то чути-ме шелест збіжа на своєму полі і клекіт млина на своєму ставку і вечірній, далекий гул пчіл. А з дзвінниці за його упокій дзвонити-ме той великий дзвін, що він його на свою вічну пам'ять завісив.

Тихо...

Нараз будить його якийсь кривк. Ага! То муляр кличе, щоби йти оглянути роботу.

„Зараз, зараз“ — відповідає Цапун, підоймаючи ся на ноги.

Мірить уздовж, мірить у шир і дивить ся, чи доволі високий.

Ніхто його не здурить.

„А вважайте, склепить мені кріпко, щоби, не дай, Боже, склепінне не впало та не поторощило нас, особливо на Великдень, коли тут ціла громада зляже“ — наказує мулярів. „Ну, нічого, нічого, виджу, що робота добра. Нічого“.

В тім око його паде на одвірки. Приглядаєть ся і видить прогалину, таку, що можна би долоню вложити.

„А то що?“ — питає грізно.

„Всохло ся“ — відповідає муляр. „Завтра заправлю“.

„Памятайтеж, заправте, щоби мені було в порядку“ — наказує богач.

Потім вилазять і збирають ся йти.

Муляр скидає в торбу начинне і кличе:

— Федьку!

— Га?

— А бери начинне.

— Завдайте, то возьму.

Муляр завдає і виходять. Цапун замикає ворота, щоби що не ввійшло. Та при воротах іще раз показує на гріб і на ту щілину та каже:

„А памятайте, щобиьте мені добре заправили та щоби нам туди не віяло. Памятайте!“

І виходять.

Нездаła пятка.

I.

На прыгірку за церквою шумілі догговітi берези, білілі камяні хрести, а сірі деревляні хрестікі хилили свої кривобедрі рамена то в право, то на ліво.

На горбках стелив ся мох і росли денеде невеличкі корчики ялівцю. В осени приходив старшій брат із церкви і обтрысав із отснх кушів дрібонькі, чорні ягідкі та сушив їх до церкви на кадыло. Була то неначе остання жертва, яку приносили усопші для своєї церкви!

Був день весняний, повний животворної сили. Сонінько боже сьвітіло ясно і кидало свое жарке промінне так щедро на сільські могили, що, казав би ти, захотілось йому чим скорше з землі добути цвѣті і прыкрасити ними цвинтар.

Понад гробами, як стріла, перелітала ластівка - щебетушка, а на окопі гомонілі босоногі, сільські діти. Вони вертіли кору на березах і білий сок, як каплі сліз, падав із плачучих дерев. Із села до церкви, а з церковці на цвинтар вила ся вузенька доріжка. По ній ішов дідусь, старий, згорблений у двое. Кыхикаючи, доліз аж на цвин-

тар, подивився довкола себе по мураві, і де сонце найяскравіше світило, там сів. Із голови шапку зняв і палицю-кривулю кинув на землю коло себе. За пазухи вийняв хустину, дрожачими руками розвинув її і розстелив на мураві. На шматинці синівся папір; невеличкий, синенький. Підходжу до нього тихо, стаю дідови за плечима і здоровлю його.

— Дай, Боже, щастя, дядьку Онуфрею!

— Дай, Боже!

— Який з вас славний богач, просуште гроші, ге, ге!

Старий змірив мене від стіп до голови, не відповів ні слова і накрив пятаку рукою.

— Овва, дідусю! — кажу до нього. — Які ви недобрі стали. Мабуть забули, як то нераз віяли в нас, на попівстві, збіже в stodolі та казок мені оповідали, або ще давнійше, як я малим хлопцем приходив у ваш садок, а ви стрясали для мене яблука що найкрасші... Відав забули!

Ті гадки удобрухали діда.

— Ге, ге, паничу! Колись було, ая, було... І садок був і хата була і поле... Пішло! Віддав я на старости літ дітям, от, думаю, час спочати, нехай вони попрацюють, а я буду бавити внуків. Та щож? Дивлюся старими очима, як Жид корову з обійстя займає, як закутник* кожух із хати виносить, як моя праця марно пропадає... Вмру і не поховають як тра, як газду. Та лишилась у мене остання пятака. Не дам, думаю, не дам. Буду носити при собі, а як умру, то на похорон буде.

Старий скінчив, зітхнув глибоко і сховав свої скарби.

* Закутник — ексекUTOR.

А над нами світило весело веснянне соненько, як стріла літала ластівка-щебетушка, а на цвинтарнім окопі шуміли берези...

II.

Минув рік, чи два, чи більше, не знаю. Я знов був у тій самій селі і знову йшов по тій самій дорозі, що веде з села до церкви, а з церковці на цвинтар. Осінній вітер поздирав пожовкле листячко з дерев і котив ним по зжовклих стернях і гонив у далеку даль.

Вузка доріжка була сіра від грязі і ховзка як по дощи. Прикро йти нею. Ноги гуляли, мов не свої і ховзались по грязі, мов по леді.

За мною йшло по тій доріжці людей кількоро. Чотири хлопці несли труну, а мало більше ступало за труною.

Вони балакали з тиха про се, що в місті ярмарок замкнули, бо зараза кинулась на худобу; розказували про Юрка Наконечного, що правується зі скарбом за кусник ліса; про куму Марину, як то вона гонила корову до кирниці, а корова упала і виломала ногу... Балакали з тиха і несли небіщика до гробу.

— А кого ховаєте, люди добрі? — питаю їх, звімаючи перед домовиною шапку.

— Старий Онуфрей помер! — кажуть мені.

— Той з кінця? Дідусь?

— Ая!

— Та в нього мабуть і гроші на похорон були? — кажу я.

Люди зглянулися по собі, немов здивовані, звідки я се знаю!

— Та були, — відповідають, — але що-ж? Носив то небіщик, носив, аж переносив. Покликав перед смертю дяка і вїйта. „Ось вам, каже,

пятка на погріб... поховайте як слід, щоб і труно помірне було, і людей скличте, і по сьвященника підіть..." Та що? Ніхто й не подивив ся на гроші! На що кому старого невальборного банкнота? Ходили ми з ним і до Мордка, і до Шльоми за школою, і до Абрамка до коршми, а Жид усе своє каже: „Не хочу, не зміню, бо стара, невальборна..." От і взяли ми, тай труну збили яку будь і сьвященника попросили, щоби покропив і ташимо старого під берези. Дбав він, що правда, про свою славу і хотів хоч умирати по господарськи... Та годі! Мабуть не так писано було..."

*

*

*

Рідке болото хлюпало під ногами, дрібонький дощ мракою спадав на землю, за церквою білїли кам'яні хрести, а над ними шуміли довговічні плачучі берези.

МАТИ.

I.

У хаті Василя Гильчишина було гамірно і глітно.

В сьвітлиці, на дубовій скрині, застеленій білою скатертю, поставлено хрест із церкви і дві сьвічки та хлібів зо три бохонці. Відтак до тої скрині приступив сьвященник із дяком і став правити панахиду. Ціла сьвітлиця наповнила ся людьми, що стояли поважно, в сьвяточних одежах, півголосом шептали молитву і зітхали часами.

Так поминали вони покійну Василю, яку перед годиною може відправили на місце вічного спокою.

Біля скрині стояв муж покійної, вдовець Василь Гильчин, так близько самого пан-отця, що дотикав ся його сьвященничих риз. Він уважно слухав слів панахиди і раз-у-раз обтирав правою рукою сльози. Був то мужик у середніх літах, сильний і здоровий.

По парастасі, коли дяк здіймив із сьвященника фелон, появили ся на тій самій дубовій скрині сьвіжі, горячі страви і газда запросив чесних кумів та сусідів, щоб їли та живили ся. Випрошу-

ючись і припрошуючись, засїли вони до стипи і живлячи ся, згадували покійну добрими словами.

— Так, так, — заговорив сьвященник, — добра була покійна! Дві хоругви до церкви купила, най із Богом спочиває, земля їй пером!

Усі присутні зітхнули, повторяючи за пан-отцем: „Земля їй пером, най з Богом спочиває!“

В мешкальній хаті гостив молодий удовець жінок та господарів молодих і не так уже поважних, як ті, що сидїли разом із пан-отцем за одним столом у сьвітлиці.

Між тим двері з надвору були відчинені і крізь них безнастанно входили люди, як по сьвячену воду. Приходили жалувати бідного кума Василя і потїшали його по тяжкій втраті. Василь дякував їм сердечно, цілуючи ся з ними в плече, і всякого гостив чаркою і пирогами.

Так трівало аж до вечера. Під вечір пан-отець відїхав домів. У хаті Василя Гильчишина зробило ся свободнійше.

Бесїди йшли голоснійші і не так уважливі, як перше. З часта вивязували ся дрібні суперечки, а не обійшло ся також без жартів і сьміхів, щоби, як то кажуть, сумного потїшити. Бо й то християнська повинність...

Господар ходив від стола до стола і з кута в кут. Доливав, частував, принуку давав і просив, щоби вибачили, коли не догодить.

Пізно в ночі приєм скінчив ся, гості стали розходити ся домів. Господар випровадив їх без шапки аж за ворота, на вулицю. Тут вони ще раз стали і перебалакали не малу годину.

— Бідні ви, куме Василю! — казала сваха Горпина. — Дуже ви бідні. Така хата, такі статки... Не дасьте собі ради, ой не дасьте. І трое дітий маленьких... Хто то обійде? Хто обпере, обшиє, хто голову змие? Бідні-ж ви, бідні!

— Нема що, Василю! — заговорив і її муж.
— Вам газдині треба і то зараз, бо все піде марно. Сватайте Стецеву Гапку... Дівка старша і робітниця добра, як раз для вас, Василю. А старий богач! О, що богач, то кажу... Дасть дві ниви, і пару волів, і дві корови і скриню. Як гадаєте, зле?

Вдовець вислухав спокійно тої поради, а відтак, махнувши рукою, сказав:

— Дайте спокій, куме сусідо. Де там мені до того... Тут ще ладаном пахне, а ви про весіле... Де там!

— Ну, годі, годі! — потішувала його сваха Горпина при помочи мужа. — Живий живе гадає... Так те-ж і ви. Покійниця, най з Богом спочиває... Праведна була, то всякому звісно... але вам треба про себе подбати і про добро. Вона сама не схотіла би, щоби вам маєток пішов отак фу-у! (Тут Горпина приложила долоню до своєї губи і дмухнула по ній, показуючи Василеві, як його добро розкотить ся, коли він не возьме Стецевої Гапки). — Ну, а врешті діти... Що гадаєте, діти дадуть собі раду? Де там! Куди їм до того! Та то ще дріб, такий дріб, що аж жалісно дивити ся. Їм конче газдині треба, щоби їх обійти знала. А Стецева Гапка як раз до того. Дівка старша, і робітниця добра, і...

Тут кум, виручаючи жінку, взяв ся на нововчисляти всі добрі прикмети Стецевої Гапки. Та лишень добрі! А не сказав того, що вона цокотуха, і побігуща, і як гадина недобра. Тай дала-ж би вона тим дітям, ой дала! Тай змила-ж би вона їх що днини... — ой змила! Тай обіпрала би їх кулаками... ой обіпрала!

— А в тім, як гадаєте, — кінчив невтомимий сват. — Робіть, як хочете. І не думайте, що то моя сестрінка, то я за нею потягаю... Борони Боже! Я чисто з серця, з доброго серця, бо

виджу, що вона як раз для вас припала. Кажу вам: дві ниви, і пара биків, і дві корови, а врешті, як гадаєте, а я з доброго серця... Ну, бувайте здорові! А не сумуйте! Нехай вас Бог потішить. Здорові будьте!

— Ідїть здорові! — відповів удовець і розпрощали ся.

Зачинивши ворота, Василь повільною ходою ішов до хати, роздумуючи над радою доброго сусїда.

— Дві ниви і дві корови, і пару биків... нема що казати, річ добра. Не без того воно, щоби старий батько і готівкою де-що не дав... на то вже свати... Аж тоді можна би наймита найти і сїножатку докупити...

Наймит і сїножатка здавна були горячими мріями Василя Гильчишина, але через покійну жінку, що в загалї не любила жадних новостий і бояла ся їх, ті мрії не могли здійснити ся. За те тепер отвирала ся перед Василем певна надїя, що зможе знайти собі наймита і купити ту сїножатку, яку ще його покійний батько зачав торгувати. Аж тоді показав би він усім, що то значить господар.

Із такими гадками клав ся він на постіль.

Діти вже спали — сном праведних, спокійним, таким, як лишень діти вміють спати. Їх легоньке храпанє, розходило ся по хаті та зливало ся з голосом цвїркуна і нічної мушки.

Довго в ніч — геть по за північ, не міг Василь Гильчишин заснути, на перемїну згадував свою покійну жінку і Стецеву Гапку. Він чув Гапчин голос крикливий і злісний, але враз із тим видїв, як вона виринала перед ним у темряві ночі, кругла і розкішна, прикрашена парою сїрих биків і двома бочистими коровами на тлі філюючих золотом пшениці двох довгих і широких нив...

II.

А тимчасом Василюха проводила першу ніч у новій хаті. Сумно там було і лячно і самотньо. Анї вікон не видно, анї дверей, анї людського духа не чути. Замість стріхи, груба верства землі — холодна, мовчалива.

Довкола хати берези ростуть, а в їх тіні стоять деревляні хрести. Ось рухають ся білі берези і вітями своїми, як руками, доторкають ся з легенька хрестів. Вони показують на цю Василюшину хату і питають ся, хто в ній замешкав. Довкола могили висока трава росте і пахучі цвіти, що йно тепер підносять свої головки дрібонькі, стоптані за дня, підчас похоронів. А долом, долом по при саму землю летить вітер і гладить сьвіжу могилу своїм холодним крилом і потішає її і каже: „Не бій ся!“ А відтак летить, кдає ся довкола, збирає пахощі й росу і обливає ними сьвіжу, непорослу могилу.)

Не бій ся!...

О півночі, заки кури на селі заіли, над тою могилою підняла ся хмарка. Бліда, маленька. Така, як часом над водою стає, або по опарах літає. Вітер підбіг, підніс її на крилах і поставив на ноги. Заколесала ся вона немов із безсилля і стала. На голові рантук, у руках сьвічка з ярого воску, руки на-вхрест. Усьо з хмари.

Глянув місяць, — сховав ся. Зірвала ся сова, розплющила очі, зверещала і, бючи широкими тяжкими крилами, полетіла в ліси.

Хмарка рушила з місця. Білів ся рантук, біліла ся погашена сьвічка в руках, а руки держались на-вхрест. Куди вона летіла, трава до землі прилягала, дерева розгинали своє галузе,

листом тремтіли, — дорогу робили. Летіла по́ над збіже, — колосе фільовало без шуму.

Увійшла в село.

Перед церквою зупинила ся на хвилину, ма-
буть змовала молитву і дальше йшла.

Вартівникам волосе дубом ставало і хоч не
виділи нічого, тремтіли на тілі і хрестили ся, щоби
страх відогнати.

Крізь заперті ворота, перейшла як промінь
місячного сьвітла; не відчиняла їх, бо були
скрипливі.

Увійшла.

Вірний пес, що спав біля порога, пізнав її.
Пізнав свою газдиню. Зірвав ся, з радости за-
скомлів весело і кинув ся до неї. Але дарма.
Вона не погладила його, як перше, не похвалила
його вірности собачої, не глянула навіть на нього.
Він хотів доторкнутись її одежі, поласитись хотів
— дарма, не міг. Перед ним не було нічого. І со-
бака заскомлів трівожно, шерсть насторошив
і, піднімаючи голову на місяць, став вити.

Вона увійшла в хату. Ввійшла тихо, неза-
мітно, знов наче те місячне промінне, що крізь
вікно продирає ся в кімнату. Всі спали — сном
твердим, спокійним. Двоє дітей старших на лаві,
малє, наймолодше в колиці, батько на постели,
з якої недавно її забрали і положили в труну.

По-під стелю, довкола стін, висіли образи
сьвятих, немов сторожі сонних. У місячнім сьвітлі
видно було їх очі грізні і огнисті, що дивили ся
на неї і немов питали, чого прийшла?

Вона підійшла до своїх двох старших на лаві.
Вони спали, підібравши під голови руки, бо по-
душок не було.

— Бідні ви! — сказала. — Ззараня прийде ся
вам зазнати людського горя, хлопської неволі.
Ззараня руки попадають ся з праці, попухнуть
ноги від утоми. Ззараня! Жаль мені вас, діти,

та що-ж я поможу? Не в моїй се силі. Та не жахайте ся, ви мої, я буду з вами!

І вона нахилила ся над їх уста-коралі і зложила на них свій бездушний поцілуй.

Вони порушили ся крізь сон. Здрігнулись, кинули собою раз, другий, хотіли встати, збудитись — дарма. Зітхнули лише і далше стали усьміхати ся солодко до любої появи.

Біла тїнь повернула, майнула собою по хаті і зупинилась над дитиною в колисці.

— Як тобі твердо, моє ти маленьке, як тобі твердо! Гірка-ж твоя доля сирітська, гіренька! Таке маленьке і таке безсильне, моє пташатко, хто-ж тебе обійде? Тверді в людий руки і щирости не мають. Зломлять тебе, як тую билину крихоньку, бідне моє! А серця їх іще твердші від рук. Біда тобі!

І нахилила ся над колиску дитини, а розціпивши свої закостенілі руки, поправила дитині постіль, щоби твердо не було і щоби не давило її ягідки малої.

А воно, бідне сирітство, ручки витягло до неї і устами, як двома листочками розжі, трепетало: — Возьми мене до себе, возьми! Не дай мене на поталу мачухи лихої, не дай!

— Не дам, дитино! — відповіла тїнь біла і приступила до постелі.

Василь спав, храпаючи здорово крізь сон, і усьміхав ся до двох широких нив та наймита годив і торгу за сіножатку добивав.

Вона не промовила до нього ані слова, лишень вдивила ся в нього своїми розбільним очима так сильно, що він не втерпів.

— Не віддам! — крізь сон промовив. — Ні, не віддам! Не бій ся, Гандзю, не дам я знущатись над дитиною нікому і не позволю їй кривди зробити. І Гапки я не возьму, бо вона язя.

А вона в друге глянула на нього поглядом таким сердечним і щирої вдячності повним, що в нього серце з болю защеміло і він припідняв повіки. Глянув по хаті, — нічого не було. Очи протер — ні, нема нічого. Лише місяць до вікна заглядає і сверщок цвирінькає в куті. На подвірю пес вие.

— Сьвят, сьвят, сьвят! — говорив, хрестячи ся Василь. А я був би присяг, що вона була... А може й була?...

На другий день здивав ся Василь із своїм сватом біля керниці. Напували коні.

— Слава Богу!

— На віки слава!

— А де! Тпррру кара! Куд лїзеш? Гнїда, гей до води... Ну, щож там чувати?

— Та нічого. А щож-би? Біда тай годї.

— А скучно вам, куме?

— Своя річ, що скучно.

— Та воно правда, але щож робити?

— Всьо бож ласка... Куд лїзеш, гнїда?

По таких офіціальнім вступі приступили до річи.

— Но, як же Василю?

— Та нїяк. А щож би?

— Возьмеш Гапку?

— Най її беруть другі.

— Не кажіть, Василю! Пожалуйте того! Пара биків, скриня, дві корови, а поле як лани в пана. Ну, якже? Возьмете?

— Не мені її брати.

— Та чому?

— Бо тому! — з притиском відповів Василь і, напоївши коні, завернув до дому.

НАСТЯ.

I.

На краю села стояла хата. Нова - новенька. Стіни в неї білили, неначе виліплені папером, чистенькі вікна зиркали, мов очі молоді і веселі, а недавно пошита стріха переливала ся золотом до сонця. Під стріхою ластівки зліпили гніздо і стрілою літали довкола нього. Під хатою росли високі мальви, цвітом покриті від гори аж до споду. Між них втисне ся вітер - збитошник, гойдає ними, хапає їх за гнучкий стан, а бідне квіте соромливо вихоплює ся від нього і головками стукає до вікон, взиваючи людей на поміч. А соняшник, як старий батько, дивлячись на ту дитячу іграшку, похитує великим жовтим лобом.

Був ранок. Товар пішов у поле, птиця розбрилась по всіх усядах і над хатою воцарила ся правдива сільська тишина. І так то весело визирала хатина з посеред тиші, таким щастем несло від неї, що, казав-би ти, ангели божі, коли літаючи над миром, примучать крила і спочити хочуть, то нїде не спіchnуть, лиш на тій новенькій стрісі, між тими різноцвітними мальвами, між хрещатим барвінком і сивеньким васильком... Та нї! Щасте

було лиш із надвору хати. А в середині!... От, власне рипнули двері. Вийшов чоловік, рослий, кремезний, ногою розтворив ворота і опинив ся на дорозі. Обернув ся, глипнув на хату, засунув капелюх на очі і крізь зуби зашипів: „Язя!“

— „Язя!“ — промовив іще раз, сплюнув і пішов далше.

Хвилю хитали ся ворота, потручені його ногою і мальви заглядали крізь вікна до середини, цікаві, що там стало ся і соняшник жовтий пжк-ував великим лобом. Аж знов відтворили ся двері і вийшла жінка, з червоними від плачу очима. Підійшла до воріт і глянула на дорогу. На ній видко було, як вози їхали і як ішли люди. Гонив як вітер.

— Йди, йди, нелюде лютий, тільки мого щастя, що тебе не бачу! — і запаску піднесла до очий, втираючи сльози.

В годину пізнійше, ті, що йшли в поле на роботу, бачили її, як стояла в тім самім місци, схилена на ворота, з закритими очима.

— Плаче богачка — казали — та Бога гнівить! Такий достаток, таке багатство, а вона плаче... Ледащо тай годі!

Лиш вона не чула тої бесіди і не бачила нікого. В голові в неї було як у гамарні; в очах потемніло, а по мозку немов розляла ся якась чорна мазюка. Стояла, забувши саму себе і весь сьвіт божий.

Аж із легка з тої темряви стали виринати образки, якісь неясні, далекі, немов оповиті імлою. Се були згадки з літ дитячих та дівочьких. І ось вона бачить себе малою дитиною в родичів богатих. Одиначка, плаває в достатках і вигодах. Росте, як розкішна квітка, в затишньому веселому саду... Ось вона дівує, з псдругами, з Миколою стрічає ся коло керниці. Бідний Микола. Загнали його в далекий край, між чужих людей, під карабін во-

яцький. А тут тимчасом сватів прислав богач із сусіднього села. „Та не мене він сватав, а мої воли круторогі, мої достатки нещасливі... „Я не піду, батеньку, не піду! Я на Миколу подожду, аж із війська верне!“

— „Підеш! — сказав батько і стукнув ногою. — Віл із волом, кінь із конем, а з богачкою — богач. Не якийсь обідранець Микола, а Гнат Лабій тобі під пару. За нього підеш!“

І пішла. Грали музики, лилась горівка і так гуляли, що аж обійсте ходило.

— „І до нині грає мені в мізку, хоч пів року від весілля минає, і до нині гуляє зі мною не чоловік, не муж, а чорт... Гнат. Йди, йди, погань, мерзений! Не хочу дивити ся на тебе, я не сяду з тобою до одної миски і не перебуду одної ночі з тобою під одною крівлею. Іди геть від мене!“ — І вона зайшла ся плачем.

— „Ах! Коби так можна вирвати серце з груди і шпурнути ним, оттим недобрим, непримиримим серцем, якого ні навчили, ні вговорили! Ах, доле, коби то можна!“

— Насте! Чп се ти, Насте?!

Молода жінка здригнулась. Неначе блискавка перейшла по всьому її тілі, так уразив її сей голос.

— Микола! — промовила на снгу і подалась до хати.

За хвилю заскрипів засув і двері замкнули ся мов гробова челюсть. Молодий парубок підійшов до них і вдарив по дошках сильним кулаком. Та двері не отворили ся.

— Насте! Настуню! Підійди до вікна, найгляну на тебе! Три роки не бачив, три довгі, тяженькі роки.

— За пізно! — повторив той сам голос, а за ним почав ся плач по всій хаті.

А до вікон із надвору заглядали цікаво мальви і соняшник кивав головою.

За пізно!

II.

Того самого дня під вечір вернув Гнат, як ніч, до дому. Лютий і лянний.

Сама прийшла худоба з поля і птиця постягала ся з города і ждала під дверима хатини. Коло воріт сторожив пес, скручений у клубок.

Гнат узяв ся між ними заводити лад. Копнув пса ногою, аж бідне сотворіне заскавуліло з болю, потоптав кури, за коровою жбурнув колом. Пес скавулів, узяв хвіст під себе і потяг під недалеку грушку; наполохана птиця підійняла крик і розбігла ся по всім усядам; корова жалібно заревіла.

— Насте!

Вона мовчала.

— Гей, чуєш, Насте! — гукнув Гнат і потягнув її так сильно за рукав, що молодиця захитала ся і трохи не злетіла з ослона.

Отворила очі.

— А чого тобі, Гнате? — промовила на салу.

— Вечера де?

— Я не варила!

— А то чому?

— Бо не могла. Я така хора... Я... я... я спала.

— Газдине! Богацька дочко! Ти за помийницю жидівську не вартуєш. Я тобі раз останній кажу, що хоч я тобі не любий, а я тобі муж і пан. Коли не з милости, то з мусу дбай про мене, а ні, то горе! Видиш! — Він показав свій п'ястук здоровий і вдарив ним так сильно по скрині, що вікна задзвеніли, хата стрясла ся,

а Настю муравлі перебігли. — Зараз мені вставай і розкладай огонь! Чи чуєш?

— Чую, — сказала Настя, — але вечері не зварю, бо не годна... Мені весь сьвіт не милий... Слухай, Гнате! Відчепи ся ти від мене, покинь мене, або дай, най я верну ся до дому. Піду в сьвіт за очі, на службу стану, горювати буду, а з тобою жити в мене нема сили. Мене силою віддали за тебе, я себе не переможу. Пусти мене! — Вона зсунула ся з лави на землю і впала перед ним на коліна. — Пусти мене!

— Підеш! — вищідив Гнат через зубя, — але не до дому, анї до Миколи! Ні! Ти підеш гнити! Гнити підеш, свру землю їсти. Чуєш, де підеш? Чуєш! — І тряс нею так люто, що бідна голова хитала ся з боку на бік, немов на скручених в'язях.

— Гнате, пусти! — кричала жінка, а він тряс нею ще гірше. — Гнате! — і кинула ся до очей з руками.

— Ах! Я тебе, гадюко! — заревів Гнат і повалив жінку на землю.

Цікавий місяць викотив ся зза хмари і зазирнув до хати. Високі мальви собі-ж ударяли до вікон головками. Соняшник, що стояв оподалік і всі інші цвітї і дерева, що не могли дібрати ся аж до вікон, питали ся одні других: „А що там? Що там?“

А тамки, на серед хати, лежала Настя з лицем, як хустка і з замкненими очима. Синї плями кинулись на тіло, уста сцїпили ся. І не пізнати було, чи жива вона, чи нї.

III.

Кури піяли на північ, як Настя піднесла повіки. Глигнула по хаті — нема нікого. Лиш мальви заглядають у вікно. Навіть і місяць зійшов

уже з неба. Слухає — нічого не чути. Пробує встати — тяжко. Голова болить, кости болять, синяків не діткнути ся. На силу встала і вийшла з хати.

На дворі було тихо. Навіть дерева і цвіти стояли неподвижно. Насті здавало ся, що вони мають очі і дивлять ся на неї. Жалують, чи сьміють ся? Не знати. І їй зробило ся соромно і прикро, а кров так хутко набігла до лица, що бідна жінка мало не впала. Вийшла, викотила ся на улицю і почала бігти. Куди? — сама не знає. Чує — щось гонить за нею. Се він, Гнат нелюд!

Добуває останків сили — та не втече... Оглядає ся, — аж легче стало. Се її вірний собака.

— Верни ся, Бурку, верни! Ми лишили пустою хату, ще злодій увійде. Вернись!

Собака глянув на свою газдиню, як би хотів сказати: ні, я з тобою піду, бо ти для мене добра, а „він“ не гідний нашої прихильности — але на-думав ся і вернув.

А вона біжить навздогін із вітром. Розхрістане волосе хоругвою має. Анї очіпка на ній, ні запаски. Добре, що ніч, тай ніхто не побачить, бо люди сплять. Лиш вартівник під церквою підніс голову, глянув і — впав лицем на землю. Думав, що мара яка біжить у село. Саме над досьвітком прибігла Настя під батьківську оселю.

На небі миготіла поранна зірниця, а люди досипляли сну. І Настині родичі спали, сном тихим, спокійним, сном спрацьованих людей. І снила ся їм Настя весела і щаслива. Дякувала їм, що не віддали її за бідного Миколу, а казали йти за Гната богача...

Настя переступила поріг.

Гей, нене рідна і ти старий батьку! Чи в таку гостину ви дожидали доньки?

IV.

Вже кілька неділь проживає Настя в батька-
неньки. Та лиха їй година. Старі ходять, як туча,
грізні і похмурі. Ласкавого слова не кинуть —
а розради навіть не жди. Людям Настка не по-
казує ся на очі. Але від них не скриєш ся, не-
бого!... То за сіллю, то за ситом прийде кума
і жалує її. А поза очі глузує:

- Ото, каже, богач віддав свою Настю!
- Та не знав, чуєте, котре з них завинило?
- Мабуть вона.
- О, їй з очий не добре видно. „Зальботна“.
- А Максим, чуєте, що? Таж то ціле село
знає. От „публіка“.

„Чи справді я завинила?“ — питала себе
Настя і не могла відповісти. Знала тільки, що
любила Миколу, а їй казали йти за Гната, знала,
що Миколи не годна забути, а Гната любити, та
ще знала, що так довше не може бути і що му-
сить ся то всьо якось скінчити. Але як?

А тимчасом на сьвітї йшло всьо своїм від-
вічним ладом. Минуло літо, прийшла осінь, минула
і тихо підкрадала ся зима. Опустіли поля і засу-
мувала ся діброва. Крачуть ворони, а співучої
птиці вже не почути. Лютий вітер, зимно і брак
їди прогнали їх за море. І сумують за ними де-
рева, сумують листки та жовкнуть із суму. Зри-
вають ся з гильців і летять доганяти. Не доже-
нуть!

А тимчасом жорстока зима починає своє діло
заглади. Ледяними кістями скувала землю, по-
крила її білим покривалом снігу і — спи! Заснула.
А вітер реве, впе, стогне, нїби до сну її ко-
лише...

Спи, земле, спи! Приспи в собі всі злидні
і горе, а як збудиш ся зі сну на провесні, засей

нам щастем, силою, красою; бо ми від тебе ждемо добра багато і з рожевими надіями чекаємо тебе...

*

*

*

Настя не виглядала весни; не дожидала від неї ні радості, ні втіхи, ні полекші.

Весь сьвіт для неї покрит ся смутком, так як земля покривається снігом.

Сонце заходить, вона стоїть на березі ріки.

Вже всі жінки, що прали разом із нею біле, пішли домів, а вона заєдно бе пранником, аж відгомін лунає по лісі.

А сонце — зимове, каправе сонце, котить ся лїниво за рубець виднокруга. От, от, бебевхне собою в пропасти заземельні і темно стане. Та заки згасне, втворює широко очі і всьміхає ся так весело і сердечно, що від того усьміху цілий сьвіт обливає ся всіма відтінками золота і — крови.

На дворі тихо. Вітер затих. Чути як сани їдуть дорогою від ліса; як рубачі їдуть за ними і як сніг скрипить їм під ногами. Їдуть, пакають люльки і говорять із собою. Деколи підбігають, щоби розігріти ноги та бють ся руками по плечех, бо зимно.

Між ними йде Микола. Від коли вернув із війська, ходить на зарібки. Тепер рубає стоси. Його мати мешкає на краю села, за потоком, він прощає ся з господарями і йде короткою стежкою понад потік. Над рікою стоїть Настя і бе пранником, аж гомін йде по лісі.

— Насте! А ти чому не йдеш до дому? Видиш — ніч.

Настя кинула пранник і мовчки збирала біле. Він підійшов до неї і спитав:

— Насте! Чи то правда, що люди кажуть?

— Правда! — відповіла Настя.

— А чогож ти йшла за нього?

— Мені казали. Силою потягли до престола.

— А мене тобі не було жаль, Насте?...

Потім замовк. Нараз промовив рішучо:

— Я його вбю. За свою і твою кривду.

— Миколо! Що ти говориш? Спам'ятай ся. Ти того не вдієш. Таж він женив ся зі мною, як женить ся багато інших, для поля, для худоби. Взяв гроші. А врешті — я сама сказала йому, що його не люблю і що на жабу волю дивити ся як на нього, ну й він...

— І він тебе побив, била би його божя сила. І до такого розбишаки ти гадаєш вертати?

— Ні, я до нього не верну — відповіла Настя.

— Ніколи?

— Ніколи.

Місяць підпливав на середину неба і як потопельник, то виринав, то потапав у хмарах. Мороз сьвітив ся на снігу, а було так тихо, що вони чули як лід мерз на річці і як серця били ся в грудях.

— Насте! — промовив нараз Микола і вхопив її за руку. — Будь моею! Я тебе заберу звідси геть далеко, за море. Там заживемо щасливо. Родичів не жалуй, бо вони тебе не жалували, покинь усьо і ходи зі мною. Підеш?

Держав її кріпко і шептав їй заєдно:

— Підеш? Підеш?...

Густі хмари не пускали місяця на небо. Сірий сумрак покривав сьвіт. Вітер не переривав спокою, а лід мерз і тріщав на ріці.

— Пусти, мене, Миколо! Пусти! За пізно! Господь видить, я хотіла на тебе ждати, я виглядала — а тепер уже всьо за пізно — пропало. Я присягала. З ним мені не жити, бо не годна, а з тобою не йти, бо гріх і нема мені на сьвіті

ні радн, ні поради. Але знай, що я тебе люблю і тому йди від мене — геть!

V.

Розійшли ся. Сумна розлука.

Микола по розраду пішов до коршми, а йдучи вигукував весело — дурив себе. Настя з білем вернула до хати. Відтворює двері. Батько на лаві сидить, мати коло печі порав ся. Суває горшками по припічку і не відвертаючи лица, питає:

— А ти де була, Насте?

— А хибаж ви не знаєте? На ріці.

— Та до тепер прала? До півночи. Як на заразу.

— Та де вам північ? От, що йно сонце зайшло.

— Еге! — докинув батько. — В тебе доти день, доки Микола коло тебе. Знаємо ми, знаємо. Але — зле ти робиш, Насте, дуже зле. Сором на мою сиву голову наводиш.

— Тату! Чи вам іще мало мого горя?

Старий замовк.

Сіли їсти вечерю. Настя плакала.

— А ти чого, Насте, плачеш? Їдж, небого. В дорогу треба вхопити теплої страви.

— В яку дорогу? — питає Настя. — Хиба на постіль?

— До чоловіка — відповідає батько — Гната. Був перед вечером і казав тебе привезти. Тай повезу. Ти-ж його законна жінка. А в письмі сьвятім стоїть, щоби жінка не покидала ся мужа. Чужого добра переховувати не годить ся. Тай пан-отець уже закликали мене до себе та питали ся, чому не живеш із чоловіком. І люди не дають спокою і дїти показують пальцями на мене: диви — кажуть — то той богач, що його дочка не

сидить із чоловіком. Не годен я стерпіти такого стыду...

Настя, ніби не чула того. Її лице було, як із каменя коване. Німе і ніба байдужне.

— Збирай ся! Я йду запрягати коний — сказав батько і вийшов із хати.

Тимчасом мама відтворила скриню, виняла новий кожух, накиннула його на доньку і собі стала приповідати:

— От і мій старий зараз по шлюбі побив мене, а я не втікала. Прожили ми більше як трицять літ у мирі та спокою, що кождому дай Боже так жити. Воно часом добре, як жінка чує руку над собою...

Стара, що йно розговорила ся на добре, коли на порозі появил ся батько в великих рукавицях, у шапці на уха і з батогом.

— Ну, кому в дорогу, тому час. Ходім!

Пішли. Стара зробила хрест над ними і замкнула ворота.

— А як, чуєш, буде дуже курити, то підночуй. Побачиш, як вони там із собою, чи не відвикли.

— І не привикнуть — докінчувала Настя. Ідуть.

Легенькі сани як по воздухах гонять, коні мов плывуть по снігу, лиш час від часу порекають для охоти.

— Здоров! — каже тоді батько. — А що? Я казав, Гнат буде нам радий.

— Ще й як! — доповідає Настя.

Ідуть дальше.

Між тим селом, де мешкали Настині родичі, а тим, де жив Гнат, був великий став. Зимною, як лід зціпить воду, а сніг покрив лід, люди їздять ставом, бо ближше і рівно, як по стелі.

І Настя з батьком їде через став. Батько поганяє коний і ногами по снігу волочить, донька

думку думає... І так зле і так не добре. Родичі з хати женуть, із Гнатом жити не годна, з Миколою не годить ся. Що тут робити?

— Що? — питає вода, хлюпаючись у полонці. — Ходи до мене. Я тебе прийму, я тебе до себе пригорну, на віки заколишу...

Настя зсунула ся з саний.

Прилякла над полонкою і глянула під лід. Там було чорно, але спокійно. Лиш вода цілувала ся з ледом.

Нахидила ся низше, низше, ще низше — лід затріщав і обірвав ся.

На цілім ставі, під хрустальним ледяним склепінням зробив ся гамір.

Там витали нового гостя.

Даремно батько шукає Насті по цілім ставі. Від села до села лунає його здоровий голос: „Насте! Насте! На-асте!“

Дрібна осока тріпоче сухими листками і шепче: „Ось я! Ось я!“

А вода з під льоду доповідає глухо: „Оттут! Оттут!“

ПРОСВ. ОРГАНІЗАЦІЯ
Тов-а „Просвіта“ у Львові

В глухім куті.

Яцкова ялівка обіла ся конюшини і згйбла. Лежала коло ясел, у стайни, як гора, а в хаті Яцко сварив ся з Яцихою.

— На що ти пустила ялівку на сьвіжу конюшину? Господине!

— А ти на що лишив вітвором ворота? Господарю!

— А ти чому їх за мною не заперла?

— А в тебе від чого руки?

— Ти мою працю марнуєш, жінко!

— А ти мій вік змарнував, чоловіче!

Так сварили ся цілу днину...

Під вечір пригадали собі, що ялівку треба закопати, бо заповітрить подвіре.

— Тра було дорізати, — каже Яцко, — був би нарід розібрав під неділю!

— Мій батько не різник, а мати не різничка — відповідає Яциха — тай я різати не вмію!

— Але язиком, як бритвою ріжеш. Правда?

— Коли ріжу, то своїм, а тобі зась до того.

Відчепи ся від мене тай йди, зроби який кінець із ялівкою, бо ще йно того треба, щоби тебе жандарі забрали.

— А тебе чорти заберуть! — гукнув Яцко, переступаючи поріг.

На подвір'ю думав собі, що баба правду каже. Він завинив, бо воріт за собою не замкнув. Ялівка вийшла з подвір'я, обїла ся в поли конюшини, тай згїбла. Але признати їй того не можна, бо найгірше як жінка раз один возьме верх над чоловіком. Тодї вже пиши: пропало. Потім глянув на стайню, де лежало падло, зітхнув, сплюнув і пішов на трупарню, до Антошка, що був грабарем і сторожом від школи в одній особі. Він копав гроби, чистив учительові чоботи і бив школярів різкою. Як мав час, то виплітав кошики, пускав кров, здіймав шкіру з падлини і збирав рої. Що кому треба!

На біду, пішов Антошко на друге село з листом від учителя до учительки і Яцко вернув із нічим.

По дорозі вступив до сліпого Максима, що грав на лїрі, а на весїлю співав такі веселі співи, що п'яні баби реготали ся до розпуки, але його не застав дома.

В тім із за дуплавої верби вилазить Абрамко, знаний з того, що жадного діла не цурав ся і любив усього стрібувати, тай каже: „А що, Яцку, є Антошко в дома?“

— Лихе йому є! — відповідає Яцко. — Десь їх усіх як навмисне повиривало.

— Не кажіть нікому — говорив Абрамко — то здійму шкіру.

— Та здіймай! — відповідає Яцко — про мене!

Торг у торг і стало на тім, що Абрамко має дати три срібні і шкіра його.

Зараз пішли оба до стайні, Жид замкнув ся з середини, щоби його ніхто не бачив і заки місяць зійшов, він покінчив свою роботу.

Потім видрапав ся на під, розвісив шкіру на банті і вернув вдоволений до дому.

Тимчасом Яцко викотив із возівні віз, запряг коні і заїхав перед стайню.

На силу витащили обое з жінкою ялівку і віз покотив ся в село.

По дорозі ставали люди і, киваючи головами, казали: „Ов, ов, ов!“

Яцко був лютий, підганяв коні і ялівка скакала на возі, як жива.

Так опинили ся на „кобилячім“ цвинтарі. Був то невеличкий кусник громадської толоки, обкопаний доволі глибоким ровом, на яким ховало ся падлину: коні, корови, вівці, навіть дріб. Як ішла остатня холера, то староство наказало, щоби зробити сей цвинтар, на що громада сильно відказувала.

„Перше тільки людей ховали, а тепер, бач, і худобині цвинтару треба, думав також Яцко. Дальше може ще які метрики для коров повідумують. Усьо можливе. А потім, то ще таке право вийде, що не худоба для тебе, але ти, хлопе, для худоби. Тьфу!“

Яцко сплюнув, зняв драбину і скинув ялівку на траву. Телиця лежала як колода. Яцко вхопив рискаль і став із пересердем копати яму.

— Не досить, що здохло, та ще йому таку параду роби! — говорив, викидаючи землю.

— Вези його, копай яму, ховай! Ігі!... А ви тут чого? — звернув ся до псів, що чим раз ближше підкрадали ся до мяса. — На погріб прийшли? Добре. Ось тобі, діду, хліба! — гукнув, кидаючи що найближшою грудкою землі. Пси розскочили ся і Яцко копав дальше.

— Чого стоїте? — кричав до своїх хлопців. — Возьміть батіг та відганяйте собак!

Хлопці вхопили, один батіг, а другий лопату і вганяли за псами.

Яцко викопав яму, змірив рискалем, чи є до міри і скотив до неї ялівку. Потім скоро, разом із хлопцями, став її засипати землею.

А на окопі сиділи голодні пси і з жалем та злобою дивилися на дурного хлопа, що таку красну поживу так нерозумно марнує.

Як Яцко вертав до дому, була ніч.

Сьвітлив місяць, били перепелі, пахло сіно і мід.

— Буде погода, — говорив Яцко, поглядаючи на дим, що шнурком снувався з коми́на в гору. — І небо визьвіздилося, що а́ле!

Коні йшли звільна, Яцко не підганяв їх, лиш дивився довкола і думав.

— Мають люди гречку, як море, а я, як на злість, її не посіяв. Висіяв більше ячменю, а ячмінь не вродився. Тай таке!

І в ту хвилину зробилося Яцкови дуже сумно. Йому здавалося, що він дуже бідний, що се йому чомусь не ведеться і що для нього нема вже ніякого ратунку. Збіже не дописало, ялівка згнула, нещастє йде за нещастєм.

А минаючи цвинтар, він думав, як то його вивезуть туди і як він не буде журити ся ні гречкою, ні ячменем, ні жадною бідою — нічим.

Місяць сьвітлив, били перепелі, пахло сіном і медом.

*

*

*

Ядиха чекала на Яцка з вечерою. „Бульба перекипіла, діти зголодніли — говорила, вибігаючи на ворота, — а його нема“.

Над Глухим Кутом висіло тихе, літнє небо. На ріці гудів невсипущий млин, дорогою їхали парібки на конях, грали на сопілках і співали. Їм на зустрічу вибігали собаки, гналися за кіньми і брехали.

Довго стояла Яцixa і надслухувала, чи не їде Яцко. А в хаті, на лаві, під лампою, сидів найстарший син і читав сьвіжу часопись. Коло нього стояло кілька парубків і слухали. Один із них недавно пристав до читальників і по його очах видно було, що йому в голові якось іще не дуже ясно. Він спитав:

— А про війну нічого не пишуть, Михайле?

— Ні, нічого.

— А, якось тут на ярмарку говорили, що ніби наш на Турка вибирає ся.

Михайло глянув на нього, як батько на дурну дитину і всміхнувся.

— По що тобі Турка? Коби ти того ворога зміг, що є, то було би добре.

І він почав говорити з жаром, яких то ворогів хлопи мають, як вони мусять бороти ся о кожду ложку страви, о кождий день життя і як мусять уважати, щоби в тій боротьбі не впасти, бо хлопське житє, як безнастанна війна.

— Але з місця — кінчив, піднімаючи голос, — нам не годить ся тікати. Тхорі тікають, а відважні сьміло стають до бою. Держи ся, хлопе, руками і ногами землі, бо то твоя міць. Хлоп без землі, що риба без води, що листок без гиляки, що марний пух. Фу-у-у! тай нема!

В ту хвилю відчинили ся двері і насамперед вбігла мати, а так може по добрім „отченашу“, ввійшов батько.

— Касина! — кричав від порога. — Казети! Пани! Ти старий падлину вивози, а твої діти найказети читають, бо вони пани! Мой! — крикнув, звертаючись до сина. — Кинь мені той папір геть, бо тебе разом із ним за десяти ворота кину! Чув?

Син випулив очи. З роду віку не чув від свого батька такого прикрого слова. Що правда, то Яцко не любив ані читальні, ані книжок, ані в загалі ніякої осьвіти. Не знав, на що вона і до

чого здасть ся. Адже й перше люди жили без книжок та без паперів і було їм добре. Але дітям не боронив. „Як своє зробиш — каже бувало — то читай, кільки хочеш, а йно сьвітла менї не висьвічуї“.

Тим дивнїйше вразив Михайла батьків гнів. Він не втерпів і спитав:

— А хибаж вам, татуню, що небудь шкодить, коли я читаю?

— Шкодить! — відрубав батько. — Не люблю, не хочу, не потрібую! Поки не було тих шкіл і тих читалень, то ще чоловік дихав яко-тако, а тепер хоч із берега та в воду... Збіже не вродило, ялівка згинула, роби, що хоч!

— А хибаж наша ялівка від газет згинула? Таж вона не вміла читати! — відповів Михайло.

— Що? — гукнув батько. — Ти насьміваєш ся з мене, зі свого батька? Ти мене сердиш? Мой! Тримай язик за зубами, бо хоч ти парібок, як дуб, а так тебе сперу, як смаркача!

Михайло лиш раменами здвигнув.

— Тут газети нї при чім. Вони вам нічого не винні. А без газет і без науки нинї жити трудно. Нинї кожний Жид, кожний волокита знає сьвітовий лад тай туманить темного хлопа. Нинї треба йти в перед разом із другими, а нї, то перейдуть по тобі, як по трупі!

Яцко головою покивав і, насьміваючись, сказав:

— А диви, який мудрий! Мудрїйше яйце від курки. А диви!

А Михайло кінчив:

— Тай ялівка можеб і жила, як би ви вміли читати. Ось у мене є така книжка, що пише, як коло худоби ходити, але вона сама не заговорить, до неї треба знати письмо.

— Досить! — гукнув Яцко. — Вже менї ті науки горлом лізуть. Гіркий сьвіте, коли сини

батьків розуму мають учити! Від нині, я тут пан, я тут господар! Або слухай, або руйнуй на чотири вітри! Я вам покажу! Я вам усім безголове зроблю! Я вас пороздвараю! Я...

Але жінка прискочила до нього, вхопила за руки і сказала:

— Чужі парібки слухають, спамятай ся!

Яцко спамятав ся на хвилю, парібки поздоровкались і вийшли, Яциха подала вечерю.

Їли мовчки. Лиш часом ложка голоснійше черкнула об миску і тільки чути було, як кілька ротів дмухало на горячу страву, а потім із свистом втягало її до середини.

Як обтерли губи, почав Яцко на ново:

Завтра зачнемо жати. Ти, жінко, лишиш ся в хаті, звариш обід і обійдеш худобу, а ми всі, скоро сьвіт, підемо жати.

Говорив голосно і рішучо, як економ. Але Михайло не втерпів. Таку вже мав натуру, що не годен був змовчати, коли видів, що робить ся що небудь не так, як треба.

— Завтра буде дощ, а може й на слоту затягне ся, бо барометр у учителя чогось дуже опав. А до того я йшов нині по при жито і воно трохи зелене. Двірське жито до полудня і ранійше, а ще його не жнуть. Я раджу подождати.

— Сховай собі свою раду для таких, як сам, розумієш, разом із якимись бараметрами! Я маю бараметр на небі. Дармоїди, леґейди! Робити їм не хоче ся, тай вигадують. Я вас буком на поле вижену, от що! І ти — обернув ся до дівчини, що бліда і перестрашена куняла біля постелі, — і ти також підеш. Ми люди бідні, нам нема коли слабувати. Слабість то панська річ, а в хлопа або жий, або вмирай.

— Ні, тату, — обізвав ся на те Михайло — Ганька хора і вона не годна йти.

— Що? — заревів Яцко. — Ти знов до мене з писком, ти... — і кинув ся з кулаками на сина. Але син ухопив його за руки, а мати упустила горнець і знов припала до мужа.

— Що робиш? Спам'ятай ся! Чого ти так роз'їв ся нині?

— Най мені з очий тікає, бо вбю! — верещав Яцко.

— Тікай, синоньку, тікай дитинко — просила мати — видиш, тато нині недобрі. Вступи ся!

Син понурив голову і вийшов...

Довго - довго перестрашені діти тулили ся на запічку до себе, довго хлипала хора біля постелі і довго не могла втихомирити ся Яциха, що так само щиро любила мужа, як і дитий.

*

*

*

Михайло пішов зразу до стайні, де звичайно спав, але звідтам переніс ся на сїно, бо в стайні було йому за тепло і за душно.

Чистий воздух, ясне, засїяне небо і легкий, західний вітер утихомирили його. Почав думати... Що воно таке, що від якогось часу в їх хаті пішло, як то кажуть, із Петрового дня? Давнійше ані тих криків не бувало, ані сварок, ані проклонів, а тепер ложки страви не мож з'їсти в спокою. Давнійше, кожде робило, що до нього належало і спокій голові. А тепер не знати, чим батькови догодити. Від часу, як пішли нещастя, з ним робить ся щось поганого. Ну, але хто тому винен? Хто казав починати процес із стрійом, хто велів злій людині підпалювати комору, хто казав гинути ялівці? Біда по деревах не лазить, а чоловік на те й розум має, щоби обганяти ся від неї. Всі ті втрати можна було якось відбити. От, чистальня хоче заложити склеп. Тільки пристань до спілки та відступи для склепу сьвітлицю, а був би

ладний гріш. Або торгівля покладками. Ще торік хотів Михайло зайняти ся нею. До міста-ж не далеко. Але татунь не дадуть. „Нема часу — гандель то жидівська річ“ — і так усе. Або з огнем. Кілько він наговорив ся, аби заасекуровати ся. Адже є своє товариство „Дністер“. Та де там! „У нашім роді того не бувало. Як Бог схоче, то огонь відверне. Не годить ся“. — І вже. А прийшов огонь, тай диви, якої наробив утрати. Добре, що хата не згоріла. І поле інакше родило би, як би його трохи справити. Долинку треба осушити і засїяти травою, а далекий клин посипати мукою з костий, бо туди гною не завезе. І так із усім. А тато замість того, їдять ся, гризуть нас і себе і нарікають на лихі часи.

І йому нараз стало жаль свого тата. Він зрозумів, чому той батько так змінив ся, чому він нараз зробив ся такий напрасний і прикрий.

То так, коли в болото залізеш, або як пічне ся лід під тобою ломати. Стань, подиви ся спокійно довкола, подумай, куди поставити би ногу, щоби трафити на сільний ґрунт — то вилізеш щасливо. Але коли ти застрашиш ся та зачнеш на ослїп бовтати ногами, то залізеш у таке, що хоч волами тягни.

„І що би тут робити, як би тут приступити до тата, як би їх успокоїти та переконати?“ — думав Михайло і з тими думками заснув.

*

*

*

Короткі в літі ночі. Навіть нема коли розпростувати втомленого тіла. Та за те спить ся тоді кам'яним сном і сон той має якусь незвичайну силу.

Як Михайло встав, то що йно свитало. Глянув на небо — нічого. Лиш на заході якісь мраки, як би

димми, і вітер звідтам потягає гнилий і теплий, як із печі.

Обійшов Михайло товар і думає, чи йти до хати, чи ні. Ні, не піде. По що дратувати батька? Переконати його, не переконає, лише шкода гнів-вити Бога.

Взяв сокиру і пішов до моста, що його громада чим скорше направляла, бо туди мали їхати канони. Поки дійшов, сонце викотило ся велике й ясне та від разу взяло так сильно припікати, як у само полудне.

— Ой, біда! Буде дощ. Коби хоч татуньо не зачинали жати, бо шкода хліба — думав Михайло — та коби Ганька не йшла, бо ще гірше з нею буде. Вигнало ся то як конопля, тай хорує. Най їх Бог хоронить.

Цілий день не йшла йому робота. Думки не давали спокою і на серцю робило ся так тяжко, як би на нього столітний дуб звалив ся.

З полудня почали виступати хмари та закрили небо, як брудні і мокрі верети. Під вечір почали пускати з себе дощ. Що вітер повіє, то дощ слабне, але йде.

Наповнила ся ріка водою, виступили на дорожі калюжі, обмокли дерева, стріхи і люди. Ще до ночі далеко, а вже сьвіта божого не видно, такі всюди мраки й пари. Слота...

— Маєте, татуню, барометр на небі — думав Михайло, вертаючи домів. Був змучений і такий обмоклий, що аж пара з нього била. Хотів чим скорше дістати ся до теплого і сухого кута.

В своїй улиці здибав молодшого брата. Біг у село.

— А ти куди?

— По оцет до коршми, Ганька вмирає.

Михайла як би хто ножем шпигнув. І жаль і злість нараз ухопили його серце, як у зелізні кліщі.

— А що, не казав, не казав? — говорив, вступаючи в хату.

Ганька лежала на лаві, бліда, як смерть. Великі, сині очі дивилися жалібно у стелю. На устах була кров.

Мати клячала коло неї і, киваючи головою, приговорювала крізь сльози:

— Робітниче моя! Дівонько моя! Якже ти мене лишавш? Казала я, не спішися, казала я, спіяни собі, дитино, а ти все перлася в перед. Згубила тебе твоя скорість, доню!

А батько сидів із люлькою в зубах коло скрині і бурмотів до себе:

— Насілася доля на мене, тай годі. Що крок, то вовк, що два, то біда. Ого! Пропав я, як пес на ярмарку!

Коли побачив сина, то втих і голову спустив над саму скриню.

А Михайло лиш глянув, що є, і пішов запрягти коні. Навіть ніхто не знав, що він поїхав по лікаря до міста.

*

*

*

Тимчасом із Ганькою було дуже погано.

Навіть оцет, якого випила мало не цілу склянку, не поміг їй, а здавалося, ще гірше пошкодив. Стягала ногами і з болю так страшно кричала, що сусіди не годні були спати. Серце, тай серце!

— Нема що, чоловіче, — каже Яциха — йди по Горпину!

За малу хвилю привів Яцко Горпину, червону, розхрістану, пяну.

— Всьо, кумонько, я лишила, а до вас прибігла — говорила, цілуючи Яциху. — Ви в мене перші! Війтиху лишу, писариху лишу, а до вас прийду, бо дуже вас люблю! Але принесіть, мої

милі, хоч пів кватирки, бо най ся проч каже, так мене в середині ріже, що крий Боже!

Приніс Яцко пів кватирки, випила Горпина, закусила чісником і цукром та взяла оглядати хору.

— Коло серця тебе, донечко, коле і в грудях, кажеш, спирає і голова так, як би тріснути хотіла — то вроки. Стрийна, дівонько, вrekла тебе, бодай її всі дідьки наврікали, бодай вона долі не знала, відьма погана! Таку ладну дівчину зіпсувати, гей, гей, гей!... Нема, чуєте, нічого гіршого, як погані очі. Гірша в них їдь сидить, як у змій. Най нас Господь милосерний боронить та заступить від такої біди! — говорила звертаючись до родичів. — Але налийте, прошу вас, іще капку, бо в горлі сухо стало. Розмовляти не годна.

Випила, закусила й далі оглядала.

— То, що ви їй оцту дали, то добре. Оцет від усякої хвороби помагає. Тепер ми їй вугле скинемо і буде, як рукою відняв. З неділі піде ваша донька в поле, а йно уважайте, бо то молоде, дурне і скоре, як молодий кінь“.

Подала Яциха Горпині з мисника нову миску, наляла з коновки води і нагорнула з печі червоного вугля. Горпина дмухала на воду, приговорювала до вугля і над мискою на відлїв махала. Потім жар зсипала до миски.

Зашипіла вода і засначало вугле, а Горпина казала, щоби так лихі очі шипіли, як будуть у смолі кипіти, та доповідала, щоби так та погана душа, що вроки на дівку навела, на сам спід пекла впала, як те вугле на спід миски падало.

— На ліси, на бори, за десяти гори, в багно та трісте йди! — кричала, вимахуючи руками та бігаючи довкола миски. Від того вітер робив ся, гасив лампу та холодом віяв по лиці Яцка і Яцихи.

— Гу-у! Як страшно! — і хора з безнадійною розпучкою дивила ся на розхрістану відьмута на її чари.

— А що? Не казала? А не казала я? Вроки. Ще й які! О! Дивіть, як поспадало вугле. О!...

Потім набрала з миски вугляної води, обмила хорій лице, руки, ноги і казала напшти ся з поганої, брудної долоні. Потім сама випила, але не воду, а горівку, оперла голову об стіну і захропіла на всю хату. Навіть крик хорої, що потрясав тихими стінами, не міг її збудити.

— Вставайте, кумо! — благала Яциха, стягаючи її з лави. — Ганька вмирає!

Горпина зірвала ся і як шалена бігала по хаті. Зачіпала собою об піч, то об скриню, бо така була п'яна, що не могла вдержати ся на ногах.

— Ножа, сорочки, хутше!

Подали їй ніж і здіймили з хорої сорочку.

Горпина стояла посеред хати з ножем у правій руці, з сорочкою в лівій і, хитаючись, як Жид на молитві, м'яскака заслиненими губами і щось такого говорила, чого ніхто не міг зрозуміти і чого, мабуть, сама не розуміла. Потім ніж перепустила через сорочку, зараз його підняла і з розмахом вбила в одвірок.

Потім упала на лаву, оперла голову об стіну і в друге захропіла. По хаті, як би хто канонами котив.

Хора на хвилю втихла. Яцко лежав на скрині, а Яциха дивила ся на п'яну Горпину, як Жид у лице чудотворного рабіна.

Нараз хора зірвала ся і почала кричати, аби її добила, бо не витримає.

Знов збудили Горпину і вона знов бігала по хаті, як у горячці, а потім казала класти до серця горячі приклади.

Але й те не помагало, а як коло півночі приїхав лікар, то вже не було кого лічити.

— Як можна, — говорив до родичів, — як можна хорій на серце давати оцет пити та ще хто знає який і класти горячі приклади? Я казав би ту бабу до криміналу замкнути, ту п'ячку!

— Коби знати — відповів Яцко, оттак, аби щось сказати, а в душі подумав собі: „Так мало бути, тай кінець“.

* * *

То було в суботу, а в понеділок поховали Ганьку. Людей зійшло ся багато, як звичайно, в слоту. Яцко приніс горівки, спекли хліба, зварили пирогів і наряд гостював, як на празнику.

Коло полудня винесли тіло з хати і поклали на віз. За возом ішла Яцяха і голосила: „На когож ти мене покидаєш, робітниче моя, помічнице моя? То я тобі весіллячко зготовила, доню, з сирою землею, з темною могилою, з білою березою. Чому ти мені малою дитиною не вмерла, не було би такого великого жалю! Ой, ой, ой!“

А дощ падав, а вітер віяв, а дзвони на дзвінниці дзвонили.

Як минали церкву, то зашуміли старі, високі липи, потрясли гіллям зеленим і кинули кілька капель срібної роси на білу трунву.

А як переходили по при поле, то кланяло ся Ганці колосисте збіже, як добрій робітниці.

Заскрипіли цвинтарні ворота і дружби повели молоду не до престолу, а до гробу.

Нараз виглянуло сонце, освітило цвинтарні берези, обсушило людей і кілька промінїв ясних кинуло до чорного гробу, щоби Ганці не було так дуже, дуже темно.

Люди ходили поміж могилками та перечили ся, де хто лежить, а діти лазили по вишнях, шукали

на окопі суніць, або гойдали спорохнілими хрестами. Родичі гонили їх до хат.

Як люди вертали в село, то говорили, що покійниця вмерла від вроків, проклинали погані очі та шептали собі до уха, що Яцкови не ведеться, що йому хтось таке натворив.

Явдоху потішали газдині, що її донька піде просто до неба, а Яцка жалували газди, що під самі жнива втратив одну пару робучих рук.

Яциха йшла червона від сліз та підпирала голову рукою, як би її втримати не годна, а Яцко хитався, як дід.

Усі казали, що він ostatним часом якось дуже постарівся.

*

*

*

На другий день, хто лиш устав, біг до вікна дивитися, чи буде погода.

Але де там! Розкислося, як у пісню осінь, як би після Покрови.

На дорозі болото, на долинах вода, на лісах дими. Роби, що хоч! Навіть воробці почали журитися. Зліталися стадами до села, обсідали голодні і змоклі плоти та цвірінькали.

А під вечір стада чорних ворон перелітали над селом із гамором та криками.

Яцко ходив хмарний, як те слотливе небо, до нікого не обзивався, лиш зітхав та бурмотів під носом:

— Пропала моя праця, пропав і я...“

Але в четвер показалося сонце. Боже! Як нараз повеселіло на світі, як зеленіла трава і листя, як усьо росло та доспівало на очах!

Пішов Яцко перекладати копи.

Зняв одну шапку, глянув, та лиш покивав головою. Стебло зелене як рута, пахне квітом

і росчиною, а така від нього горючка бє, що аж у носі крутить.

Сїв Яцко та думає.

— Правду казав Михайло. Видно, що ті книжки тай ті науки все таки щось ніби знають. Треба було послухати сина.

Думає, коли чує — хтось йде.

Якісь сторонєцькі жінки.

— Дай, Боже, щасливо!

— Дай, Боже, й вам!

— А куди то дорога до Кривого?

— До Кривого? — повторяє Яцко і розглядаєть ся довкола так, як би згубив ту дорогу. — Йдїть просто, а потім коло пан-отцевої нивки гайта і знов просто аж до моста, а з моста скрутите на лїво аж до Мартинової верби, а там уже вам люди покажуть.

Жінки подякували тай пустили ся йти, як би вони справді знали, котра то пан-отцева нивка і котра Мартинова верба. Але Яцко спинив їх.

— А вам до Кривого за чим?

— Ідемо до того хлопця, що може чули ви, людий лїчить і всяку всячину знає.

— То там є такий хлопець? А я нічого не чув.

— Таже є. Від нас якосьтут возили жінку, що має чорну хворобу і поміг. Або знов одному богачеві діти не хотїли ховати ся, тай також поміг. На всьо, кажуть, допоможе.

— А вам до того хлопця яке діло? — спитав Яцко.

Жінка засоромила ся, а друга відповіла за неї:

— Багато говорити, а мало слухати.

— Ага! — притакнув Яцко, ніби вдоволений відповідю, але з очий видно йому було, що хотїв щось більше довідати ся про того незвичайного хлопця.

— То, кажете, — почав по хвили — що він усьо знає? А може він удав та людий дурить?

— Не кажіть того! — почали обі жінки нараз. — Гріх казати. Таких як він, то йно десять на цілім сьвіті, який сьвіт великий. Навіть найстарші люди кажуть, що не видали. То, говорять, Господь милосерний змилював ся над грішними людьми та післав його, щоби нам радив: „Най, — каже Пан Біг — бідний нарід не марнує ся, най з голоду не гине і за море не втікає“. А пани, як провідали ся, що й куди, тай зараз жандармів післали, щоби приставити такого, а такого хлопця до суду. Ну, нічого. Приходить він до суду, а пани зараз до нього:

— То ти, — кажуть, — хлопче, ніби всьо знаєш?

— Усьо, як усьо, бо тільки Пан Біг єсть усевідучий, але знаю багато такого, чого иньші не знають.

— Ну, щож такого?

— А що будь. От, возьмім на те, кілько в вас гроший в кишени.

— Ну кілько, кілько? — зацікавили ся пани. А він тільки на небо глянув, тільки подумав тай каже:

— Два срібні, ще й дві шістки і чотири нові.

Пан до кишені, перечеислив тай тільки рукою дав знак, аби його пустили на волю. І з тої пори вже його не займають. Боятъ ся!

— Велика божя сила і велике його милосерде над нами грішними! — сказав на те, зітхаючи, Яцко.

— Ну, але якже з ним зробило ся, що він такий мудрий вдав ся? Чи так йому від роду?

— Деж там! Дитиною, кажуть, був він хирлявим, слабосилим та нагульковатим. Деякі хвороби його чіпали ся.

„То так нечистий хотів його збавити“ — втрутив Яцко.

„Цілими днями — оповідала жінка — лежить бувало, як зимою — то на припічку, а як літом, — то в борозні, в городі, тай дивить ся на небо.

А небо сине покрите білими хмарками. Раз якось у саме полудне каже він до своєї матери, а його мати бідна вдовиця: — Я вже все знаю, мамуню“.

І з тої пори знає... Ну, але нам пора! Забалакали ся ми з вами, а дорога далека! Бувайте здорові!“

„Ідїть здорові! — відповів Яцко. Та най вам Бог допоможе, щоби ви дізнали ся, чого вам треба!“

„Дай Боже! Дай Боже й вам!“ відповіли жінки, спускаючись із межі на доріжку. За хвилию зникли між буйними нивами і тільки їх червоні хустки з білими очіпками котили ся по фзлях колося, як два блудні огники на болото. А потім згасли... Довго дивив ся Яцко за ними, так довго, аж у голові доспіла нова гадка.

„Коли другим помагає, то й менї допоможе!“ — казав вертаючи домів.

* * *

На другий день пішов.

Лишив жито, лишив иньшу роботу, що за слоти призбирала ся і потяг до Кривого. Вийшов раненько, а перед полуднем був на місци.

Знайомі жінки виходили саме з подвіря, як він входив.

„А що?“

„Нічого.“

„Порадив?“

„Чомуж би ні!“

І розійшли ся.

Чекав Яцко яку годину, заки на нього прийшла черга. А як його до хати кликали, то ноги під ним трясли ся, як у пропасниці. Чи порадить?“

Хлопець насамперед говорив із ним досить довго про всякі річі, а потім нараз узяв Яцкови казати, що йому, себ то Яцкови, не ведеть ся і що він, Яцко, має дуже велику журбу на серцю.

Яцко лиш головою кивав.

А потім хлопчина виліз на лаву і дістав із за образа сьвяченої лози. Яцко спершу настрашив ся, бо гадав, що він хоче його бити, але хлопець натяв із тої лози трісок, зібрав їх у жменю, замкнув і потряс, як діти орішками в забаві. Потім приступив до печі і висипав патички назад на припічок.

„Вашу хату, — говорив, вдивляючись у розсипані патички, як у книжку — вашу хату так майстри заложили. Треба її на друге місце пересунути, розумієте?“

„Та ніби розумію, але то великий клопіт.“

„Клопіт ваша річ, а моя річ сказати, що знаю. Коли хочете, щоби вам знов на добре повернуло ся, то пересуньте хату лівим вуглом на північ аж до тої вишеньки, що на краю садка... Се моє слово.“ Потім хлопець зібрав патички до купів і кинув в огонь. Патички заняли ся, спалахнули і щезли в одній хвили.

Яцко вернув до дому.

Як пересунути, то пересунути, нема що!

Треба так якось робити, щоби син не видів, бо буде спиняти. Треба таки нині піти по сусідах

і просити їх на завтра рано, так по обіді, як сонце в хлопа підійде на небі.

Заки Михайло верне з роботи, хата буде рушена, а тоді й він сам мусить помагати. Тай вже. Як погадав так і зробив.

* * *

Михайло, як звичайно, зараз по обіді пішов до роботи, все таки до того моста, що його для війська направляли.

І нині, як тиждень тому, було йому на серцю так тяжко, якби його столітний дуб придавив.

І нині, обробляючи сокирою колоди, думав собі, якби то зарадити лихови. І нині, зітхаючи, шептав: „Най їх Бог стереже.“

Ще до полудня було з година часу, або й більше як прибїг його молодший брат, Гриньо.

„Кидай все, та бігай до дому!“

„А що там знов?“

„Татуньо хату сунуть.“

„Чи ти здурів, чи тобі що стало ся?“

„Не здурів, а йно правда. Скликали людей і сунуть, бігай!“

Михайло ткнув барду за ремінь і пустав ся в село. Зразу йшов, а відтак біг, як кінь.

Від церкви видно було їх обісте, як на долони. Глянув... Народу — повне подвірє, а такий крик, якби горіло.

Одні зносять до комори одїж, посуду то щої другі тащать останки печі з хати, иньші підкопали підвалини та сунуть під них грубезні кругл, колоди, як вали. „Подай! Бігай! Бери! Тримай!“

— лунає по цілім селі. Біготня та метушня, як у муравлиску. Одні других потручують, одні других не розуміють, як звичайно, коли хто дуже спішить ся.

Михайло лиш за голову вхопив ся. „Боже! Що вони роблять? Подуріли!“ — і пустив ся бігти не дорогою, а городами на впростоць, куди ближше.

„Коби скорше, коби як спинити, бо хата стара не витримає!“ — думав, перескакуючи борозди та пересаджуючи плоти, як пес.

Ще один сад і два городи, а там уже своя улиця — і Михайло біжить іще скорше.

„Бери шнур! Підпирай стіну! Довбня де?“ — лящить йому в ухах.

„Спинїть ся люди! Чекайте мене!“ кричить Михайло з сусідського подвіря.

А ніхто його не чує, ніхто не слухає.

„Підважуй хату колами! Тягни шнур! Ану, гей!“ І кільканайцять пар рук підносять підвалини з того місця, на якому вони перележали кільканайцять літ, а рівночасно кільканайцять дужих хлопських плечий підпирає бічну стіну, щоб її пхнути в перед. Інші пильнують валів, впрягають ся у грубезні воловоди, як у шлій. „Голови розвалю!“ — кричить несамовито Михайло. „Лишіть!“ — але в ту хвилю поштортує ся на перелазі й паде.

„Гейже враз! Раз, два, три!“ — приказує Яцко.

Натягають ся людські жили, тріщать грубезні шнури, моцують ся спорохнілі бальки.

Стріха починає колисати ся, хата хитає ся, якби розмахувала ся до великого скоку — і нараз із пекольним ломотом і гуком паде, як дуб, сторощений від грому.

Тріск, грюхит і порох. А потім тихо.

Нарід розскокуєть ся на всі сторони і здалека приглядаєть ся безобразній, величезній купі дерева, соломн і глини.

„Сьвят! Сьвят! Сьвят!“

— — — — —

„А деж Яцко? Де подів ся кум Яцко?“ — відзиваєть ся котрийсь із сусідів.

„Де мій чоловік? — кличе несамовито Яцixa. — Ви вбили мого чоловіка!“

Хлопи видають ся до звалища і за годину добувають розмяжджене тіло Яцка.

МІЙ ТОВАРИШ.

Тепер Ви, поважані Пані і Панове, до Борщева, або до Іваня Пустого їдете собі залізним возом так само добре, як до якого Відня, або до Парижа. Правда, що тії борщівські паровози дуже часто вискакують із шин та кладуться на відпочинок у ровах, але всеж таки Ви маєте нагоду хіснувати ся одним із наймогутніших придбань сучасної культури.

Не те було колись, за моїх молодих літ. Тоді до вуйка на сьвята, або до товариша на весілля, або до знайомого „дому“ на празник їхалося кіньми; попівським візком на дручках, або жидівською брикою, або міщанським возом. Іноді вам приходило ся з якої Пробіжної, або Товстого відбувати дорогу поштою, а як се випало у пізну осінь, по замерзлій груді, то ви безпечно такої подорожі не забудете до смерті. Наїздився і я тим нашим Поділлем до волі...

Полудне, спека, коні на силу біжать, збиваючи копоти по дорозі. Шкірою вибитий візок пече тебе з долини, а з гори сонце шкварить. Та за те довкола тебе так гарно, що ти забуваєш про пекольную жару. На право і на ліво лан золотого вівса хвилює злегка, дуже злегонька,

не від подуву вітру, лиш від ваги зерном богатих китиць. А над ним небо таке синє, як блават, велике і глибоке, як перевернене море.

Між ланами, на стрічу голубому блакитови біжить широка дорога, без стовпів і ровів, а за те з придорожним хабузом прибраним пахучою материнкою і червоним маком. Тішить ся око.

Під вечір небо біліє і рідне та розступається перед тобою кудись дуже, дуже далеко. Від вовчях ярів та від панських ставків подуває холод, часом по колосу перебіжить вітер та сфилює пшеницю і скучерявить жито. Часом якась забута пісня заграє на сухій билні, або крикне перелетна птаха, або заgrimить вистріл на болоті. І знов тихо. Вечірній смуток сідає на землю, і з придорожних хрестів та каплиць щирить до тебе свої білі зуби, а широкий простір робить ся ще ширший, а твій шлях видовжується ся перед тобою в безконечність, а ти на ньому такий безсилий і маленький, що здається тобі не доїдеш, не добеш ся до ціли ніколи.

Аж ось перед тобою хмара, якби поїзд переїхав та пустив гриву диму. А з тої хмари виринає безліч ніг, туловів, голов — се діти женуть товар у село. І тобі веселійше стає, що побачиш людські оседі і спічнеш у тихій, подільській хаті. Та поки дібеш ся до села, привитає тебе цвинтар. Кілька сосон пригадає тобі північні піски, кілька хирлявих смерік спитається тебе, що чувати в горах, а цілий гурт кам'яних та дерев'яних хрестів вибіжить поміж дерева дивити ся, хто такий їде. Навіть могили, порослі зілем та травою піднімуть ся на хвилю, глянуть, а як переїдеш, знов припадуть до землі та дальше лежати-муть спокійно слухаючи, як шумить збіже, виплекане їх працею і потом.

Люблю їхати Поділем. —

Мій віз як раз минув був цвинтар та спинався звільна, щоб з'їхати з приклого горбка в село, коли парібок, що поганяв кіньми, обернувся до мене і показуючи батогом на право сказав:

„А от туринецькі єгомосьць.“

Я мимохіть глянув і на спорому ланку конюшини побачив сіру рясу і великий білий капелюх. Властитель того капелюха, побачивши нас, підняв праву руку до чола, щоб заслонити ся від яркого заходячого сонця, а лівою гордо підперся в боці. Щось знайомого пересунуло ся нараз через мою пам'ять.

З незвичайною скоростю перекинув я тисячі днів і тисячі людей і знайшов його. Сеж ніхто иньший, як мій шкільний товариш Плятонід Якимчук, перший гуляка і наймоторнійший молодець із цілого нашого товариства. Та рука на бедрі, як із якого лицарського портрету, та піднесена голова, ті насунені брови — таж по тім можнаб його хочби на другій півкулі пізнати.

Щож він тут робить у тім далекім подільськім селі? Тимчасом за тую маленьку хвилину і він мене пізнав та махаючи на парібка рукою, щоби спинив коні, ішов до мого візка.

„А ти куди?“

„А ти тут що робиш?“

„Я тут попом, як бачиш.“

„А я їду до рідні в гостину.“

„Злази!“

„Даруй, але спішу ся. Там мене ждуть. Як вертатиму то поступлю до тебе.“

„Не вірю і не пущу“ — сказав стягаючи мене з воза.

„Їдь на попівство і кажи, щоби тобі дали їсти, а коньом, як видихають ся, всип зерна. Ми підемо городами. Та ще скажи в кухні, най для нас ладять добру вечерю, чуєш?“

„Чую, прошу отця духовного.“

І поїхав, а ми пустили ся йти. Зимна, росиста конюшина відразу стерла порох із моїх ніг та дихнула на мене милою прохолодою. Ми ступили кілька кроків і стали. Мій товариш глянув на мене, усміхнувся і плюнув.

„Нї! Вірити не хочу, що се ти. Анї мені не снило ся видїти тебе тутки.

Так чоловік заховав ся перед сьвітом та перед минувщию, що хоч псами трови, а той ворог тебе й не шукаючи знайшов. Тьфу!“

Ми знов зробили кілька кроків на густій товстїй конюшинї і менї пригадало ся, як то я не раз із цїлим товариством шукав у такїй конюшинї щастя, аж нараз мій товариш похилив ся до землі, прикляк, розгорнув листе, вирвав якісь пожовклі, мов спалені биллини і показуючи мені, сказав зі смутком: „канянка.“

Я мало не розсміявся в голос. Той чоловік, що колись не опустил жадного празника, жадного вечерка, що в легкій товариській розмові з жінками знаходив стільки прелести, що з міста не хотїв до родичів на село навіть на день-два показати ся, той чоловік, що в здобутках зовнішньої культури видїв весь чар життя, той чоловік стоїть тепер переді мною в довгїй, як пустельник рясі і в капелюсі, як старий пасічник та ще з канянкою в руках.

„Се нещастє! — говорив киваючи сумно головою. — От бачиш на тїм зеленім коврі, що по ньому тепер так радо ступаємо, за кілька днів покажуть ся плїші, як лисина на голові передчасно знищеного чоловіка, за тиждень, два тих плїшів буде щораз більше, а в кінци пропала твоя конюшина...“

Кинув жмут сухих ростин, глянув на мене і промовив: „Постарів ся ти, хлопче!“... Ну ходїм, бо ніч надходить.

І справді ніч надходила. Подільська, літна, спокійна ніч. Небо меркло, сіріло і мертвіло. Зелена конюшина ставала чорною, як овечий кожух. Корчі і дерева більшали і росли, перемінюючи ся в якісь загадочні постаті, в мандруючі вежі, в води, що по ночі без візників їздять.

Хати насували на очі солом'яні стріхи та зітхали вечірним димом. За хвилю вони поховують ся в затишну сутінь садів та гайків і в селі зробить ся зовсім тихо.

Мовчки провадив мене мій товариш вузкими зарослими межами з тою дбалістю доброго рільника, що не любить толочити зерна, чие воно не булоб. Він ішов скоро і не спотикав ся, за те я, непривичний до таких ходів, що хвилі опиняв ся в збіжу. Ми перетяли кілька суголовків, перелізли пліт, оден, другий і опинили ся в гарнім невеличкім саді.

„Мусиш до мене приїхати по Спасі на грушки мого власного хову.“

„То ти вже й на садівництві розумієш ся?“

„Добрый господар мусить усьо знати. Скажи сам, що варта село без саду, та ще подільське? Тут тобі і птаха заспіває і пчола забренить, тут тебе обгорне пахуча, пестлива тїнь. А весною, як кожде деревце вкрієть ся квітом, а земля встелить ся травою, я цілними вечерами пересиджую на лавочці, яку власними руками зробив і поставив. Кожде дерево живе і говорить до тебе. А кільки там гамору, кільки шепоту, як вітер повіє, кільки трівоги, щоб не було бурі. Послухай.“

Я мимохіть став і справді почув легкий, ледви замітний шелест. Се шелестіло листе та галузе за подувом теплого, західного вітру.

„От, колиб ти не їхав із міста, то зрозумів би, що кожде дерево надслухує в ту хвилю, з якого боку вітер віє та питаєть ся одно у другого,

як ніч буде і чи мож спокійно спати. Але де вам до того! Вам електрика, самоходи, штука, газети... Марнотравні сини!"

З саду увійшли ми в город, потім у городець, а з городця в стару, але гарно удержану хату. Се була хата, заможного селянина, без міської обстанови, без видумок культури та вибагів моди.

Стіни білі, мазані вапном, дерев'яна стеля і чистонькі, не дуже великі вікна.

На середині великий, дубовий стіл, довкола гарно вироблювані стільці, коло дверей цяткований мисник. Під стінами лавки накриті килимами домашньої роботи; на стінах святі образи.

Якийсь великий спокій, якесь примирення з життям царювало в тій дивній кімнаті. Радо і вдоволено сїдав чоловік при тій дубовій столі, забуваючи про усі клопоти та заходи, які полишив у місті.

"А є ти, Гандзю?" — гукнув пан-отець відчиняючи двері до кухні. "Подай нам світло і вечерю!"

За хвилю увійшла десятилітня дівчина з двома ярими свічками, поклала їх на стіл і взяла зносити всякі тарелі і тарілки. "Гарно, але дивно мешкаєш собі — почав я розглядаючи ся по хаті. — Знаєш, я тебе далеко скорше уявляю собі в великій балевій сали, або в театрі в льожі, або при зеленім столі в яким наших Монако, як тут у тій хаті."

"Вірю тобі, але про те побалакаємо ще по вечері, а тепер їджмо, бо молоко підійде сирваткою." І ми почали їсти квасне молоко з кашою, як не знати які марцигани.

"А тямаш ти наше снідання у Мусяла, в осібній кімнатці на горі, з гомарами та шампанами?"

„Де, коли?“

„Де? Кажу тобі у Львові. А коли? то докладно не тямлю, досить що по двобою з тим поручником, якому ти розчерепив лоб, як маківку.“

„Тямлю, — сказав і схилив голову, якби засоромив ся. Я глянув на ту голову, на високе, поморщене чоло і був лихий на себе. Та голова хилила ся під вагою споминів, а чоло морщило ся згадуючи забуті провини.

„Прощу, будь ласкав, стрібуй наших сільських пирогів“ — промовив нараз голосом ввічливого господаря дому. Колиб я знав, що буду мати у себе такого гостя, то був би постарав ся за мясо, бо ви міські люди належите до „мясоїдних звівірів.“ І нігті так стружете, як шпони у вовків, або у яструбів. Слово даю. Але ти не гнівай ся на мене. Я не зі злого серця. От так привик говорити те, що думаю, або нічого не говорити.“

„А хібаж ти не їш мяса?“

„Ні.“

„Цікаво.“

„Зовсім не цікаво, лиш природно. Се на мою гадку не годить ся з культурною місією чоловіка відбирати живим сотворінням життя і їсти їх. Знаєш, що мені іноді соромно дивити ся, як на празніку, або на весіллю люди напихають ся мясом та ще вбирають його гарно та подають на квітистих тарелях. А може ти з'їш доброго домашнього сира? Се наш галицький ементалер. Стрібуй. А по вечері напемо ся домашнього медку, але то вже під хатою, на приспі, бо в хаті душно.“

В хаті справді робило ся душно і так якось важко та млісно, як бував звичайно перед бурею. Ми вийшли під хату та посідали на свіжо мазаній приспі. Гандзя винесла нам збанок меду та поклала його на липовій колодці біля приспи.

Наповнила дві чарці і пішла. „Дай нам Боже!“ сказав господар, беручи чарку в руки. „Дай Господи,“ відповів я піднімаючи другу. І почала ся розмова. Така спокійна та щира розмова, що не веде до ніякого діла, що не має нічого іншого на ціли, крім обміни гадок та почувань. Тої розмови слухали дерева у саді та квітки у городі, зразу прислухував ся їй також великий чорний пес, що прийшов із подвіря та крутив ся коло нас. Він поклав був свою голову панови на коліна і дивив ся йому так пильно в очи, якби конечно хотів його зрозуміти, але видячи, що говоримо про речі, які його не дотикають, скрутив ся в клубок і почав засипляти. Іноді тільки зітхав, та так якось глибоко і важко, як стурбована людина; Бог святий знає за чим. У повітрію літали лилики, а повітре робило ся щораз душнійше. Не було видно ані зьвізд, ані місяця.

„Гарно у тебе — почав я, кінчаючи першу чарку справді доброго старого меду. — Нема що казати, гарно. Тільки я не знаю, як ти тут можеш висидіти цілий рік, у такій глухій закутні, здалека від культурного світа.“

„Як можу висидіти? От так, як видиш. А я, бачиш, не можу зрозуміти, як ви сидите цілими літами в тій товкитні, у тому пеклі, що називається містом.“

„Маємо часописи, книжки, товариства, театр, штуку, словом, маємо все.“

„Тільки нема у вас одного — життя. Замість природи, замість вдоволення, яке вона чоловікови дає, ви зробили собі свій власний, штучний світ і хочете, щоби він вам дав щасте. Ніколи. Звідти у вас стільки молодих старців, стільки людей знеохочених до світа і життя, стільки всяких неврастеніків та абератів, стільки самовбійників. Що — ві? “

„Може й правда, не перечу, але щож робити? Мусять бути міста, бо вони є осередками культури, вони є варстатами поступу.“

„Ха, ха, ха! Яке гарне слово поступ. І ти справді віриш у той наш „поступ?“ Бо я зневірився давно.“

„Як то? А телеграф, а залізниці, а промінні Рентгена, а бактерії?“

„Я тобі їх іще з причинком дарую за сільський здоровий воздух, за добрі зуби і кріпкий жолудок, та за той спокій, якого у місті навіть у монастири не найдеш.“

„Е, ти переборщив. От возьмім приміром залізницю. Дістане чоловік вістку, що хтось із найблизших хорий, або в нещастю, або що лучається нагода зробити якесь хосенне підприємство, сідає на паровіз та й гонить. Ні, я справді не розумію, як ти можеш не признавати таких мудрих та добродійних винаходів, без яких нині годі було би обійти ся.“

„Без яких — підхопив мій товариш — люди обходила би ся дуже добре, як би їх та твоя чудесна культура не порозганяла на чотири вітри: сина від батька, доньку від матери, мужа від жінки. І що мені з того, що я можу сісти і поїхати до Парижа, або до Лондону, коли я там і всюди стрічу ту саму людську біду, кривду і визиск. Що мені з того, що я пізнаю будову сонішнього систему і склад людської крови і природу клітин, коли вони не дадуть мені відповіді на основні питання про наше життя, про його ціль та ідею. Відбереш мені весь чар, усю принаду, всю прелесть, яку має око дивлячись на сей божий світ, а в заміну за те що даш мені?“

Видячи, що маю діло з непримиримим ворогом культури я не відповів нічого, лиш рішився дозволити йому, щоби виговорив ся до волі.

„Або ті ваші часописи. Ви без них просто дихати не годні. А скажи мені, чим вони вас кормлять? Брехнею, сплетнею, злобою та бабськими новинами. По що тобі, чоловіче, знати, що якась там княгиня утікла від свого чоловіка, або що якомусь там банкирови украли гроші, а якийсь знов пан віддав свою доньку? Чи ти від того будеш мудрійший, кращий та ліпший? Або ті вісти з цілого сьвіта, об тім, як за морями люде воюють із собою, як на другій півкули ладять ся до війни, а в сусідній части сьвіта заключили мир. Погадай, кільки спокою кожда така часопись забирає тобі, кільки праці завдає твоїй памяти і твоїй уяві, кільки непотрібного зворушення виклакує в тобі, а всьо для якої причини? Чи ти з того робиш ся красшим чоловіком, чи по прочитанню такої часописи почуваєш себе благороднійшим? Де там. От привичка таї тільки. Культура! Страх, які культурні, а злодіїв, а душегубів повні в'язниці. Як так дальше піде, то що другий дім буде шпиталь, а що третій в'язниця. Інакше й не може бути. Таж чоловік не з зеліза. Деж він тому всьому годен дати раду? Кажеш медицина високо зайшла. І зуби рве і жолудки випорює. Дальше мозки і серця будуть виймати і такі порожні люди ходитимуть по сьвітї. А подиви ся ти, кільки тепер шалених, а кільки сухотників! Як є половина хоч трохи здорових людий — то добре. Бо незабаром і того не буде. Що другий занедужає, що третій ошаліє, а решта попаде в таку лють, що всю ту твою культуру рознесе, спалить, із землею зрівнає.“

„А тоді?“

„Тоді, розійдуть ся люди по сьвітї і піchnуть жити на волї; дихати, їсти, сьміяти ся, як Бог приказав.“

„Поки їм не вкучить ся. А потім пічнуть на ново будувати міста та думати над винаходами, словом творити якусь нову культуру.“

„Але иньшу, лїпшу, здоровїйшу від нинїшньої.“

„Чи лїпшу, то побачать колись наші наслідники. От старі мрії, старі як сьвіт. Краще випиймо по чарці, бо мід твій справдї добрий.“

„Мід медом, а слова словами. Те що я тобі говорю, старе як сьвіт. Згода. Але чому люди того не видять, чому не завертають із дороги?“

„І видять і завертають. Від Русса до Толстого кїльки то було таких завертачів та мабуть не так легко завернути, як тобі здаєть ся.“

„Аж прийде хтось зі сходу, відчинить ту велику тюрму, що зветь ся Европою і випустить людей на волю. Побачиш... А поки що випиймо справдї по чарці тай підемо спати, бо вже мабуть пізно.“

Ми випили по другій, але свати не йшли. Щось нас держало на тій приспі. Вже останні сьвітла погасли на селї, вже перші півні почали співати, а ми сидїли поруч себе та дивили ся на чорне небо, що грозило бурею.

„От один примір тої вашої культури.“ Послухай.

Колись тут вертав я з консистора, куди вивали мене до виправдання за такі провини, як те, що я з хлопами братаю ся, що службу читаю по українськи, а не по славянськи і так дальше. Сиджу в передїлї для некурців та дрїмаю. Віз трясє, гуркотить, дим та вугляний пил вдираєть ся крізь кожду щїлну і лїзе менї до очий, порожить тіло, пхаєть ся під одежу. Люди тручають ся, кричать, спїшають ся, немовби їм що хибувало. Хочеш глянути у вікно — годї; дерева, хати, поля перебігають попри тебе з такою скоростю, що око на дух томить ся і слїзою заходить. На

одному перестанку входить молода, марна пані, гарно, дуже оглядно вбрана. Нема на ній нічого лишнього, нічого такого, що вражало би тебе немило. Кладає нову, шкіряну торбу на полиці, а сама сїдає між мною і між незнайомим мені паном, годованим як кабан великодний, червоним і сапливим. Сїдає, голову спира езлегка на брудну спину воза і дивить ся перед себе на якусь оповістку зелізничу. Але видно, що очі її задумані і розміряні перешибують стїни вагону і летять кудись далеко і далеко. Якась сїра сила закриває сьвіт перед ними, якась мрака душевна, якась чорна хмара болю, з якої за хвилину поллють ся струї дощу. Ось повіки починають щораз скорше опадати і піднімати ся, уста починають дрожати, коло уст являють ся якісь непевні морщини і голосний плач мішаєть ся з туркотом колїс і з сапаннем мого незнайомого товариша. Чого вона плаче? — прийшло мені на гадку. Може з похорону вертає, або на похорони їде? — Ні, бо вбрана не в чорну, але в ясну, гарну одежу. Чогож? Бог її знає. Алеж плаче чим раз гірше, чим раз щирійше. Радаб спинити ся, перестати — не годна. Плач як филия пірвала її і несе з собою. А тут тимчасом і з права і з лїва і з насупротив глядять на неї чужі людські очі, недобрі, що їм перервала тупий, бездушний спокій, або ошумілу дрімку. Чогож вона плаче? Бог її знає. Але плаче довго, безнастанно, гірко. Минаємо села, міста, ріки, поля, а вона плаче і плаче. Той плач зразу цїкавить мене, відтак гнївить, у кінці ворущить. Я рад би взяти її сплакане лице в свої долонї, пригорнути до себе і спитати, чого вона плаче. А потім погладити по тих зболїлих скраниях і потїшити щирими словами. Усьо на сьвітї минає — не плач, не плач — не плач...

Та мені не годить ся. Сеж чужа людина, а до того жінка. Годі! І я дві годині

їду і слухаю її горячого, непотїшного плачу. — Ось тобі ваша культура з її мудрим, етичним, людським „годить ся — не годить ся“. То тільки маленький, дуже маленький примір. Адже у своєму селі я не мину навіть дитини, що плаче, бо булку згубила. Адже... та що тут багато говорити, люди перестали бути людьми, тай тільки. Ходім у хату!“

В хаті чекала на нас постіль; для мене на ліжку, для нього на широкому ослонї. Постіль була єввіжа, пахуча, так мила для втомленого тіла. Я хотїв зачинити вікно, але мій товариш не дав: „Лиши! Не бій ся, не буде бурі. Я тепер знаю, з котрого боку надходить дощ, а звідки віє суховія. Можеш спати спокійно“.

Ми полягали та сон якось нас не брав ся; вибили ся ми з нього. „Ігі, із дороги чоловік і спати не годен“ — кажу.

„Я також — додає мій товариш. — Звичайно о тій порі обертаю ся вже на другий бік, а нині заснути не годен“.

Почала ся в друге розмова.

„От правда! Скажи но менї, як властиво прийшла у тебе така переміна?“

„Багато говорити, а мало слухати. Але як конечно хочеш, то слухай...

По тім двобою, про який ти згадував, узяв від мене мій старий слово, що буду на себе уважати і виправив мене на дальші студії до Берліна. Думав, що коли буду здалека від „неї“, то забуду і пічну інакше жити. І справді нове велике місто, незвичайно живе і рухаве, заняло мене на якийсь час собою; я зразу „загуляв“, а опісля з головою вліз у свою геологію.

Так минув рік, надійшли м'ясниці, а з ними балї. І лихо хотїло, що одного вечера вичитав я в часописи, що в місті Н. відбудеть ся великий бал, при звуках військової музики і т. д. Значить

ся і „вона“ буде. Буде гуляти, бавити ся... І пішли думки за думками про те, як вона буде вбрана, з ким гулятиме, що буде в танці говорити, як буде виглядати. Немов жива виринула вона передімною. Я почув її просто при собі у вирі розколисаного вальця. Я чув її притишені, уривані слова і видів її сфільзовані рухи — дві силі, що підбили мене. Почути її, побачити, гуляти з нею, конечно, за всяку ціну! Я зібрав свої балеві причандали і ще тої самої ночі їхав на балъ. Погадай, до чого спосібний такий шалений хлопець — із Берліна їде до нашого підгірського місточка на балъ. Правда? Приїхав я, входжу до шатні, чую — грають вальця. Котять ся пари за парами, як филі, майже самі знайомі, самі свої. Ось і вона. З ким? З ним! Може я не добре бачу, може то хтось тільки подібний? Підходжу до самих дверей і дивлю ся ще раз — ні, він. Гогорить до неї, питаєть ся, чекає відповіди і гонить у шаленім танци. Обійшли салю раз, другий, а за третім мені почав цілий сьвіт у голові гуляти, я вхопив капелюх і вийшов. Хотів сісти на залізницю і їхати назад. Але поїзд не йшов. Треба було ночувати. Я зайшов до краківського готелю і казав собі дати число, до нині тямлю котре, на першому поверсі з двома вікнами, з одним на улицю залізничу і з другим на ту поперечну, вже не тямлю, як вона зветь ся. Вийняв я револьвер із нагрудної кишені, положив його на шафці біля ліжка і розібрав ся. Не тямлю нічого. Забуваю навіть де я і що зі мною дієть ся. Здаєть ся мені, що готель враз зі мною їде, що я дивлю ся крізь вікно і виджу безліч гуляючих пар, що вітер грає вальця. Часом мій поїзд заскрегоче на скрутї, свисне і пустить хмару диму. Тоді нараз кінчить ся танець, лишаєть ся пусте поле, а на ньому грубі смуги диму і я сам оден. Та ось повіяв вітер, розійшов ся дим і я виджу,

як просто на мене гонить той шалений поїзд. Вихопив ся зі шин і вганяє по пустих пустахах. А довкола нього хмари диму, а в димі безліч пар і вітер грає вальця. Тікай!... І я зриваю ся, протираю очі і хочу встати. Піднімаю ся і виджу, як рівночасно в ногах ліжка показуєть ся сиве волосє, чоло, очі, борода і стає старенький, добродушний чоловік, із дивною, незрозумілою усьмішкою біля уст. „Хто то?“ — кричу і хочу вхопити за револьвер. Але він простягає свою руку і я паду безсильний на постелю з очами вліпленими в його очі і в тую дивну, незрозумілу усьмішку біля його уст. „От тут — починає старець — на тім самім ліжку, знайшли „його“. Лежав так само, як ти, лиш нога звисала на долівку. Мав такі самі мутні очі, таке привяле лице, лиш на груди мав червону квітку“.

Я зібрав останки сил, зірвав ся з ліжка і підняв занавісу. Спній ранок кинув ся в кімнату. Я спер ся спиною на вікно і глянув перед себе, в ноги ліжка. Там у сірих сутінках досьвітку стрівув я ті самі пронизливі очі і тую усьмішку дивну, незрозумілу. „Мав таке привяле лице, як твоє, лиш на грудях процвітала червона квітка. Так, так“ — говорив розпливаючи ся в промінях сходячого сонця. „Так, так“.

Я зібрав ся скоренько, розплатив ся і вибіг на улицу. Місто будило ся зі сну. З балю вертали люди. На скрутї улиці, око в око стрівув ся я з „нею“.

Вертала з родичами домів. Весела, румяна, розбавлена. Обкинула мене докорами, сьміхом, гнівом і просьбами. „Як можна? В сали говорили, що ви були, але я не хотїла вірити. Чи не занедужали нагло? Як не підете разом із нами, то знати вас не хочу. Мусите піти. Як ви змарніли! Бійте ся Бога, треба вважати на себе!“

Словом розщебетала ся як пташка і тим щебетом тягнула мене за собою, аж до хати. На сходах хотів я попросити са і вертати до Берліна, але мене не пустили. Братя затягнули до хати, кажучи, що було би гріхом непростимим пускати такого втомленого і мабуть чи не хорого чоловіка. Ми випили чай, побалакали і розійшли ся, щоби відпочати. Кілька годин переспав я камінним сном і збудив ся, що йно до обіду. Ніколи того обіду не забуду. Не знаю, чи „її“ щебетаня, чи той здоровий сон, яким я в добре знайомій хаті переспав ся, чи може те щире прийняте, яке мене тутки стрітило, досить, що я нараз прийшов до себе, повеселів, розговорив ся і почав зовсім свobodно оповідати свій нинішний привид. В тім прибігає зі школи одинокий синок пп. В. і каже, що в краківськiм готелю застрілив ся якийсь поручник. Можеш собі уявити вражінє, яке на нас та вість вчинила. Щось незвісного нам, загадочного, страшного перелетіло понад нами, щось, що морозить найсердечнійше тепло і найблизших людей віддаляє від себе. Якась нерозгадана тайна. Я видів, що всіх очи дивлять ся в ту хвилю на мене і вважають мене, коли не винувником тої події, то бодай її учасником і що той погляд остане при мині на все. Обід ми докінчили мовчки, подякували собі і мали перейти до другої кімнати, але я зараз ухопив за капелюх, щоби вийти на місто. Щось мене тягнуло туди, до того готелю і до того числа, де збула ся нещаслива пригода. Господар дому мабуть догадав ся, який мій намір і не хотів мене самого пустити. Ми пішла оба. І що ти скажеш? На тім самім ліжку, на яким мені перед десятима годинами снів ся той сон, чи привид, чи Бог знає що, лежав „він“, із привалим лицем, із потухлими очима, з кervавою грудю. Одна нога спадала справді на долівку, немов шукала землі,

в хвили, коли відривала ся від неї на віки. На чолі пізнав я той знак, що його зробила перед двома роками моя шабля. Я глянув на нього, здивував ся, потім мороз перейшов мені по шкірі, а потім якимсь немиле почуттє непевної вини обняло мене. Адже я бачив його так недавно, як гуляв із нею, такий гарний, моторний, веселий, такий певний себе! Що стало ся так нагло? Яка причина, хто тому винуватий? І в одну хвилину весь мій розстрій повернув до мене. Я почув, що трачу рівновагу і лечу кудись, куди нема землі під ногою. В одну мить пригадав я собі початок того сну; гук машини, музика вітру, шалений танець непонятних пар серед пільми диму. Я побачив у друге той дивний поїзд, що вирвав ся з шин і гонив за мною. Я почув страх, що мені прийдесть ся втїкати перед ним може довго, дуже довго по незнайомих шляхах і полях, поки не дожене мене і не розторочить... Хотів я цілою душею знайти якусь певну доріжку і хочби вона була Бог вість яка прикра, добити ся нею до безпечного місця. Я читав пильно часописи, ловив усякі вісти, щоби дізнати ся причини самовбийства, але не міг. Не було для мене захисту, не було утечі; так почала ся погоня. „Ти винен, — говорив мені якийсь незнайомий, глухий голос, — він тобі зробив місце, він поступив собі гідно, дав тобі милостиню, кєрвав у милостиню, а ти її приймеш“. І мені справді здавало ся, що той чоловік зробив мені місце, що уступив ся з моєї дороги, забираючи з собою якусь велику, дуже страшну тайну. Хто знає, що стало ся між ними? Гроби мовчать. Я не дізнаю ся правди ніколи. Дарованого гроша не числи. „Ти дістав милостиню!“ Чи приймеш її?...

Що діяло ся тоді зі мною, того я тобі не в силі розказати. Я й сам того не тямлю. Не було тривоги, яка не мучилаб мене, не було страху, який

не сходив би на мене, не було такого зворушення, яке не тряслоб моєю душею. Іноді приходив спокій, не спокій, а тупа, глуха, німа і сліпа байдужність, на світ, на людей, на себе, на всьо. А за нею нудьга безконечна. Я шукав розривки в науці, в дорозі, в гулящому життю і не знаходив її ніде. Колиб я був поетом, або артистом, може почав би був шукати того інтересу в самім собі, роздрапуючи власні рани і розтвиряючи їх перед світом на милосерде, або на глум юрби. Алеж я був геологом, я держався кріпко землі, я не признавав нічого крім того, що можна дослідити та зрозуміти. Словом, я перебув трагедію. Не знайдеш такої душевої недуги, такого доброго прояву, якого я не досвідчав би на собі. Я жив десятий раз, ділився на кількоро, бував у кількох місцях рівночасно, умирав безнастанно і не міг умерти... А нині глянь на мене. Від трьох літ голова мене не заболіла. Чи ти се розумієш, чи ти се годен оцінити? Видиш, перед хвилию ішов град на моє збіже і міг його знищити до тла, а я спокійно згадував ту бурю, яка перейшла на ді мною. Три роки голова мене не боліла! Розумієш?"

"Розумію, тим краще, бо мене з точністю жєневського годинника болять кожної неділі, але скажи мені, що в твоєму оповіданю винна культура? Адже й не культурний чоловік може шаліти за дівчиною. Ні?"

"Може, але не так. Може забити себе, її, або його, може здуріти, але не зогниє живцем; його душа не пічне розкладати ся, як се зо мною було. Я тобі не оповів усього, але коротко кажучи, я перебув той великий проклін, який кидає природа на своїх марнотравних дітей, на тих, що вистрекли ся її і пішли шукати иньших богів.

Я вернув до неї, в покорі, як марнотравний син. Не в санаторіях і лічницях, куди мене ви-

силали, але в нашім глухім подільськім лісі, куди поїхав на відпочинок, прийшов я до себе. Тут, у хаті побережника сидів я, як у пустельни, не видячи нікого крім господаря, господині і їх доброї доньки. Тут не чув я иньшої пісні крім пісень лісових птиць, иньшої музики крім шуму дерев, иньших гостей крім сарен і заяців, що приходили з гущавини на недалеку поляну. Я почав їх слухати і розуміти, почав читати з тої великої книги мудрости, що зветь ся природою; вона мені подала ліки і привела до здоров'я. Нині я зрівноважений чоловік і мабуть ніщо не в силі викинути мене з тої рівноваги... Ну, але ми спім. Північ минула“.

Справді було мабуть дуже пізно. На дворі стало прояснювати ся, мертва тишина, яка через кілька годин томилася землею, лякаючи її бурєю, минула. Легкий вітер повівав понад садом і заносив до вікон рідкі каплі дощу; сліди, що не далеко, може на другім селі була буря. На душі робило ся легко, як по нещастю, яке нас щасливо минуло, так що я, мимо дороги та невиспаної ночі почував себе кріпким і здоровим. Здалека доходив грюкіт громів. Хвилю ми мовчали, а відтак почав мій товариш знов:

„Іще одно. Не гадай, що з своїх поглядів я роблю яку теорію та стараю ся їх ширити. Борови Боже, я бережу їх для себе і вір мені, що я навіть доси нікому не оповідав того, що перед хвилиною тобі. Ми-ж старі товариші і я знаю, що ти не підіймеш мене на сьміх та не здивуєш ся, що я тебе винудив своїм балаканєм. У мене в селі є читальня, шпихлр, крамниця. Чомуж? Що добре і хосенне, нехай буде. Що? Ні?“

„Так, так, але я все таки не розумію, як ти тут удержиш ся так далеко від сьвіта?“

„Зовсім не далеко. Мені здаєть ся, що я саме в центрі того, як ти кажеш, сьвіта. Я тут, бачиш,

знаю кожного чоловіка, а він знає мене. Ми розуміємося прекрасно і вір мені, що найдурніший тутешній мужик ближший мені від пересічного вашого урядника. Нас лучить жите. Я розумію землю, а вона, здається, розуміє мене. Прийде літо, зачне доспівати збіжжя... ні, ти не відчуваш того, що тоді діється на землі; які зміни приносить кожда днина, якої ваги набирає кожда хмарка на небі! То не менше цікаве від взаємин двох держав, що хитаються між миром і війною. Або жнива. Чи може бути що краще, як сісти над покосом та слухати бренькоту кіс і шелесту стебел, що спокійно кладуться на перевесло. Багато розривки дає мені город і городець. Я плекаю залюбки цвіти. Побачиш рано, які вони у мене розкішні. Я сам саджу їх, сам підгортаю, полю, підливаю. А хоч їх стільки є, то кождий для мене має щось нового, щось, скажім, індивідуального так, що я з великою нетерпеливістю чекаю, коли розцвітеся кождий новий пупінок. Зимою знов, як земля вбере на себе білу зимну шубу і пічне спочивати і я відпочиваю разом із нею. А як придуть великі морози і птахи не мають що їсти, кажу на жердках розставляти снопи пшениці і жита, щоби той безжурний співучий народ не вигинув із голоду. Поняття не маєш, скільки тоді радості і втіхи. Вір мені, я тут маю багато, дуже багато всяких новостий що днини, навіть що години. Треба тільки знати ся з тим житєм і полюбити його. Ну, але ми спім, бо вже не далеко до рана. Добраніч!

„Добраніч!“ — відповів я відвертаючи ся до стіни і справді забираюся до сну. Серед нічної тишини почув я крізь вікно шум недалекої ріки і зачав звільна, несвідомо потапати в ньому, коли нараз почув я знов голос мого товариша.

„А чи ти справді віриш в усі придбання науки? От приміром, возьмім хочби астрономію.

Чи ти справді віриш, що земля обертається довкола своєї осі?“

Кинув те питане несмисло і замовк. У хаті зробилося тихо. Крізь вікно чути було шум ріки. Здалека, чим раз даліше і чим раз рідше грюкотили громи.

Я вдав, що сплю . . .

КАРА.

(На народнім повір'ю).

Кури піяли на північ, як Мотря вертала від ворожки. Йшла загумінками, поза село, щоб її ніхто не бачив. За пазухою несла жабу. Велику, зимну ропуху. Минула щасливо темний кут, обійшла грушку, що на ній недавно повісився двірський пастух і надближала ся до церкви. Чула, як скрипів зелізний трираменний хрест і як злегка від осіннього вітру стогнали на дзвінниці дзвони. Довкола церкви стояли старі липи і обіймали її своїм гіллям, як руками. Між липами і церквою була темрява, чорна як найчорніший вуголь. „Розбіжу ся — думала Мотря — і перебіжу попри самі двері, а за церквою вже буде яснійше“. Але від воріт щось її відтрутило. „Не підеш туди з таким гріхом!“

Мотря насунула хустку на очі, затулила пазуху рукою і пустила ся доріжкою поза паркан. Мусить зайти, мусить замурувати жабу; мусить, мусить! За пазухою у неї Настині муки і смерть. А хібаж вона сама, Мотря, не вмирає сім раз кожної днини, хіба не мучить ся з вечера до досвіта, а від досвіта до ночі? Смерть за смерть, а муки за муки. Так мусить бути!...

На небі остання зірка борикала ся з грубою, дощевою хмарою, на цвинтарі пугутькали сови, коло трупарні вив грабарів пес. Мотря йшла, бігла, летіла, коби скорше. Ховзала ся по осіннім болоті, шпортала ся об камінне, що пооблітало з цвинтарного муру. Горіла зі злости і студеніла зі страху. За пазухою у неї копирсала ся жаба. Ворожка казала, що поки та жаба буде в мурі жити, поти не сконає Настя; сохнути і вянутиме, як замурована жаба без їди, без воздуха і сонця. Най сохне, най гине, проклята! Най умирає сїм раз на годину, як вона тепер умирає без нього...

Відбила його від неї, відчарувала, має тепер чари за чари. Така богачка на котрого би пальцем кивнула, хождий пристав би до неї, така красуня! А вона, Мотря, бідна, удовина дочка, одного його мала, як одну душу, тішила ся, що газдинею стане, що у найми на старість не піде і вебо пропало. Вебо пропало ізза неї на віки... Пішов за богацькими очима... „Чекай же, не буде ні тобі, ні мені! Не дожиєш, щоб із ним під вінець стати, знидієш, як та жаба в мурі“. Коби лиш зайти як найскорше, коби цвинтар минути! Гу-у! Як там страшно. Там — там, між двома березами викопують гріб для Насті. Коби скорше, коби лиш скорше! Та чогож та жаба хоче! Не пручай ся і не слинь мого лона, ось уже недалеко!

Ось той кут, де Настина хата, спішіть ся ноги!

Але на дорозі болото мастке і чіпливе, як смола. Чоботи лізуть у нього, як у тісто сокира.

— Скорше, скорше, ось уже наш загумінок, наш сад, наш пліт!

Та ноги западають ся в землю по коліна, одежа чінаєть ся з розпукою ніг, тіни дерев кладуть ся колодами по дорозі. Вебо, що тільки є, хоче спинити Мотрю від сповнення страшного діла.

Але Мотря останніми ситами перелазить пліт і входить на подвір'я.

* * *

Відеунула засувом двері і ввалила ся в хату. Двері подали ся, якби втікали від неї, заскрипіли і гопнули собою об стіну. Чорна темрява кинула ся Мотрі до очей, а гнила задуха вхопила її за груди. Мотря на силу піднімала повіки, ловила грудьми воздух, а руками шукала дороги. Так доволікла ся до вікон і без пам'яті звалила ся на лавку... З чола котить ся піт, великий, важкий і гіркий, як полин, ноги дріжать, на всьому тілі, якби хто грани насипав. А в грудях дзвін... Бам, бам, бам! Горить! Весь світ спалахнув притаєним червоним огнем. Бам! Бам!... Кругом дими і попіл, а з попелу вилазять жаби. Гу, які ховзкі і погані! Як надувають ся, ростуть і ригають огидною паморокою, від якої усьо довкола стає одною гнилою баюрою... Гу-у! Ноги дріжать, по тілі біжить пекучий піт, а в серці дзвін... Бам! Бам! Бам!

Зібрала всю силу і метнула ся по хаті. Нема часу. Нема часу! Ось пічне сїріти і мати надійде від хорого. Треба спішити ся. До тої пори всьо мусить бути готове. Чуєш Мотре? Всьо — мусить — бути — готове!... І ніхто не сьміє знати. Ніхто!

Запалила лампу і зжахнула ся. Хата дивила ся на неї великими, здивованими очима. А ті образи! „Сусе Христе,“ вона не годна того зробити, не годна!

Але якийсь голос казав: мусить! — і тягнув її до кагли... Вдарила ножем раз, другий і вижодобила ямку, як кулак. Глянула і задержіла. Та ямка росте в шир і в глуд і робить ся велика, як гріб. Як Настин гріб!...

„Скорше, скорше, сунь руку за пазуху, кінчи, що зачала! — шептав той самий незвісний голос.

Тьфу, яка вона ховзка і зимна. Пручаєть ся, боронить ся від муки і від смерти. Не хоче лізти в яму. „Мусить, мусить“ — шептала Мотря заліплюючи ямку глиною і забілюючи вапном... Замурувала, лиш маленьку дірку лишила, якби хто голкою стїну проколов... Стало ся...

„Стало ся“ — шептали уста. „Чи всьо?“ питав ся розум. „І так скоро?“ — доповідали гадки... А в грудях дзвін. Велике зелїзне серце бе в камінні криса аж луск по голові йде. Вже, вже, вже!

Лиш тих очий не годна від печі відорвати. Щось їх там кліщами тягне, до того сьвіжо замазаного місця. Нічого там не добачите, очі! Дивіть ся в вікно. Там над садом блїдло поранне небо, якби його холодом обвіяло, а білі хмарки перебігають по нїм, як дрож. З нічної сутїни звільна - повільна виринають хати, стежки, дороги і при дорозї той білий хрест. „Сусе Христе! Не дивіть ся в стїну, мої очі!“

А ви, уха, не надслухуйте так пильно. То вітер гуде в коминї, а може сьвірщок з тиха цьвірінькає за припїчком, може хробак вертить у дереві мякуш. Більше нїщо... „Поверніть ся в вікно, мої уха! Чуєте, як сад починає зітхати, встаючи з нічного сну, як позїхає ріка своїм переддосьвітнім шумом, як вітер іде до дерев на розмову?... А в хаті не почувєте нїчого!“

Не слухають... Впивають ся в те одно невеличке місце, як кулак, вдивлюють ся і вслухують ся в нього, мало від голови не відірвуть ся, мало не вискочать із неї, не осліпнуть і не оглухнуть на віки...

А зелїзне серце валить у камінні криса аж луск йде по черепі: Вже! Вже! Вже!

* * *

Кілька днів не виділа Мотря Насті. Давнійше лїзла їй на очі по кілька разів на днину, а тепер якби їй хто в хаті замкнув, тяжко стрінути. А в Мотрі тільки й гадки, що про ту розлучницю, про ту навісну богачку. Чи змарніла, збіліла, чи полиняли ті румянці, що були, якби хто лица понащіпував? А може ворожка оттак собі сказала, щоби гроші дістати, може вона дурно чекає?

— Та бо ти, Мотре, як невиспана ходиш — казала до неї мати — домовити ся з тобою не можна.

— А вам чого від мене треба?

— Та нічого, тільки з роботою спіши ся, бо знаєш, нам ніколи думати.

— Вже мені та робота горлом лїзе. Таж я може також не чобіт, може я також яку гадку маю.

Давнійше Мотрі робота в руках горіла. Пошукати було такої робітниці. А тепер! Замітає — сьміть лишить, варить — пересолить страву, якби нічого робити не вміла.

— Віддавала би ся, хочби й нині, але не хотіла би я видіти твого господарства.

— І не будете. За когож ви мене віддасьте? За рудого пса? — відповіла розлучена Мотря.

— Віддавай ся, за кого хочеш. Твоя доля, твоя й воля, — відповіла мати.

— Віддавай ся! А комуж такої дідівки треба як я? О, які статки! — Тут показала рукою по хаті.

— А чомуж ти, доню, більше не запрацювала?

— То я вам іще мало робила? А бодайже я була на сьвіт не родила ся, як я мала такого гаразду дочекати! Бодай мене, та бодай мене...

І так кождої днини.

Спокій пішов собі геть від хати бідної вдовиці.

* * *

Ніколи не чекала Мотря так нетерпеливо неділі, як тепер. У церкві побачить Настю. Побачить і заспокоїть своє серце... Прийшла неділя. Мотря прибрала ся, як могла найкрасше, причепурилася і пішла на Службу Божу. З тривогою підходила до церкви. А нуж Насті нема... І справді. Під церквою її не було. Увійшла до притвору, поклонилася на право і на ліво, впала на вколішки, устами говорить молитву, а очима по головах завітчанних перебігає, чи не стріне Настині між ними... Стрінула... Ось ті русяві, вичесані коси з шовковими стяжками, то Настині. Мотря видить, як Настина мати вичісувала їх новим гребінем, як заплітала старечими руками.

А тепер на них сонішне сьвітло перебігає і гладить їх з любовю, як мати дитину. Щаслива Настя. Колись гладив би ті коси Петро... Може й гладив?... Певно, що гладив, але більше гладити не буде!... Отче наш... і остави... яко же... довжникам нашим... більше гладити не буде...

Филя молитов людських обхоплює Мотрю, але не пориває її з собою, лиш відбивається від неї, як вода від скалі.

Більше не буде!...

Від престола зривається пісня, летить понад головами людей і як птаха вилітає крізь двері на цвинтар.

Мотря не слухає її: Вона чеше Настю зелізними гаками своїх завистливих очей. О, яка красуня, о, яка богачка. Розлучниця! Але Петро тих твоїх блискучих кіс більше гладити не буде!

Від дівочих наручних образів, прибраних у стяжки і цвіті, розливають ся пахощі осінньої

дїброви, запах отави і цвітучої гречки, а по церкві ходить дим кадила, копїт свічок і зітхання людських грудий.

... Скорше їх смерть холодною рукою погладить і заскородить. Амінь!...

Сьвітло, запах, пісня, сонце і зітхання зливають ся в одну велику молитву, що летить під церковну баню і піднімає її високо під блакити.

Мотря заєдно глядить у те місце, де стоїть Настя і чекає хвилі, коли вона оглянеть ся і покаже своє змарніле лице. Але Настя розмолила ся, не чує Мотриноного зору і не підчиняєть ся її волі.

В церкві спів, сьвітло і молитва. ... Якоже і ми оставляєм... шепче Мотря без гадки своїми завзятими устами... Скорше смерть її погладить, як Петро — кінчить у гадках молитву.

* * *

Між двінницею і парканом, там де тільки двоє людей минеть ся, дігнала Мотря Настю. Зайшла їй дорогу і глянула в лице. Мати Божа! Те лице було кругле і рум'яне, як яблуко. Настя була здорова.

То не може бути. Дерев, хрести, гроби — кажіть, чи то може бути?

— Добрий день, Насте! Як ся маєш?

— Спасибіг. Добре. А тобі як, Мотре?

— Не дай так, Боже, нікому.

Хвилю дивлять ся на себе. Настя хоче спустити очі, але не годна.

— Ти чого так дивиш ся на мене, Мотре?

— Вже й дивити ся не можна. Дивлю ся, чи не змарніла, Насте.

— А чогож я мала би марніти?

— Чого? З невиспаних ночий, з великого кохання, з доброго дива, Насте.

— Тобі що, Мотре? Я тебе не розумію.

— Нема що розуміти, я кажу, що з доброго дива. Ха, ха, ха! З доброго дива, Насте.

Сьміючи ся, біжить як весела дівчина. На скруті стає, ще раз дивить ся на Настю і зникає за деревами.

— Які у неї страшні очі — думає Настя, вертаючи з церкви до дому. — Як у ропухи.

* * *

Мотринні очі ходили за Настею, як тінь за чоловіком. Куди Настя, туди й вони. Ставали край її постелі і відганяли від неї сон. Як їла, заглядали в ложку і відбирали смак. Настя бояла ся сама йти до комори, щоб там на самоті, не стрінути ся з тими поганими очима.

— Чого вона від мене хоче, Петре? — питала ся затрівожена Настя.

— З заvidia, що я покинув її.

— А чогож ти її покинув, Петре?

— Бо наскучила ся. Чіпала ся чоловіка, як ріпях. Сама просила: на маєш, бери мене. Не люблю такої; тьфу!

— Щось мені видить ся, що нам добра не буде — казала зітхаючи Настя.

— Не знати чому не мало би бути! Поберемо ся, розживемо ся, а є на чім, і буде добре. Хтось слухав би там дурної дівки.

— Не дурна вона, Петре. Подиви но ся на її очі.

— Овва! чи мало я очий видів. Та ще не вкусить тебе ними.

— Вкусити, не вкусить, але як люди кажуть: „Недобрі очі, то погана сила.“ Колиб ти видів, як вона вертить мене ними аж до самого серця... Віджени ті очі від мене.

— Авуш! Авуш! — зачав сьміючи ся Петро. Він тупав і плескав у долоні немов би писк-

ливі кури виганяв із повітки. — Авуш, Мотрині очі, авуш!

— Цять Петре! Ще хто почує, прийде, застане нас самих.

— Ну, й велике діло, як побачить, що я тебе цілую.

— Петре! Пе...! — кричала Настя видираючи ся з його крихких обіймів... Петре!

Довкола них пахла отава, сьвітлив місяць і крізь городжені стіни чути було, як „старі“ хропіли в хаті.

* * *

Мотря гинула з нетерпеливості. Як тільки мати вийшла, вона підходила до припічка, прикладала ухо і слухала. Здавало ся їй, що чує звідтам якісь зітхання і стогни, якби там хто мучив ся проклинаючи сьвіт і долю.

— Так буде тій розлучниці, Насті. Коли? І чи справді буде. Таж вона така сьвіжа і здорова, як колиб нічого не було. Чи не хотіла ворожка позбутися її і порадила ту нещасливу жабу?

На таку гадку брала її лють і розпука. Лишала хату розтвором і бігла в село. Як здибле Настю, то розірве її, видре тії сиві очі, розшматує біле, як у панночки лице. Не буде мати Петро що цілувати!

Але Насті не могла ніде стрінути; анї у сусіда, нї в склепі, нї над рікою, де жінки перуть біле, ніде. І Мотря, зігнавши свою злість на кім попало, вертала домів, щоби за хвилю, як нікого в хаті не було, надслухувати, що діється в печі і попадати ще в гірший гнів і ще гіршу лють.

* * *

Тим часом люди зібрали останні гречки, викопали бульбу і почали домашні роботи. Дехто йшов у двір до машини, дехто з сокирою в ліс. Над село спускав ся холод, мрака і сонливість осіння. Здавало ся, що от-от і ті кривобедрі хати розмокнуть ся в дощах і розлізуть у болоті. То знов здавало ся, що ціле село, як гніздо мух, засне на зиму.

Тільки під вечір робило ся живійше. З коршми лунали голосні крики і розмови, хатам курило ся зі стріх, як із чубів і крізь тупу темряву, як перестрашені очі, горіли віконця хат. Де яснійше мерехтіло світло, там були вечірниці. По шибях пересували ся якісь тіні і чути було, як раз-у-раз скрипіли хатні двері. То сходили ся вечірничники і вечірничниці.

Мотря приходила пізно і сиділа при самім порозі коло мисника, якби бояла ся, щоби її не викинули. Сідала тихо і незаметно, а як ціла хата розговорила ся, розспівала, або заслухала, вона пускала веретено як фуркальце, навгад тягнула нитку, а сама впивала ся очами в Настю. Шукала на її лиці слідів хвороби.

І ось здаєть ся їй, що Настя дійсно збіліла, що румянці її приблідли, як квітки під осінь і Мотря з лекшим серцем береть ся до прядива... Але то йде так поволи і Бог зна, коли скінчиться, а Мотря хоче зараз.

* * »

На одні вечірниці Настя зіпзнила ся і сіла коло Мотрі.

— Ти чого так змарніла, Насте?

— Я?

— Таже не я!

— Так тобі здаєть ся, Мотре. Я здорова.

Мотря закусил зуби... Хвилю тихо. Лиш веретена фуркотять і казка, прибрана в краски

веселки і проміння місяця на лїтній ночі, йде через хату шелестячи шатами з шовків і сатів...
А по хвили:

— Ти чому питаєш ся, Мотре?

— Бо виджу, що ти стала така, як страсть.

— Як страсть...?

Настине веретено вириваєть ся з рук, кидає собою на долівці, як підстрілений птах і лягає коло порога.

— Порадь ся доктора, Насте. Як змарнієш, то хлопці перестануть любити.

— Хлопці? Хіба я за них стою?

— Ну то Петро...

Розмову перериває пісня.

При прощанню каже Мотря до Насті: „А порадь ся доктора, Насте. Порадь ся, бо тобі моя кривда боком лізе!“

* * *

Ті слова запали Насті глибоко в душу. „Се моя кривда тобі боком лізе“ — сказала Мотря. ... Її кривда... Так, вона її скривдила... Вона? ... Може Петро?... Обов... А може ніхто...? Може так мало бути...? Таж цілий сьвіт то одна кривда. Щож вона винна, що Петро припав до неї? Годі, годі!

Як могла, розважала себе Настя; але Мотрині слова жужжали їй в ухах, як независні чмилі.

— Петре! Верни ся до неї.

— А тобі що до голови првійшло, дівко? Я до неї? Або мені очі заступило?

— Ма зробили їй кривду. Вона пімстить ся на мені.

— Чим? Язиком?

— Не знаю чим, але пімстить ся. Верни ся до неї, Петре!

— Ігі! Здуріла дівка. Я хочу на заповіди нести, а вона мені каже: верни ся. Нема дурних. Щось тобі в голову влзло, як дитині і не даєш мені спокою. Тай себе ти їш без потреби.

— Я не їм себе, Петре, а їсть мене якась тривога. Щось ходить за мною і каже, що нам не буде добра. Диви, як я дріжу.

— Дріжиш, бо зимно. Притули ся до мене, та буде тобі тепліїше.

— Я не з зимна трясу ся, Петре, а зі страху. З великого страху... Колисьтут мені сніло ся, що мене клали живцем до гробу. Я пручаю ся, кричу, а вони мене шубовть до ями, тай землею, тай землею... Як пригадаю собі, то мороз йде по тілі.

— Кажу тобі, притули ся до мене, то загіреш ся. О, так. А видиш... Ще ближше, ближше. А правда, що тепер тобі тепло? Не бій ся, я тобі не дам кривди зробити. Так, так..

На дворі мело першим снігом.

Настя не годна заснути. Щось її то за рукав сїпає, то за ногу термосить, щось сьмієть ся над нею. „А що? Виділа, чи виділа? Правда, як там страшно?“ Настя здавало ся, що вона завмирає і що її живцем кидають до гробу. Хоче відітхнути, не годна. Гори звалили ся на груди... Так цілі ночі. Деж ті часи, як вона набігавши ся по городі, або по пасовиску за товаром, падала на лаву і каменем лежала до білої днини. Вона й тепер пробує притомити ся роботою, але се не помагає. Повіки не хочуть замикати ся на ніч. Вона мусить дивити ся на стелю, яка пригадує їй склеплівне гробу і на двері, які за хвилю мають відчинити ся і впустити щось білого, страшного — і на вікно, з якого глядить на її муки Мотря.

Вона не витримає так довго. Здурів, або зробить собі кінець...

* * *

Колись була Настя така весела, що парібки називали її „весною“. Куди йшла, то співала. Сама співанок вигадувала, бо тих, що знали в селі, було для неї за мало. Тепер, ні пари з уст.

— Щось починили дівці, — каже Настина мати.

— Вам, бабн, ніщо мудре до голови не прийде. Хоче віддавати ся тай вже. Мушу я з Петром на розум поговорити. Може він думає, що я її не дам, а я прекращого зятя і не знаю.

— Весіле весілем, а щоби дівка без хориби так виділа тай марніла — то воно не може бути. Щось їй мусіли завдати.

— Як маєш мені таке дурне говорити, то красше не обзивай ся до мене — каже відвертаючи ся до стіни Настин батько.

За хвилю він так храпить, якби по стриху їхав із набором віз. В хаті лишаєть ся стара мати з своїми думками і безсонна донька, яка вдає, що спить.

* * *

Весело бувало при копаній керниці; особливо вечерами, зимою. Тоді жінкам і дівчатам не так спішно до хати, і вони радо витягаючи по черзї воду клюком говорять тай сьміють ся. Та керниця мусить вислухати все, що в селі стало ся. І хто з ким побив ся, хто з ким полюбив ся — все вона мусить знати.

Колись і Настя виходила за водою в таку пору, щоби здибати ся з дівчатами і поговорити собі. Тепер вона ходить пізнійше, як нема нікого. Не любить людських очий; не хоче, щоби приглядали ся їй та випитували: чи дужа? Як сонце сховаєть ся за громадську гору, як счезне останній смуг, що його днина кладає на землю немов

спомин по собі, тоді вона йде. Часом набіжить, гляне в чорну яму, витягне одну коновку, другу і як перестрашена втікає в село. То знов задивить ся в глибоць, якби питала ся в неї, кілька прагнущих уст вона напоїла, кілька зітхань, кілька сліз прийняла в свою пропасть

— Як там чорно!... Чорно, але спокійно, як у гробі... А хто знає, чи в гробі спокійно? Боже! Коли й там нема кінця нашим тривогам, коли й туди йде за нами любов і ненависть, коли й там не годен сховати ся від нудьги.. Страх погадати!

Настя витягає одну коновку, ставляє на цямриню, потім другу, потім закладає коромесло, завдає собі на плечі і йде. Коновки скриплять, вода бовтаєть ся і виливаєть ся на стежку; Настя так тяжко, якби несла не воду, а олово, або гріхи... Якби несла гріхи.

Стежка блищить ся перед нею, посипана тут і там снігом, що не впів іще стопити ся в болотнистих калюжах. Настя вдивляєть ся в ту стежку і здаєть ся їй, що вона вже иньшими не буде ходити, що всео її пожити буде таке сіре, як отся стежка і таке важке, як отсі коновки на плечах.

І чому? Таж вона одиначка, а батько богат. Таж віддаєть ся за Петра, а Петро її любить. Чогож їй так тяжко та нудно? Звідки ті сірі думки? Вона мусить бути щаслива, вона хоче жити і буде жити...

Так думаючи підходить до перелазу.

— То хто?

— Мотря.

— Чого ти хочеш від мене? Відчепи ся! Не ходи за мною, не диви ся на мене своїми недобрими очима.

— Чого я хочу? Хочу кари на тебе. За своє щастє, за своє змарноване житє.

— Пусти мене! Кара в божих руках... Я тебе не бою ся, я на перекір тобі буду щаслива...

— Щаслива! Не довго трівати ме твоє щастя. — Я на тебе замурувала жабу... Поки та жаба мучить ся в мурі, поти й твого життя. Я маю твоє життя в своїх руках. Будь щаслива!

І Мотря зникає, наче привид. Настині коновки наповняють ся проклоном, стежка зачинає ся западати перед нею, довкола неї робить ся пітьма і нудь і безвихідне горе.

* * *

Довго якось борикаєть ся осінь із зимою. Вже впаде сніг, вже приморозок постинає болото, вже вітер зачне холодом прошибати, аж ось диви — так коло полудня втишить ся на хвилю, сонце з поза брудних хмар усміхнеть ся, і від того усміху щезне сніг, змякне мороз, втихомирить ся вітер. І знов дощ пустить ся з хмар, як вода з мокрих ряден, знов розкиснеть ся болото, а вітер із нудьги вчіпить ся сухої гиляки та стане нею викручувати на всі боки. Не годен діждати ся, щоби білий, зимний, чистий сніг, покрив зневолену землю на зимовий відпочинок...

Кілько днів мучить ся Настя і не годна умерти. Що люди придумали, що пригадали, всео нещасливі родичі робили, та годі. Забагла образу з церкви — принесли, забагла води з далекої кернички — подали, просила зілля з монастирського городу — нарвали — чогоб ті багаті родичі для своєї дочки одиначки не зробили! Деж на таку муку дивити ся... Зразу старий сидів коло хорої в хаті та чекав, чи не захоче чого. Тепер увійде, стане біля порога, подивить ся і лице йому так викривить ся, тик зімнеть ся, якби його хто за душу вхопив — обернеть ся і хіба на другий день знов на хвилину прийде.

Тільки мати не лишає Насті, ні на хвилину. І де в неї стільки терпеливості возьметься, звідки вона бере тих сліз, що плывуть з очей, як вода жерельна! А тут іще й сусіди приходять потішати і радити. Великої сили треба, щоби то всьо перебутн...

— Мамо, який нині день?

— Пятниця доню.

— Вечір?

— Ніч, дитино.

— А сніг є вже?

— Нема, донечко люба. Але буде. Ось так червоно небо заходило, певно вітер його надує.

— О — ох!

Зі стріх капає дощ, а в угли хати тоненький, пискливий вітрець тягне своє безконечне, фі — — —!

— Мамо.

— Що, донечко моя?

— Ходіть до мене ближше, я маю вам щось казати.

Мати нахилиється над хору і чує, як у її грудях клекотить і грає якась страшна, нелюдська музика. Донька ловить маму за шию і кидає в її лице великі, зимні, страшні слова, одно по другім, одно по другім. Стару, якби хто молотом по голові бив, чим раз дужше, чим раз дужше.

А вода зі стріхи цяпотить і вітер в углу хати витягає своє безконечне фі — і — —.

Нараз донька пускає шию матері, падає на постелю і просить:

— Йдіть до неї, йдіть зараз до неї!

Мати бере хустку і біжить.

* * *

В Мотриній хаті ще сьвітило ся. Стара латала якусь дранку, Мотря підбілювала піч. Вона пильнувала тепер тої роботи дуже.

Як Настина мати відчинила двері, обі мало не крикнули з дива. Богачка? в таку пізну пору? чого?

А вона стояла на порозі, задихана, зневолена, збіджена і дріжала, як у пропасниці.

— Просимо ближше, тай кажіть, що вас в таку пізну пору привело — відзиваєть ся Мотрина мати.

А вона закусуючи зуби каже: Мотря знає, по що я прийшла.

— Знаєш, Мотре?

— Не знаю. Звідки маю знати.

— Най тобі Бог простить, звідки ти знаєш, а тепер я тебе прошу, май хоч крихітку совісти; таж і ти колись будеш конати; змилуй ся над нещасливою; я мама, благаю тебе, змилуй ся над Настею, дай їй спокійно вмерти!

Мотрина мати дивить ся то на доньку, то на ту нещасливу, мов божевільну жінку і в голіві їй щось починає свитати.

— Мотре! Правда то?

— Правда, чи не правда, то моя річ.

— Але я, твоя мати. Мотре, Бог тебе скарає.

— Я вже більшої кари не бою ся.

— Відвали каглу, — кричить Настина мати — або замаж, заліпи її до остатка. Я тебе остатний раз прошу! Відвали каглу.

— Просите... Най буде... Можете йти до дому... Вже досить кар.

— Мотре!

Настина мати вже не застала своєї доньки між живими. На завтра впав білий, зимний, грубий сніг.

Настю повезли на цвинтар на санях.

Звичайна історія.

Осінній, безконечно довгий вечір. Сиджу при столі і пишу. Та писанє якось не йде. Гнилий, холодний воздух наляг думки. Відкладаю перо і приглядаю ся лямпі, що стоїть на улиці, супротив мого вікна. Кривий, підгнилий паль хилить ся, якби втомив ся і хотів класти ся до рова спати. На ньому скляна ліхтарня, а в ній невеличка лямпа. Горить, як за цапову душу..... Довкола неї рої дрібосеньких мушок. Безнастанно кружляють і пхають ся до світла. Одна за другою жене, а розбивши ся об шибу, паде в діл.

З верха мріє дрібонький дощик, такий, як мрака. Маленькі, срібні каплі мішають ся з нетлями і нераз не пізнати, чи се упала нетля, чи дощ.

Чую, як в ринві щось зашелестіло.

Зразу тихо, якби хто сльозу пустив по склі, а потім голоснійше і частійше: кап, кап, кап... То дощ.

В такий вечір найкраще сидіти в любім товаристві та раду радити, або журу журити. Та ба! Де тобі товариства узяти та ще любого!

Став біля зимної печі і думаю, чи буде завтра погода, чи ні, чи дістану один лист, чи більше. В тім за дверми чую шуранє ніг, потім

обтиранє носа, одного, або двох, а в кінці легонький стукіт.

— Прошу.

Відчиняють ся двері і на порозі являє ся обємиста особа знайомого сьвященника.

— Слава Богу!

— Дай Боже здоровля! Прошу близше, найотець сїдають.

— Дякую дуже, але я від разу до річи. Зі мною приїхав учитель моїх дітей. Хорий бідолаха. Завтра рано хоче бути у лікаря і вертати до своїх родичів. Чи не переночували-б ви його? Бідний, а дуже чесний хлопчиско.

— Га, як переночувати, то переночувати. Найпростить, як йому не буде добре і най, борони Боже, не вмирає.

— Жартуйте здорові, але я його покличу, бо там нездоровий воздух, а він кашляє.

І справді в сій хвилі, якби на знак, залунав кашель чоловіка, та такий сухий і прикрій, якби хотів серце з себе викашляти. Що втихне, то починає на ново, аж в ухах ріже. За третім, а може четвертим наворотом кашель зовсім утих і в хату увійшов хорий.

Був високий і худощавий. Рамена мав піднесені, а голову всунену в тулів. Чоло, як вапно біле, а під ним глибоко — глибоко, горючі, сині очі. Мінили ся вони раз-ураз. То завмирили спокійною байдужністю, то займали ся живим огнем надії. Лиця запалі, якби себе і всю шкіру хотіли втягнути до середини. — Привитав ся і почав виправдувати свій кашель. Не підняв ковніра, а на дворі дощ і зимно, тому його гірше кашель мучить. Говорив несьміло і соромливо, якби знав, що робить собою прикрість.

— Ну, але я панів попрощаю — сказав пан-отець. — На возі жде жінка. — Моє поважане...

Попрощав ся і вийшов.

Від дверей вернув ся.

— А уважайте на себе. Лікареви скажіть, що я йому кланяю ся і прошу, щоби вас добре оглянув. На селі, у родичів, пийте молоко і ходіть багато. Книжки лишіть на боці. Що вам із книжок, як не будете здорові?

Говорив скоро, якби з тими словами скидав із себе важкий тягар і утікав від нього.

— А не забувайте про нас і від часу до часу відозвіть ся хоч кількома словами.

— Добраніч!

— Добраніч! — і ми лишили ся самі. Глуна, немила мовчанка зависла над нами. Ми були, як люди, що себе не розуміють, бо до одного сьвіта не належать. Він відчував мабуть весь тнет такої марної ласки, як нічліг, я дивлючись на нього згадував євангельські слова: „суєта суєт, і всяческая суєта“.

Всі наші змагання, щоб завести розмову, звелись на нінащо. Вона вривала ся на кількох словах сухих, формальних і ми дальше мовчали. Ми бачили се і розуміли і було нам дуже неміло. Ми нарікали на зимно, болото, на нездоровий воздух, а поза те ні на волос дальше. То він сів, а я ходив по хаті, то я сів, а він проходжував ся від вікна до печі, від печі до вікна. Я чув його короткий віддих і бояв ся, що ось-ось знайде ся кашлем і буде різати мої уха, — він, мабуть відчуваючи мої гадки, душив у собі той віддих і той кашель.

Оглянув образи на стінах і підійшов до полиці з книжками. Читав нагодовки і перевертав листки. Очи його оживлювали ся, запалі лиця виповнювали ся і наливали ся кровю.

— Ви мабуть любите читати?

— Ще й як! Від малої дитини книжка мала для мене якусь дивну принаду.

Я вірив, що кожда з них криє якусь тайну і розв'язує важне питання. Читаючи, здавалося мені, що нові частини світа розкриваються передомною, що якісь щільно затворені комірочки відчиняються в моїм мізку і звідтам видітають думки.

Я любив дуже читати.

— А нині?

— І нині люблю, хоч иньшим оком дивлюся на ті білі листки, покриті чорними значками.

— Так, так! Очі наші змінюють ся. Не одно, що було рожсве, стає сірим. І навпаки.

— Добре кажете: і навпаки...

Розмова наша знов встрягла, як той віз у болоті. Я гадав: коли він хорий, то по що його бентежити гадками. Нехай спічне. Але він мабуть не хотів спочивати, а противно бажав виговоритися. Видно було, що в його голові призбиралося багато гадок, а в його серцю багато почувань, які він доволі виносив і вигрів і які бажав пустити в світ. Але де й коли?

І мені здавалося, що він дивиться на мене і питає ся самого себе, чи можна зі мною побалакати щиро.

Я не міг знести погляду тих хоровитих очей і відвернув ся до вікна.

На улиці лампа заєдно хилила ся над рів, ніби втомила ся від довгого стояння і хотіла положити ся спати. Рій мушок заєдно крутив ся в якімсь безрозумнім бажанню світла і товкмочив ся і падав у болото. В ринвах хлюпотів дощ.

— Нераз у вечір здає ся нам, говорив недужий, що на горі, за нашою хатою стоїть руїна якогось замку, з визубленими вежами, з високими вікнами. Приходимо, — а то корчі ліщини і кілька беріз. І хоч знаємо, що старий замок не може в один вечір вирости там, де рано росли берези і ліщина, то жаль нам за ним. Так жаль.

за тими творами молодії уяви, за тими поривами, за тим любим жаром.

Затяв ся, — немов соромив ся своїх фантастичних слів, але за хвилю почав на ново:

Як нині тямлю. Була неділя. Мати ліпила пироги, батько збирав ся до церкви. Пахли липи, бреніли пчоли, світило сонце. І кращого запаху я ніколи не чув, нічого яснійшого я не бачив у світі над ту сорочку, яку тоді мати вложила на мене. Виджу, як руками зліплює тісто, а очима дивить ся на мене. Так радісно, так любо. Потім озвали ся дзвони. Ми пішли до церкви. Батько стояв між газдами і держав свічку в руках. Я між школярами, на самім переді, перед іконостасом.

Крізь вікна вливало ся сонце і грало ся по образах, по хрестах і по тих головах, вичесаних на свята. Нераз, коли мені на світі дуже эле і дуже чорно, то пригадую собі ту неділю, те сонце, ті липи, ту свою білу сорочку...

Замовк. Вдивив ся в замкнені двері і мені здавало ся, що саме тепер прийшла така чорна хвиля і що він пригадує собі ту ясну неділю. Я видів, як по його лиці скотила ся слеза і вірити не міг, що ті запалі очі годні добути з себе ще хоч би одну, оставню слезу. Я знов відвернув ся до вікна і знов побачив перехилену лампу...

— Тої неділі, говорив дальше недужий, рішила ся моя судьба. Здавна учитель намавляв мого батька, щоб віддав мене до школи, але батько не мав відваги, бо був бідний. В ту неділю пан-отець покликав нас до себе, дав якісь листи і казав, що мене приймуть у бурсі.

Відвезли мене до тої бурси.

Зазнав я там усього, чого зазнати може бідна хлопська дитина. Нераз було так прикоро, що хоч гинь. Але я зуби закусував і терпів. Хо-

тів науки. Нічого більше, лиш тої науки, тих книжок.

Але наука була якась иньша, як я собі уявляв у своїм умі. Якась мертва, суха, нецікава. Може воно так треба, гадав я собі, може воно змінить ся і чекав терпеливо. Так минув рік.

З добрим свідомством приїхав я до дому. На цілих шість неділь. Ах, Боже! То було шість неділь раю, крім одної хвилі пекла. Перед від'їздом, знов у неділю, пішли ми з батьком до церкви. Знов горіли свічки, співали люди і сонце розчісувало вимащені голови своїм золотим гребінцем. Я не молив ся; я велухував ся в той шепіт молитви, що нїс ся по церкві з соток уст, я впивав ся тим чаром спокою, віри і надії, який бачив на лицах людей.

По Службі Божій пан-отець закликали нас до себе, випитували про школу і заохочували до науки. — Учи ся, хлопче, бо тепер без науки тяжко чоловікови жити. — Потім всунули мені в жменю дрібних грошей і сказали: — Ось маєш, то на книжки. Я нині відправив для тебе один акафист.

Ті гроші запекли мене коло серця. Заскоботали в горлі, здавили і — я заплакав. Чого? — не знав у тій хвили. Чи з вдяки за добре серце, чи з сорому за біду свою і неміч. Я віддав ті гроші батькови, а собі лишив спомин. Той спомин ходить за мною до нині...

З того часу я почав заробляти. Помагав товаришам учити ся і робити задачі. Знаєте, який то заробок. Богато праці, а мало платні, а ще менше дяки. Та все-ж не забуду ніколи першого, заробленого гульдена. Я почув у собі якусь нову силу; в мені скріпила ся надія. І я щось можу... Почали ся лекції. Мене зробили бурсовим інструктором. За те відобрали мені весь вільний час. По ночі мусів я перероблювати лек-

ції, а по заранках перепитувати. Але батько не доплачував за мене і я навіть одягався за свої гроші. До нині тямлю ту першу блюзу, що я собі сам справив, і ту хустку, яку купив для матери на гостинець. Не знаю тільки, хто з нас більше тїшився нею, мати, чи я? Деж то, такого сина має.

Всміхнувся тим сумним, безнадійним усміхом. Відкашельнувся і говорив далше:

— І деж-би я погадав собі, що того щастя мені позавидують, що погана зависть і злоба може зрости навіть у молодім, незіпсованім серцю. Був між нами син сільського писаря. Такий бідний як я і пильний, лиш талану поскупив йому Пан-Біг. Що я годину, то він учить ся три і ще добре не вміє. Ніхто йому лекції не давав і він сам видів, що иньших не може вчити, та все таки дивився на мене боком і плекався злість до мене.

Гадав я собі: нехай, я-ж йому нічого не винен. А саме тоді почався в нашій школі живіший рух. Почалося горячкове читане, розбурхалися молодечі уми. Нічого злого в тім не було, нічого грішного. То будилася народня свідомість і звичайні людські почування облекалися в якусь виразнішу форму. Книжки літали з рук до рук, як ластівки весною. А куди пролетіли, робилося яснійше, ширшало небо, квітчалася земля цвітом надії...

Кихи, кихи, кихи... тут вхопив його кашель, вимучив і пустив.

Видно, що мені і згадувати не вільно, — говорив сумно. — На чім я став? Ага! Так читали ми, а голови горіли. Найгірше, що ніколи було читати. В день школа, в вечір наука, лишаєся ніч. Ну, але розум від чого? Я лягав спати разом зо всіма, а по годині дрімки, як усьо каменем поснуло, вставав, сьвітив свою власну сьвічку і читав. Читав далеко поза північ. На

рано біда! Очи печуть, якби хто піску насипав. Але то не довго, лиш зразу, потім привикли. І все було добре. Аж раз якось лежу собі, свічка горить, як над мерцем, читаю — коли чую, хтось йде. Не встиг світла згасити і сховати книжки, як настоятель, мов із під землі виріс. Пішла моя книжка — пішов і я. — Прогнали.

— Іди, синоньку! — кажуть до мене — іди, та дякуй Богу, що на добрих людей трафив, бо иньші були-б тебе знищили на віки. Таж ти міг цілу бурсу з огнем пустити, таж ти міг дітям голови до чиста позавертати. Іди собі!

Кажуть, що все те видав мій товариш, отсей писарський синок. І що йому з того прийшло? Анї розуму не прибуло, анї гроша! Хиба, що злість свою наситив моїм нещастєм. Бо тепер справді почало ся моє нещастє.

Перше вважали мене хоч бідним, але добрим і порядним учеником і заявляли се при всякій нагоді. Тепер кождий глядів на мене кривим оком.

Просив я учителів, щоб дали лекцію.

Обіцяли, що дадуть, як буде.

Жду, лекції нема. А тим часом гроші йдуть. Що мав зложених, вибрав і проїв та перемешкав, а тепер роби, що хоч. Випровадив ся я за місто далеко, до бідного міщанина і мешкав разом із двома такими, як я, бідолахами. Ми тулили ся, як ластівки під стріхою. Хатина маленька, а народу багато. Встаю бувало рано як бовван, світла божого не виджу. Скинув я гордість із серця, пишу до батька. Пришліть, кажу, Татуню, кілька ринських, бо така на мене потреба зайшла, що ради собі не дам. Як зароблю, то віддам. Знаєте-ж мене.

Писав я той лист і плакав, потім носив кілька днів із собою, поки пустив на пошту. Ніхто не знає, як мені мило було його слати. Прийшли

гроші, раз, другий, третій. За третім разом прийшло і письмо.

„Наказую тобі, сину, шанувати кожний крейцар, бо ти може не знаєш, як ми на нього гірко працюємо. А може ти, небоже, на пана переходиш? Коли так, то спамятай ся, та пожалуй своїх бідних родичів“.

Такий був лист. — — — Але що я вам голову морочу? Ви мабуть і спати хочете, а мені на балакане зібрало ся. Але щось таке на мене зайшло, що мушу виговорити ся.

— І овшім, я рад слухати, хоч то звичайна історія. Лиш бою ся, щоби вам не пошкодило.

— Е, не робіть знов із мене хорого. То такий звичайний кашель. Треба лиш відпочати і вилежати ся, то переїде. Коби як скорше до дому, до мамі. Таки нема як мама! Рік тому, то я був гірше хорий, а подужав; дасть Бог і тепер прийду до себе. Тоді, по тій біді, то я був приїхав такий як тінь, лиш шкіра і кости. Як побачила мене мамуня, то аж сплала.

— Ого, каже, синоньку, тебе зівчило, аж дивити ся лячно. А потім як узяли ходити коло мене, то молока, то сира, то курку дадуть, як ніхто не видить і геть мене відпасли.

Та що з того, коли спокою я не мав. Сомість мене гризла — бо в хаті була біда. Всього йшло до гіршого... Ви бачили може, як то нераз на селі буває. Стоїть собі хатина чепурна і весела. Аж ту диви, вікно збило ся, нового не вставили, лиш шматиною заткали; ворота відорвались, ніхто їх не завісив, вітер козлине розніс, ніхто другого не поставив; ого, то вже не добре. То біда увійшла на подвірє і почала господарювати. Ще трохи, а побачиш, як газда з газдинею пічне за волосє водитись, як тихцем одно перед другим возьме застави до Жида носити, як усьо зведеть ся на нінащо. Зрозумів я, до чого воно йде і зро-

било ся мені лячно. Питаю раз татуня, чому воно так? — А но, — відповідають — усьо йшло на тебе, на ту твою школу тай тільки. — Як я то вчув, то так, якби мене хто каменем по голові тарахнув. Почекайте-ж, кажу до себе, не хочу я від вас анї крейцара більше. Якось я собі дам раду. Метнув ся туди, сюди і найшов собі лекцію на селі, на цілий рік. Де? — знаєте. Записав ся я в гімназії приватистом і поїхав. На моїх нових господарів не нарікаю, але діти, най їх Господь врозумить, бо я не годен! Що намордував ся, не годен! Та ви їх знаєте. Видали-ж їх. Але що то при гостях, то ангели. Вам їх побачити, як нікого нема! Тоді вони вам покажуть, по чому локоть! Одного батька бояли ся, а більше нікого. Ой, мав я з ними гірку годину! Сиджу, бувало, годину над одним латинським уступом, от-от, здає ся, доведу до путя. Ще раз, іще раз, іще раз. Кажу перейти наново від початку, а вони анї в зуб. Ну, гадаю собі, тут уже всьо кінчить ся. Тут сьвятої терпеливості за мало. Тимчасом показує ся, що вони змовляли ся і вдавали дурнів, щоб лишень мене їсти і дратувати. Або нераз сидимо за сніданем, а потім має бути лекція. Говоримо, хлопці пють молоко, слухають — аж тут дивись, ого і слід за ними пропав. Пішли. Бог знає куди. І нераз треба було годину шукати, або й більше, заки ми їх нашли і привели до книжки. Прошу їх, благаю, толкую, що я сам хочу учитись, що грудий мені шкода, що здоровле трачу, а їм анї в думці! Вони тільки того й хочуть. А скажу, бувало, батькови, то знов пекло. Бо він їх хотів коротко в руках держати. Раз, по такій моїй жалобі, розходив ся на добре. Одного хлопця вибив, другого жінка з рук ледви вихопила, бо бояла ся, щоби не прийшло до нещастя. І що мені тут бідному почати? Хоч із хати тікай. Якось та буря втихла,

чую, говорять вони собі обоє. Звичайно родичі. Діти нічого не винні, бо діти дітьми: молоде, живе. Але я, прошу вас, я винен, бо поваги не вмію собі надати. Га, думаю, нема тут для мене місця. Зібрав свої клуночки і хочу забирати ся. В тім пригадали ся мені батьківські слова: „Весьо йшло на тебе, на ту твою школу і тому біда“. Куди не піду, все ті слова чую... Лишив ся я. Ходжу як у ярмі, на боки не оглядаюсь, на ніщо не зважаю. Терпен, спасен!

А тут і кашель мене вчіпив ся. Зразу короткий, легкий, а потім гірший і гірший. Прийшло в кінці до того, що я мусів науку переривати і годинами видихуватись, так мене мучив. Але се дурниця! Правда? Що то кашель?

І дивив ся мені в очи, так якби вичитати хотів, що я думаю.

Поїду на село, там мені мамуня наварять липового цвіту і дадуть молока з гусячим смальцем. Що ті лікарі знають! Правда? Я їм анї дрібки не вірю; піду для сьвятого спокою...

І знов хотів подивити ся на мене, але я заздалегідь відвернув очи до вікна. Саме в тій хвилі мійський слуга приставив свою драбинку до лампи на улиці, видрапав ся по ній, відчинив, дмухнув і загасив сьвітло.

Була одинайцята година.

— Бесіда говорить ся, а ніч іде. Час нам спочати! Ви завтра в дорогу. Поможіть відсунути від стіни канапу, щоби на вас не тягнуло.

— Не знаю, як вам дякувати, — відповів щиро, і як перепросити за сей захід.

Потім узяв поруче софи і замість посунути ним, підніс у гору. Бажав показати, що він не такий безсильний, як мені здає ся, але в тій хвилі очи набігли кровю, уста скривили ся прикро, а груди заревли кашлем.

Я зараз подав йому води, посадив і поміг порозпинати ковнір. Він сидів, опершись о спину старосьвітського крісла і більше подавав на тінь, або на привид, як на живу людину.

В годину пізніше було в кімнаті темно, як у гробі. Глибоку тишину переривав плюскіт дощу, чиканє годинника і важкий віддих мого товариша...

Я не спав. Сумне, а щире оповіданє нещасливого молодого чоловіка будило в мині рої гадок.

І він не міг заснути. Перекидав ся з боку на бік і зітхав та зітхав.

— Я вам не доповів усього, — почав він, впевнившись, що я також не сплю.

— Ще кілька слів, тим цікавіших, що кидають вони деяке світло на життя нашої сільської інтелігенції. Я, бачите, селянська дитина і серце тягне мене під курну стріху. Хоч ідеалізувати того життя не маю причини, але тужу за ним, і радо до нього, хоч на хвилю, вертаю. А було в селі кілька таких газдів, з якими я радо де-не-будь видав ся, а найраднійше в їх хаті. Ходив я туди не на обзирини, анї з якогось ніби патріотичного обовязку, а просто тому, бо мені там було добре, бо пригадували ся якісь давні щасливі часи, бо там не було облуди.

Отже ті мої знайомства і гостини не подобались моїм господарам. Вправді вони того не казали мені, але я догадував ся з питань, із натяків, із замітних кивань і потакувань головою. Се тягнуло ся кілька місяців. Я вдавав, що не розумію і ходив, як передше, по сусідах. В селі почали ся готувати до заснованя читальні. Вість про се дійшла на приходство і викликала загальне невдоволенє. Читальня річ добра, але чому її має засновувати хтось там, а не вони? Не втерпіла їмось, а діждавши ся пригідної хвилі, взяла

мене на сповідь. Чого я по селі ходжу? Що я говорю, що читаю? Чи я знаю, що таке посту-поване кидає на їх дім погане сьвітло, а вона має доньку?... і т. д. В кінці заявила мені, що їй се байдуже, бо вона остаточно зуміє стати вище над людську опінію, але муж її має ізза мене всякі прикрости. Недавно докоряв йому на соборчику декан, що він під своєю стріхою держить небезпечного чоловіка, який поміж наро-дом ширить радикалізм. То, мабуть, стало при-чиною, що він не дістав відзнаки, а тепер готові його не звільнити від конкурсу.

По сій розмові я рішився подякувати за хліб і сіль і ждав лишень, щоби мої ученики зробили іспит. Я ще більше працював над ними, а вони ще менше вчилися, а більше мені доку-чали. Моя недуга почала рости. Кашель нападав мене чим раз частійше і мучив чим раз більше. Мій побут став неможливий. Мене перестали кли-кати до гостей і вважали в хаті чимсь вправді ко-нечним, але немилим.

В кінці прийшов іспит і скінчився не най-ліпше. Але, єй Богу, я сьому не винен. Маю со-вість зовсім спокійну і коли жалую чого, то хіба того дорогого часу, що пішов на марне. Тепер я їду до дому. Боже, коби скорше! Коби я раз побачив свою стареньку маму, свого спрацьова-ного батька!... Розкажу їм усьо, як було і мені стане легше. Потім верне здоров'є, а тоді, як не зачочу рукавів, як не возьмуся до книжки! Все скінчить ся добре...

Коби лиш до рана. Здає ся мені, що як дихну рідним повітрям, як сяду під старою ли-пою, то мені зараз, таки зараз полегшає.

Дальшої бесіди я не чув; важкий сон осі-ної, слітної ночі замкнув мої повіки.

Коло 7 години рано збудив мене, як звичайно, пес мого сусіда, що менше-більше о тій годині починав „урядувати“ с. є бігав по перед хату і лаяв на прокожих. Я встав і глянув на софу. Була порожня. Я підійшов до вікна і подивився на небо, а впевнившись, що погоди не буде, почав одіватись. Слота, недоспана ніч, сумна і довга розмова настроювали мене невесело.

По осьмій я пустився до міста. Як звичайно, стрічав я ті самі служниці, що ішли з кошиками на торг, того самого сторожа, що тягнув бочку з водою і того самого Жидика, що розносив свіжі булки по домах на сніданє. Лиш великий, магістрацький віз здивував мене трохи. Чого він о тій порі туди їде? Ми порівналися і я мимохіть глипнув між драбини.

Вид був такий, що очі самі замкнулись, але за пізно, бо образ лишився під повікою і триває там доси. На соломі, горілиць лежав молодий чоловік, білий як стіна. Очі запалися глибоко і з тяжким та німим докором дивилися на небо. На устах і на бороді сліди крови. Уста викривлені болем. На цілім лиці великий жаль і скаменіла мука.

* * *

Скоро світ зірвав ся бідолаха і біг до лікаря, але на сходах упав і кров його залила.

Не відітхне рідним повітрєм і в тіні старенької липи не верне до здоров'я.

* * *

На другий день його похоронили...

Похорон скінчився під вечір. Останні вертали родичі. Там, на цвинтарі у місті, закопали вони всю свою надію, ціле своє майбутнє життя.

Ішли і за слізмаи сьвіта божого не виділи. Поруч них громадка учеників, товаришів покійного. Вони потішали стареньких, як могли.

— Вертайте спокійно до дому, ми тут усьо самі поладимо. І сьвященникам подякуємо і до газет подамо.

Лице матери роз'яснило ся. Піднесла очи і просила щиро: — Пішлїть до газет, пішлїть! Він за життя лиш у тих книжках сидїв, найже хоч по смерти подадуть його в газети...

НАНАРІВНА БІБЛІОТЕКА
ПРОСВ.-ОРГАНІЗ. НС.ЛІТ.
Тов.-з. "Просвіта" у Львові

Іван Медвідь.

То було таке тихе, галицьке село... Лежало у провалі, між двома горами, як у Бога за па-зухою. Серединою провалу плив потічок, понад потічком, по однім боці росли головаті верби, а по другім бігла доріжка. Як хто їхав із водою, то здавало ся, що доріжка переганяєть ся з річкою, а як проти води, то здавало ся, що вони по-гнівали ся тай розійшли ся одно в гору, а друге в долину.

За потічком стояли хати.

Як піший хотів дістати ся до котрої з них, то заковчував одержу, купав ноги по коліна, пере-лазив пліт, або відчиняв ворота і — гаразд. Як їхав возом, то злазив, брав худобу за поводи і переїздив річку. Коли вже був на другім боці то любував ся, що ноги у худоби і колеса в воді такі чисті.

Той потічок, то була правдива благодать. У ньому і гуси плавали і худоба пила і люди спрагу гасили — всьо. Велика була вигода. Весною він виливав; наводнював подвіря, топив поросята в хлівці, а уступаючи лишав такий товстий намул, що бураки росли, як колоди.

Раз той потічок занадто розгуляв ся; забрав кілька хлівів і одну хату, а в тій хаті — бабу.

Але баба була стара і без того була би незадовго вмерла.

В тім селі був двір. Як би всі хати хлопські зібрав до купи, то може булоб тільки місця, що в тім старосьвіцькім будинку. Стояв він собі посеред великого саду і тільки зимою крізь обезлиственене гілля дерев дивився, як мерзли маленькі, хлопські хати.

В тім дворі жив пан в окулярах і пані з вічним кашлем. Обое дуже старенькі. Зимою давали гроші на відробок, а літом мали дешевого робітника — і все було в порядку. Нї пан і пані, нї ціни за роботу не змінiali ся від непамятних часів. Держали ся худі і маленькі.

В селі не було школи. Лиш під зиму приходив якийсь панок і вчив цікавіших дітей. За те давали йому їду і мешканє. Через зиму вивчив декого пізнавати „літери“ і писати „лумера“. З весною забирався з села, діти забували, що в зимі навчилися і все лишалося, як перше.

На кінці села стояла коршма, по дворі найбільший будинок, найбрудніший і найгірше обдертий. В коршмі був орендар, тютюн і горівка. Туди йшли хлопські гроші і здоровлє. Звідти розходилися по селі співи п'яних і крики посварених.

На другім кінці, на досить високім горбі, стояла церква. Колись, кажуть, довкола тої церкви росли такі ліси, що як туди пішла худоба, то тижднями не можна було її відшукати. Говорять старі люди, що ту церкву будували ще тоді, як на нас нападали Турки і Татари і тому її в такому безпечнім місці поставили. Що кілька літ направляла громада церкву і тому вона з верха була така покривлена і сороката.

Як було з далека дивитися на церкву і на обідрані, поперекривлювані хати, то здавалося, що гурма дідів вийшла з дому божого і сунеться

ся з торбами оден за другим понад річку, до коршми, підпираючи ся вербами, як палицями.

В селі був також піп. Старий, як найстарші господарі. Сповідав, вінчав, хрестив — усьо. Люди його любили, а він людий. Бувало каже: не слухайте, люди, нікого, тільки мене, а буде вам добре на світі. Жийте, як ваші батьки. Не дивіть ся на другі села, що заводять у себе Бог знає що. То всьо злі люди вигадали на вашу згубу.

Люди слухали панотця і в селі був спокій. Та ще був у тім селі млин, що вічно гудів і війт, що все кричав, ніби порядки робив. Той війт був також, лихий зна, від кількох літ. Нікому на гадку не прийшло вибрати другого війта, коли той є. І ціла рада також.

До того села вела лиш одна дорога. І виїзду з нього, здавало ся, не було ніякого. Тому не переїздив туди ніхто, хіба на празник які гості до попа, або до двора на іменини. До хлопів приходив екекутор.

Як хто перший раз приїхав до того села, то здавало ся йому, що тут уже кінець світа.

* * *

В тім селі жив Іван Медвідь, такий собі хлоп, як иньші, тільки що кулявий на одну ногу, сильно старий і лисий, як коліно. Та ще не дочував Медвідь на одно ухо, а як мав бути дощ, то на оба мало що чув. Ходячий барометер. Був Медвідь ні мудрий, ні дурний. Дурний не був, бо світа не мало звидів, на війні бив ся, умів читати і щоби з ким, то розмовив ся; всякі мови знав. А мудрий не був, бо нікому нічого не пропустив і чи то з двором, чи з попом, чи з урядом, з кождим хотів справу виграти. Колись був Медвідь господар на цілу губу; мав гарну хату, кілька моргів поля, сїножатку, але на ті

права та на процеси йшло одно за другим. „Та що ви, сусідо, доброго робите — говорили йому люди, — та на що ви починаєте собі з панами? Знаєте: свій за своїм тягне“.

„Я такий чоловік, як і иньші — відповідав Медвідь — а правда одна на сьвіті. О, дивіть! — тут показував на ногу. — Я за що її втратив? За те, щоби хлоп був також чоловіком“.

Люди дивили ся то на Медведя, то на його відтату по коліно ногу і ніяк не могли зрозуміти, що вона має до хлопського права. От, дурніє Медвідь на старість, думали собі. Бо деж хто видів вигадувати якісь казети та читальні та перевертати громаду до гори дном. Стількі літа жили люди в спокою і було добре, а він усе щось нового вигадує. „Ви люди, не вибирайте пана та писаря на виборця, бо вони дадуть голос на такого посла, що понакладає на вас нові тягарі“ — каже бувало. А люди головами кивають тай так собі думають: „Може тебе вибрати, що? Не виділи такого мудрагеля“.

А як прийшли вибори то знов виборцями вийшов писар і пан, тільки що пан був уже старий, не хотів їхати до міста і казав, щоби нарід голосував на його гуменного. Нарід голосував на гуменного і було добре. А пан як довідався, що Медвідь не казав його вибирати, то скликав своїх слуг і наказав їм остро, щоби пильно дбали, аби Медведеви ані патичка сухого з ліса не пропустили, щоби його худоба навіть ногою на панську стерню не ступила, бо він бунтар. І до міста доніс пан, що має в селі такого чоловіка, що громаду бунтує та просив, щоби на нього жандарми мали око. Ну, тай попав ся Медвідь на око. Як би так на другого, то давно здурів би, або пішов би до двора, поцілував би пана гарно в руку і обіцяв би, що вже більше не буде мішати ся не до свого діла. А він ні. „Я своє право

знаю і мені вони нічого не зроблять — каже бу-вало. — Я тільки жалую, що в таких дурнім селі сиджу та людей до доброго не можу намовити. Таку вже мені Пан Біг дав долю“.

Пити не пив, але як при okazji зійде ся з людьми, як випе яку чарку, як зачне говорити, то варт було послухати.

„Люди — каже, мало не плаче — таж я вам не чужий, люди! Таж я вам злого не хочу. Послухайте мене, заведіть у себе нові порядки, бо зійдемо на нінащо. Цілий сьвіт йде на перед. Чи пани, чи Жиди, чи хто йно дихне, учить ся і мудріє, а ви все такі дурні, як були. Деж то може бути добре!“

Аж йому очи сьвітять ся, аж кулею зі зло-сти стукає, так хотів би нарід переконати. А люди слухають і нічого. „Говори собі — кажуть. — Нові порядки, новий клопіт. А нам на що того? Ще з міста комісія приїде, або податки які понакла-дають, або до криміналу людей запакують, як по-иньших селах переказують, о-о ми не дурні!“

А Медведя аж нема. Так вибрав би нову раду громадську, так заложив би читальню, склеп, шпихлір — та чи одно зробив би Медвідь, але щож коли в цілім селі нема ані одної душі, ані одного чоловіка в цілім селі не знайде, що зрозумів би його і згодив ся на його роботу. Дивить ся Медвідь на тих парубчаків, що то таке бутне ходить тай думає собі: „Може з них що доброго вийде, може в войську розуму наберуть ся так, як я?“ Але де там! Поженить ся, то стане господарювати і диви — таке дурне, як иньші. І Медвідь знов стоїть сам оден, як дуб посеред зрубу. Навіть власна жінка тай діти і ті його не знають і ті йому не вірять. В очи жадне, ані словом не писне, бо боїть ся, але поза плечі то всяке виговорюють.

„Татуньо не знати по що на віча ходять, татуньо гроші на книжки викидають, татуньо те, татуньо се“. Чи то йому мило хоч би з других уст таке почути.

„Прийде час, що й вони провидять та йно шкода, що той час не приходить скорше“ — думав Медвідь, дивлячись, як діти ходили не знаючи письма, як старі сновигали між хатою і коршмою не відаючи сьвіта божого, як село заливала весною вода, а зимою нужда і як воно потапало в темряві та в горю.

І звільна між селом і ним робився зимний, чим раз грубший мур. Через той мур дивився Медвідь на село з жалем та з гнівом, а село дивилося на нього, як на старого, здитинілого дивака. А літа йшли...

*

*

*

Постарівся Медвідь та знемощів до останка. Вже йому не вільно тепер кого будь прозивати: мулом, забитою палкою, то як там; уже тепер Медведя ніхто не боїть ся.

Ходить він сумний та мовчаливий; всі йому чужі і він для всіх чужий, як би з иньшого краю на старі літа приїхав. Стане, бувало, серед села, подивиться на бідні хати, покиває головою тай бубонить: „Пожалься Боже! Пожалься Боже!“ Найгірше йому з газетою. Давнійше що неділі ходив собі на пошту і відбирав. Тепер не годен. А громада післанця ніби то тримає, але той післанець ніколи не ходить і пошту хто хоче той бере. Раз учитель, раз піп, раз двір. Мало коли видить газету старий Медвідь, а тут чути, Москаль із Японцем воює, гень, далеко на сході. Рад би Медвідь знати, хто кого бє, як та війна виглядає, чим скінчить ся. „Ані капля людської крови на дурно не упаде. Із тої війни мусить бути якийсь

пожиток“ — думає зітхаючи старий. „Але який?“

Раз якось під неділю прийшла до села страшна вістка. Японець побив Москаля і йде нїби на нашого, щоби панщину привернути. Від останньої хвороби не було в селі такого страху, як тепер. Жінки дивили ся на чоловіків, а мами на синів, як на щось таке, що має стратити ся. Навіть діти перестали пустувати та питали ся бабок і дідів, що таке панщина. А діди не хотіли говорити. „Не згадуйте, дітоньки, казали, не викликайте вовка з ліса“.

Як раз тоді випали в сусідстві хрестини і старий Медвідь пішов.

На хрестинах, як звісно, без горівки не обійдеться ся; треба, як той казав, дитину гідно охрестити. А бабам, як самі знаєте, не багато треба. Випе по одній, по другій, тай уже пропала. Чоловіки, як кинуть собі, то набирають охоти; деякий такий острий, що то ну! а баба, як покушає горівки, то мякне; зараз її такий туск бере, що мусить плакати. Також і на тих хрестинах; як випили по чарці, як згадали війну, то такого плачу наробили, що хоч із хати тікай. „А що я бідна буду робити! А на кого він мене лишить! А я така, а я сяка!“ — аж уха болять слухати.

Котрийсь із газдів каже: „Якось воно буде. Якось воно Пан Біг дасть“.

А другий доповідає: „На війні всі не гинуть. Трохи народу прорідне, то більше місця стане“.

А баби ще гірше в крик.

То знов котрийсь відзивається: „Або то зле мати таку жовту книжочку і від цісаря гроші фасувати. То так, як би урядник який“. Баби, почувши про гроші, тихнуть, але як пригадають собі тих із книжечками, без рук, або без ніг, то ще гірший завід підносять.

„А то дурні баби, — каже присяжний. — Та чого ви плачете? Поки наш старий живе, то війни не буде. Я вам кажу“.

Баби знов тихнуть, але за хвилину, як подивлять ся на чоловіків та на синів і погадають собі, що їх покличуть на війну і повбивають, що вони без рук, без ніг, або без голов лежатимуть на полі, зьвірам та птиці на поживу, то такий їх жаль бере, що аж головами товчуть. „Ой, ой, ой! Падоньку нещасливий“.

„Цитьте, жінки! — обзиває ся котрийсь із молодших газдів. — Цитьте, бо то не ви за нами, а ми за вами маємо плакати. Тепер таке право вийшло, що баби підуть воювати“.

„Ой ціло!“

„Та не ціло, але дадуть вам кочерги тай коромесла і — гайда!“

„З такою гармією то щеби й наш Медвідь пішли воювати“.

„Я своє відвоював — відповідає Медвідь, — але вас треба би трохи післати. Може би вас кулі подрухали з того сну, може би вам від блиску багнетів стало яснійше в головах“.

„А дивіть! Старенький ще свого не забули“.

„Може би так читальню?“

„Або склеп?“

„Або касу?“

Кождий що иньшого пригадував насьмішливо, а старого як би хто ножами шпигав.

„Сороміть ся! Десь иньші люди, як люди, а ви як нерозумна зьвірина; не знаєте на, що вас Бог сотворив і чого вам треба. От їсьте, спите, родите ся, умираєте, тай то ціла ваша робота“.

„Казанє“ — почали доповідати люди.

„Не казанє, а чиста правда. Як би я так міг, то я вигнав би вас як худобу на заріз, там де кулі літають і де блискають багнети. Та мо-

же би там половина з вас лишила ся на місці, а друга може би хоч трохи помудріла“.

„Та ніби як?“ — питав ся дехто.

„А так, щоб ви пізнали, що як тут, у тім багні будете так тихо довше сидіти, то зігнієте до решти. Нужда вас з'їсть, дурнота згризе вас, як сніть гризе зерно“.

„Еле, ле! Та бо ви говоріть яснійше, бо ми такої мудрої бесіди не розуміємо“ — почали його на сьміх брати.

„Не розумієте? То я скажу вам яснійше. Ось дивіть ся! — Тут так підніс свою кулю, щобн всі виділи, а потім ударив нею до землі, аж хата задріжала. — Як би не Кенігрец та не та куля, то хто зна, чи ваші плечі й до нині не поров би гайдук нагайками... Зрозуміли?“

Хвилю ждав на відповідь, але не відповів ніхто. Дехто відкашельнув, дехто плюнув, та ані одно насьмішливе слово не видетіло з уст. Медвідь глянув по лицах мужиків, але не знайшов на них того, чого чекав — зрозуміня. Зітхнув, підняв ся з місця і вийшов.

За ним пішов луск його деревляної ноги.

В хаті кружляла дальше горівка і дальше говорили про те, що Японець йде панщину заводити і баби плакали дальше за мужами і синами, як би їх справді не мали більше.

* * *

Як коли старого Медведя дурнота людська довела до розпуки, то він утікав на поле.

Там знав кожду комашку, кожду стебелинку, і присяг би, що й вони його знають.

„О, диви, диви, яку запруту тащить на гніздо! — говорив дивлячись на муравлиско. — Тащи, небоже, тащи, бо ніхто за тебе не занесе“. І з щирою, старечою усьмішкою торкав справді

велику тріску, яку муравель силкував ся занести до своєї крутої будівлі.

То знов дивлячи ся, як птаха утікала перед яструбом, кричав: „Не дай ся, небого, не дай ся! Він туди, а ти сюди, він туди, а ти сюди! А ви-диш! І не зробив тобі нічого. Ану, як би ти так стала і здала ся на його ласку...“

Багато видів старий Медвідь, а все щось нового добачив...

По вчорайшій розмові зробило ся старому дуже прикро. Коби хоч на старости літ видів, що той нарід мудріє, що він собі раду дасть у світі; щоби мав надію, що все-ж колись і тут, в його ріднім селі інакше буде. Таж стільки наговорив ся, стільки свого серця наїв, тай на-даремно...?

Не всидів Медвідь у хаті. Тісно тут було для нього і сумно. „Піду в поле, подивлю ся, як озимина вийшла. І так нині неділя“.

Взяв капелюх, палицю, поправив кулю і пішов. На поли дігнали його внуки. „Дідусю, дідусю! Ми підемо з тобою“.

Медвідь не відзивав ся.

„Не жени так, дідусю, бо ми ще малі, не наспіємо!“

Старий не слухав.

Жаль гонив його з села. Був би на тій одній нозі біг кудись далеко, на схід сонця. По дорозі кликав би людей, щоби вилізали з своїх нор та ішли на стрічу волі. Був би ще другу ногу дав собі відрубати, або відстрілити, аби хоч перед смертю узріти її.

Весняний вітер розвівав його поли і дмухав силою та здоровлем у лице. З землі йшла свіжість і охота. Підсихало болото, виянювало ся небо, розцвітати ся квітки... Гей! Боже!

На роздорожу, між липами стояв панцизня-ний хрест. Старий ніколи не минав його, щоби

не зняти капелюха та не подумати хвилю. І тепер став.

Липи розвивалися звільна. Як із золота блищали їх нові здорові парости. Деревляний хрест почорнів трохи і перехилився. „Треба його підновити, — подумав старий — конечно треба“. Під хрестом була мурава, густа і зелена. Волею пахло від неї.

„Дідусю, дідусю! Ми собі зробимо вінок“.

„А з чогож ви зробите, діти, коли ще нема зїля?“

„Чому нема! Чекай, ми тобі покажемо, які гарні квітки позацвітали“.

„Добре, збирайте діти“.

Діти побігли, як безжурні птахи, а старий дивлячись за ними, думав: „Чи і з них будуть такі туподумні хлібороби, така покїрна, робуча худобина? Не дай Боже!“

„А диви, дідусю, які квітки“ — тїшилися діти показуючи повні пригорщі білих первоквітїв, повирваних разом із листем та з травою. — „Поможи нам сплести вінок, дідусю“.

„Та який з того вінок? Та того і затикати ся нема чим“.

Але поміг і невеличкий вінок був вскорі готовий.

„А тепер, дідусю, — мовив старший хлопча — підсади мене, я його повішу на хрест“.

Старий підніс мовчки дитину і з радістю дивився, як воно тим першим невибагливим вінком пільних квітїв прибирало символ волї. А як спускав дитину на землю і як її тепле лице доторнуло ся його старечого обличчя, то мимохіть устами завис на гладенькім чолї, поцілував і без слїду звичайної своєї гіркости бубонїв: „Так діти, так, ви гарно зробили... Не будьте такі, як ті там у долині. Будьте иньші. О! Чуєте яким здоровим кріпким вітром зі сходу сонця віє? Не

відвертайте лиця, не бійте ся. То йде воля... Вона прийде, діти. Вона прийде, хоч би таких забитих сіл, як наше були навіть цілі сотки... Прийдіть тогди, діти, на мій гріб, і положіть на ньому такий вінок, як той. Най знаю, що у вас весна. Най знаю“.

І гладив їх по русявих головках і тулив до груди.

А діти дивували ся, чуючи як острий голос діда лагіднів нараз та робив ся мягкий, як льняне повісмо. І з дива не могли вийти діти побачивши в його звичайно грізних очах першу слезу.

НАНАРІВНА БІБЛІОТЕКА
ПРОСВ.-ОРГАНІЗ. И.
Тов-а "Провіта" у Льв.

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки:

В першій серії:

Ціна в короновій вал.

1. С. Ковалів. Девертир і иньші оповідання . . .	1'60	К.
2. Іван Франко. Поеми.	1'60	"
3. О. Кобилянська. <u>Покора і иньші оповідання</u> . . .	1'40	"
4. Ію де Монасан. <u>Дика пані і иньші оповідання</u> . . .	1'30	"
5. І. Франко. <u>Полуйка і ин. борисл. оповідання</u> . . .	1'40	"
6. Н. Кобринська. <u>Дух часу і иньші оповідання</u> . . .	1'60	"
7. Кнут Гамсун. Голод, роман	2'20	"
8. Леся Українка. <u>Думи і мрії. Поезії</u>	1'60	"
9. С. Ковалів. <u>Громадські промисловці, опов.</u> . . .	1'60	"
10. Уїллїям Шекспір. <u>Гамлет, принц данський</u> . . .	1'80	"
11. Генрик Понтонпїдан. <u>Із хат. Оповідання</u>	1'40	"
12. Богдан Лепкий. <u>З житя. Оповідання</u>	1'20	"
13. Гергарт Гауптман. <u>Візник Геншель</u>	1'60	"
14. М. Коцюбинський. <u>В путах шайтана. Оповід.</u> . . .	1'60	"
15. У. Шекспір. <u>Приборкана гоструха</u>	1'40	"
16. Панас Мирний. <u>Лихі люди</u>	1'40	"
17. В. Короленко. <u>Судний день</u>	1'20	"
18. У. Шекспір. <u>Макбет</u>	1'60	"
19. К. Гуцков. <u>Урієль Акоста</u>	1'40	"
20. У. Шекспір. <u>Коріолян</u>	1'80	"
21. М. Яцків. <u>В царстві сатани</u>	1'60	"
22. Панас Мирний. <u>Морозенко</u>	0'90	"
23. Леся Мартович. <u>Нечитальник</u>	1'60	"
24. М. Коцюбинський. <u>По людському</u>	2'00	"
25. В. Оркан. <u>Скапаний сьвіт, драма</u>	1'00	"
26. Василь Стефаник. <u>Дорога, новелі</u>	1'60	"
27. У. Шекспір. <u>Юлій Цезар</u>	1'60	"
28. Л. Толстой. <u>Відродженє, (3 томи)</u>	3'60	"
29. К. Гавлічек-Боровский. <u>Вибір поезий</u>	1'60	"
30. Ф. Заревич. <u>Хлопська дитина</u>	1'80	"
31. І. Франко. <u>Коваль Бассім</u>	1'60	"
32. У. Шекспір. <u>Антоній і Клеопатра</u>	1'80	"
33. Е. Тимченко. <u>Калевала</u>	3'00	"
34. О. Катренко. <u>Пан Природа і ин. оповідання</u> . . .	1'40	"
35. У. Шекспір. <u>Багато галасу з нечевля</u>	1'60	"
36. Іван Франко. <u>Сім казок, новелі</u>	1'40	"
37. Сидір Воробкевич. <u>Над Прутом, поезії</u>	1'60	"
38. Уїллїям Шекспір. <u>Ромео і Джульєта</u>	1'80	"
39. К. Сроковський. <u>Оповідання</u>	1'40	"
40. А. Кримський. <u>Пальмове гилля, (3'00)</u>	2'00	"

41. О. Кониський. Молодий вік Макс. Одинця . . .	2:00	"
42. Гю де Мопасан. Горля і інші оповідання . . .	1:30	"
43. В. Кравченко. Буденне житє. Оповідання . . .	2:00	"
44. Уїлліям Шекспір. Король Лір	1:80	"
45. Д. Лукіянович. За Кадильну, повість	3:00	"
46. Г. Гайне. Подорож на Гарц	1:20	"
47. І. Франко. Захар Беркут (брош. 1-20) К. опр. . .	1:60	"
48. У. Шекспір. Міра за міру.	1:40	"
49. М. Коцюбинський. Поединок і ин. опов. . . .	2:00	"
50. О. Стороженко. Марко проклятий, поема . . .	1:40	"
51. С. Ковалів Риболови.	2:00	"
52. Марко Вовчок. Народні оповідання. т. I. (1-60)	2:00	"
53. П. Мирний. Серед степів. Оповідання	3:00	"
54. Е. Ярошинська. Перекинчики	2:60	"
55. В. Винниченко. Повісти й оповід.	3:00	К.
56. Л. Мартович. Хитрий Панько	1:50	"
57. В. Вересаєв. Записки лікаря	3:00	"
58. М. Вовчок Народні оповідання Т. II. (1.60) . .	2:00	"
59. М. Горький. Мальва і інші опов.	2:50	"
60. М. Дерлizia. Композитор і інші опов.	2:00	"
61. Ю. Заср. Легенди.	2:40	"
62. А. Чехов. Змора і инь. опов.	2:40	"
63. Н. Кобринська. Ядзя і Катруся та инь. опов. .	1:80	"
64. Д. Лукіянович. Від кривди, повість	2:00	"
65. А. Чайковський. Оповідання.	2:00	"
66. Марко Вовчок. Народні оповідання, т. III. . .	3:80	"
67—68. І. Левицький. Хмари.	4:80	"
69—70. Е. Золя. Жерміналь	6:00	"
71. О. Маковей. Оповідання	3:00	"
72. І. Франко. На лоні природи.	3:60	"
73. Кароль Кавцкі. Народність і її початки (0-60)	1:00	"
74. Фр. Енгельс. Людвік Фаєрбах. (0-50)	0:90	"
75. Фр. Енгельс. Початки родини. (1-50)	1:90	"
76. Ш. Сеньобб. Австрія в XIX століттю (0-80)	1:20	"
77. В. Будзиновський. Хлопська посілість (2-00)	2:40	"
78. К. Флямарион. Про небо (2-00)	2:40	"
79. М. Драгоманів. Переписка (вичерпано)	1:80	"
80. С. Степняк. Підземна Росія (3-00)	3:40	"
81. Адріан. Агтарний процес у Добростанах (1-00)	1:40	"
82. Г. Тен. Фільософія штуки (1-00)	1:40	"
83. Дж. Інґрем. Історія політ. економії	4:00	"
84. Е. Феррієр. Дарвінізм. (1-30)	1:70	"
85. Й. Конрад. Національна економія	2:30	"
86. В. Стефаник. Мое слово, оповідання	4:00	"
87. Ж. Масперо. Старинна історія схід. народів т. I.	2:80	"
88. М. Коцюбинський. У грішний світ	2:00	"
89. М. Карсєв. Фільософія культурної й соціальної історії XIX ст.	2:80	"
90. О. Кобилянська. До світа. Новелі і нариси	2:80	"

91. О. Авдикович. Моя популярність 2-60 „
 92. Е. Фрас. Нарис теології (друкується).
 93. Б. Лепкий. Кара та інші оповідання 2-40 „

Книжки під чч. 73—84 друковані в давній другій серії (Науковій Бібліотеці). Цифри в скобках подані за брошуровані примірники.

У другій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли:

Ціна в коронівій вал.

1. М. Грушевський. Б. Хмельницький	0.20	К.
2. Курцій Руф. Фільотас	0.20	„
3. В. Наумович. Величина звіздяного сьвіта.	0.15	„
4. Панас Мирний. Лови	0.06	„
5. І. Пулюй. Непропаща сила	0.20	„
6. М. Грушевський. Бех-Аль-Джугур.	0.10	„
7. І. Раковський. Вік нашої землі.	0.10	„
8. А. Чехов. Каштанка	0.15	„
9. М. Драгоманів. Мик. Ів. Костомарів	0.15	„
10. Е. Золя. Напад на млин	0.20	„
11. І. Пулюй. Нові і перемінні звізди	0.15	„
12. Г. Квітка. Маруся	0.50	„
13. М. Левицький. Умова для селян. спілка	0.20	„
14. П. Куліш. Оріся.	0.06	„
15. М. Кистяковська. Іван Гус	0.20	„
16. О. Стороженко. Оповідання. I.	0.20	„
17. В. Барвінський. Досліди з поля статистик	0.20	„
18. В. Короленко. Ліс шумить	0.20	„
19. І. Франко. Шевченко в польській рев. легенді	0.40	„
20. В. Гіґо. Кльод Іе	0.25	„
21. Е. Еґан. Руські селяни на Угорщині	0.25	„
22. П. Мирний. Лихий понунав	0.40	„
23. А. Д. Уайт. Розвій географічних поглядів.	0.30	„
24. Ів. Франко. Украдене щастя	0.50	„
25. С. Ефремов. Національне питанє в Норвегії	0.30	„
26. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (1 пісня)	0.30	„
27. М. Драгоманів. Два учителі	0.40	„
28. Е. Золя. Повінь	0.30	„
29. С. Томашівський. Київська козачина 1855 р.	0.10	„
30. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (2 пісня)	0.35	„
31. Т. Масарик. Ідеали гуманности	0.35	„
32. Люкїян. Юпітер у клопотах	0.30	„
33. М. Костомарів. Письмо до ред. „Колокола“	0.20	„
34. М. Гоголь. Вій...	0.40	„
35. І. Раковський. Вулькани	0.20	„
36. І. Фльобер. Іродіяда	0.30	„
37. О. Терлецький. Москвофіли й народовці	0.30	„
38—39. І. Тургенєв. Ася	0.40	„

40. Л. Боровиковський. Маруся	0 25	К.
41—42. Данте Алігері. Пекло, пісня I—X	0 40	"
43—45. В. Олехнович. Раси Європи	0 70	"
46—48. Л. Толстой. Крайцера соната	0 90	"
49—50. О. Бодянский. Українські казки	0 50	"
51. Е. Золя. Смерть Олівіє Бекайля	0 25	"
52. А. Уайт. Розвій астроном. поглядів	0 45	"
53. П. Ніщинський. Гомерова Іліада (3 пісня)	0 25	"
54. А. Міцкевич. Лист до гал. приятелів	0 45	"
55—56. Л. Толстой. Смерть Івана Ілча	0 55	"
57. В. Брайтенбах. Біологія в XIX в	0 25	"
58—59. М. Іоркий. На дні життя	0 70	"
60—61. М. Верн. Біблія, студія	0 40	"
62—63. Г. Кляйст. Маркіза О...	0 40	"
64. М. Карсєв. Філософія історії	0 25	"
65—67. Ф. Достоевський. Грач	1 50	"
68. Ш. Сеньобб. Міжнародні революційні партії	0 40	"
69—71. І. Тургєнєв. Весняні води	1 30	"
72. А. Д. Уайт. Розвій поглядів на лихву	0 30	"
73.—74. П. Куліш. Українські оповідання	0 90	"
75. Ф. Ляссаль. Про суть конституції	0 30	"
76—77. А. Шаміссо. Петро Шлеміль	0 70	"
78. М. Драгоманів. Літ.-сусп. партії в Галичині	0 40	"
79. Д. Мордовець. Оповідання	0 60	"
80. О. Кониський. Листи про Ірландію	0 45	"
81—82. І. Левицький. Гуморески	0 75	"
83. Ю. Візнер. Житє рослин у морі	0 15	"
84—85. П. Ніщинський. Гомерова Іліада, IV—VI	0 80	"
86. В. Антонович. Поль.-українські відносини	0 40	"
87. І. Тургєнєв. Муму	0 30	"
88—90. А. Кримський. Мусулманство і його бу- дучність	1 70	"
91—92. О. Стороженко. Оповідання. II	1 10	"
93. А. Д. Уайт. Розмови з Л. Толстим	0 30	"
94—96. Ф. Купер. Звіробийник	1 00	"
97—98. О. Вайсмаєр. Про туберкульозу	0 90	"
99—100. О. Стороженко. Оповідання III	0 85	"
101. Л. Толстой. Схаменіть ся	0 20	"
102—103. В. Гаршин. З війська. Оповідання	0 80	"
104—105. Л. Фер. Будда і Буддизм	0 80	"
106—107. С. Круть. Записки з рос. - тур. війни	1 10	"
108. М. Кос. Про полові справи	0 30	"
109—110. О. Козловський. Мірти й кипариси	0 90	"
111. Моріс Верн. Євангеліє, студія	0 40	"
112—113. Л. Толстой. Севастопольські оповідання	1 20	"
114. Володимир Антонович. Чари на Україні	0 45	"
115—117. Тисяча й одна ніч. I	1 60	"
118. І. Тен. Нариси із старинного світа	0 65	"
119—120. О. Стороженко. Оповідання. IV	0 80	"

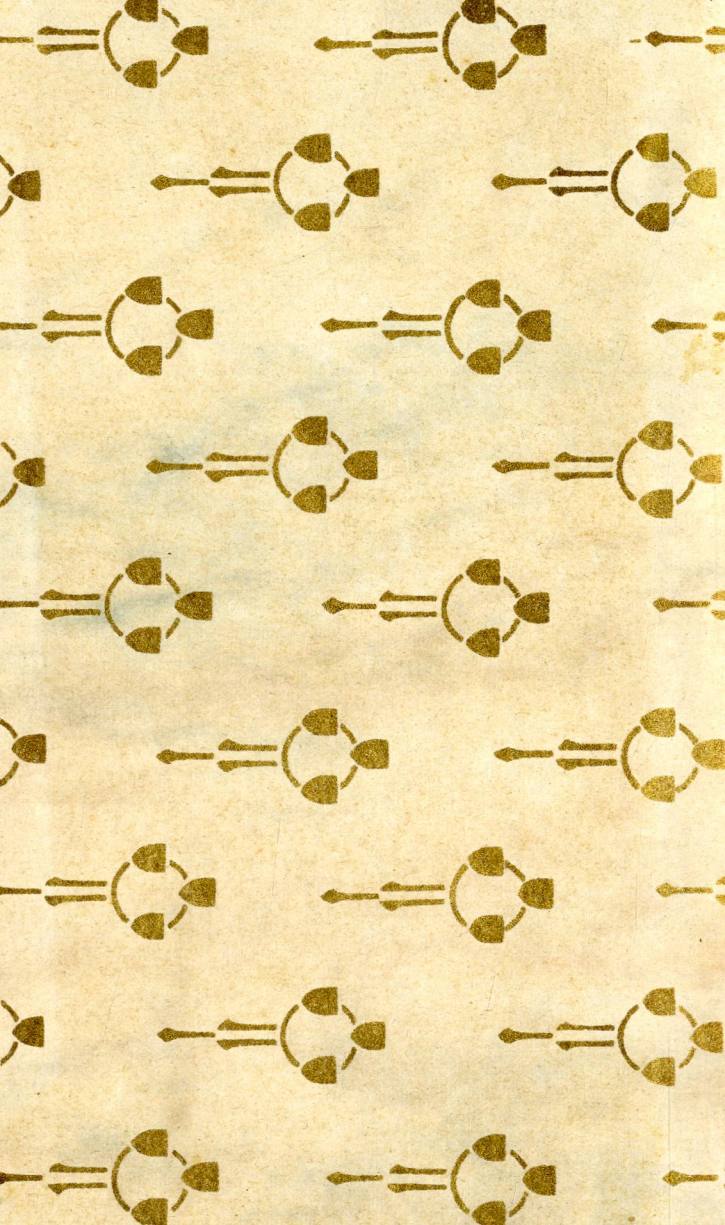
О п о в і с т к а.

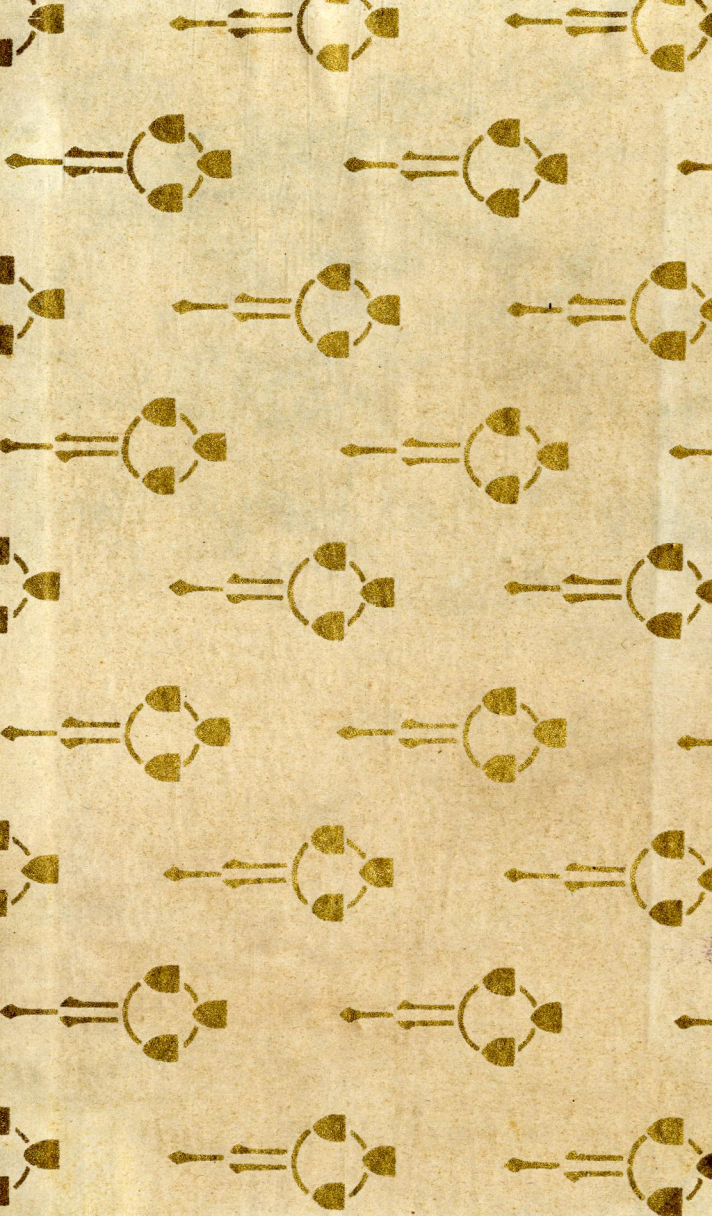
„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки :

В першій серії :

Ціна в короновій вал.

1. С. Ковалів. Дезертир і иньші оповідання . . .	1-60	К.
2. Іван Франко. Поеми.	1-60	„
3. О. Кобилянська. Покора і иньші оповідання .	1-40	„
4. Гю де Мопасан. Дика пані і иньші оповідання	1-30	„
5. І. Франко. Полуйка і ин. борисл. оповідання	1-40	„
6. Н. Кобринська. Дух часу і иньші оповідання .	1-60	„
7. Кнут Гамсун. Голод, роман	2-20	„
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії . . .	1-60	„
9. С. Ковалів. Громадські промисловці, опов. .	1-60	„
10. Уїлліам Шекспір. Гамлет, принц данський	1-80	„
11. Генрик Понтонідан. Із хат. Оповідання . . .	1-40	„
12. Богдан Лепкий. З життя. Оповідання. . . .	1-20	„
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1-60	„
14. М. Коцюбинський. В путях шайтана. Оповід.	1-60	„
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха	1-40	„
16. Панас Мирний. Лихі люди	1-40	„
17. В. Короленко. Судний день	1-20	„
18. У. Шекспір. Макбет	1-60	„
19. К. Гудков. Уріель Акоста	1-40	„
20. У. Шекспір. Коріолян	1-80	„
21. М. Яцків. В царстві сатани	1-60	„
22. Панас Мирний. Морозенко	0-90	„
23. Леся Мартович. Нечитальник.	1-60	„
24. М. Коцюбинський. По людському,	2-00	„
25. В. Оркан. Скапаний сьвіт, драма	1-00	„
26. Василь Стефаник. Дорога, новелі. . . .	1-60	„
27. У. Шекспір. Юлій Цезар	1-60	„
28. Л. Толстой. Відродження, (3 томи)	3-60	„
29. К. Гавлічек-Боровский. Вибір поезій. . .	1-60	„
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина	1-80	„
31. І. Франко. Коваль Бассім	1-60	„
32. У. Шекспір. Антоній і Клеопатра	1-80	„
33. Е. Тимченко. Калевала.	3-00	„
34. О. Катренко. Пан Природа і ин. оповідання	1-40	„
35. У. Шекспір. Багато галасу з нечевля . . .	1-60	„
36. Іван Франко. Сім казок, новелі.	1-40	„
37. Сидір Воробкевич. Над Прутом, поезії . .	1-60	„
38. Уїлліам Шекспір. Ромео і Джульєта. . .	1-80	„
39. К. Сроковський. Оповідання	1-40	„
40. А. Кримський. Пальмове гилля, (3-00) . .	2-00	„

5101 (1986)

3443

pl

y

LIBRARY
OF THE
MUSEUM OF
ART AND
ARCHAEOLOGY